

jurnali

2026

NASHR VA ALOQA MA'LUMOTLARI

MUASSISLAR

- “FAYLASUFLAR AKADEMIYASI”
- O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

NOSHIR:

“FAYLASUFLAR
AKADEMIYASI”

NASHR MA'LUMOTLARI

Nashr turi: elektron ilmiy jurnal

Davriyligi: yiliga 12 marta

Nashr tillari: o‘zbek,
qoraqalpoq, rus va ingliz

ISSN: 3093-9437

OAV guvohnomasi:
№ 1754681

ALOQA

+998 91 378-95-66

[faylasuflar-akademiyasi.uz/
ilmiy-mulohaza](http://faylasuflar-akademiyasi.uz/ilmiy-mulohaza)

QR-kodni skanerlang

BOSH MUHARRIR

Qiyom Nazarov — falsafa fanlari doktori,
professor.

MAS'UL KOTIB

Qonisbay Kdirbayev — falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent.

Fan yo'nalishlari bo'yicha tahrir hay'ati a'zolari

07.00.00 — Tarix fanlari

Askar Djumashev — tarix fanlari doktori, professor,
O‘ZR FA Qoraqalpog‘iston bo‘limi.

Baxitbay Koshhanov — tarix fanlari doktori,
professor, Qoraqalpoq davlat universiteti.

Sabit Nurjanov — tarix fanlari doktori, professor,
O‘ZR FA Qoraqalpog‘iston bo‘limi.

Salamat Sulaymanov — tarix fanlari doktori, dotsent,
Qoraqalpoq davlat universiteti.

08.00.00 — Iqtisodiyot fanlari

Nag‘met Aimbetov — iqtisodiyot fanlari doktori,
akademik, O‘ZR FA Qoraqalpog‘iston bo‘limi.

Ajiniyaz Musagaliev — iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, QQDU.

Janibek Sauxanov — iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, QQDU.

Xabibulla Pirmatov — iqtisodiyot fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent, “TIQXMMI” MTU.

09.00.00 — Falsafa fanlari

Ismoil Saifnazarov — falsafa fanlari doktori,
professor, TDIU.

Alima Berdimuratova — falsafa fanlari doktori,
professor, QQDU.

Hakim To‘xtayev — falsafa fanlari doktori, professor,
O‘zMU.

Kuanishbay Yusupov — falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent, O‘zDSMI Nukus filiali.

O‘g‘ilxon Akilova — falsafa fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), “TIQXMMI” MTU.

Gulhayo Ravshanova — falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), “TIQXMMI” MTU.

10.00.00 — Filologiya fanlari

Mambetkerim Qudaybergenov — filologiya fanlari doktori, professor, QQDU.

Shuxrat Abdinazimov — filologiya fanlari doktori, professor, QQDU.

Nurboy Jabborov — filologiya fanlari doktori, professor, ToshDO‘TAU.

Aysholpan Orazimbetova — filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), QQDU.

Nodira Allamberganova — filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, NDPI.

12.00.00 — Yuridik fanlar

Qumriniso Abdurasulova — yuridik fanlar doktori, professor, TDYU.

Sapargul Utemuratova — yuridik fanlar doktori, dotsent, QQDU.

Farxat Kutlimuratov — yuridik fanlar doktori, dotsent, QQDU.

Saparbay Allamberganov — yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), QQDU.

13.00.00 — Pedagogika fanlari

Ro‘zimurod Choriyev — pedagogika fanlari doktori, professor, “TIQXMMI” MTU.

Zuxra Ismailova — pedagogika fanlari doktori, professor, “TIQXMMI” MTU.

Gulbaxar Abilova — pedagogika fanlari doktori, professor, NDPI.

Muxabbat Allamberganova — pedagogika fanlari doktori, dotsent, NDPI.

22.00.00 — Sotsiologiya fanlari

Mansur Bekmuradov — sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston mahallalari uyushmasi raisi maslahatchisi.

Abdug‘ani Xolbekov — sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zMU.

Shoxida Sodiqova — sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

Xatira Kamalova — sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent, QQDU.

Nesibeli Zaretdinova — sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, QQDU.

23.00.00 — Siyosiy fanlar

Alisher Muminov — siyosiy fanlari doktori, professor, O‘zMU.

Almagul Bayriyeva — siyosiy fanlari doktori, professor, QQDU.

Fazluddin Ravshanov — siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

Alisher Ravshanov — siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, “TIQXMMI” MTU.

TAHRIRIYAT ESLATMASI

Jurnalda chop etilgan materiallarning mazmuni, ularda keltirilgan ma’lumotlar, ilmiy xulosalar, fikr-mulohazalar, statistik ko‘rsatkichlar va manbalarning ishonchliligi uchun mualliflar shaxsan javobgardir.

MUNDARIJA | СОДЕРЖАНИЕ | TABLE OF CONTENTS

1.	АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДАН РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖАМИЯТИГА ЎТИШ ДИАЛЕКТИКАСИ Қиём Назаров	7
2.	СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АСОСИДА МУЗЕЙ ЭКСПОЗИЦИЯЛАРИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШ: ТАРИХИЙ ХОТИРАНИНГ ЯНГИ МОДЕЛИ Хасанов Бахтиёр Вахапович	11
3.	SUN'IY INTELLEKT SHAROITIDA TEATR VA MADANIYAT TRANSFORMATSIYASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL Kuanishbay Yusupov	16
4.	АЛИ САФИЙНИНГ БИЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ Умид Мавлянов	20
5.	YOSHLAR ORASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION USULLAR VA ULARNING AMALIY QO'LLANILISHI Xudaybergenova Marjan Baltabaevna	25
6.	YOSHLAR MA'NAVIYATIGA QARATILGAN TAHDIDLARGA QARSHI KURASHDA MAHALLANING O'RNI VA ROLI Botir Uzokov	28
7.	JADID MA'NAVIY MEROSINI O'RGANISHNING MA'NAVIY TARBIYADAGI AHAMIYATI Akilova O'g'ilxon Mirzapayasovna	31
8.	MUZIKANING JASLARGA TALIM-TARBIYALILIGI Askarova Ziywar Koshkinbaevna	34
9.	SUN'IY INTELLEKT RIVOJLANISHI SHAROITIDA KEKSALARNI RAQAMLI QO'SHISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY MUAMMOLARI Kamalova Xatira Sabirovna	37
10.	AKSIOSFERANING TARKIBIY TUZILISHI VA QADRIYATLAR TIZIMIDAGI O'RNI Kdirbayev Qonisbay Muratbay o'g'li	42
11.	BAHS-MUNOZARA VAZIYATLARIDA HAMKORLIKDA FAOLIYAT KO'RSATISH Allanazarova Sholpan Artikbayevna	45
12.	OILA MUNOSABATLARINING AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY DIALEKTIKASI Niyetova Gulchexra Bazarbayevna	48
13.	FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI Qaxxorova Nodira Mirzapayasovna	51
14.	KINO KORKEM ONERINDE AKTYORLARDING ISHKI KESHIRMELERI: TEORIYALAR, TEXNIKALAR HAM DORETIWSHILIK PROCESS ANALIZI Qudaybergenov Alibek Amandiq uli	54

15.	“KUNDUZGI PARVARISH” XIZMATLARINING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK JIHATLARI Ravshanova Gulxayo Abdikaxarovna	57
16.	ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РОЛИ УЧИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ Пирниязов Искандер Кудиярович	60
17.	IBN AL-ARABI'S PHILOSOPHICAL LEGACY AND THE INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF UZBEKISTAN'S THIRD RENAISSANCE Javlon Norboev	64
18.	QO'G'IRCHOQ TEATRIDA TARIXIY SHAXSLARNING OBRAZI. MOTIVATSIYA VA MUSTAQIL FIKRLASHNING PSIXOLOGIK OMILLARI Tuyana Erejepov	68
19.	BERUNIYNING IJTIMOIIY-FALSAFIY VA ANTROPOLOGIK QARASHLARI Saidbek Xoldarov	70
20.	БИР АКТЁРЛИ СПЕКТАКЛАРДА РЕЖИССЁР ЕЧИМЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ Уразбаев Дамир Сарсенбай улы	73
21.	BOSHLANG'ICH TA'LIM FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATSIYA VA 4K MODEL Kurbaniyazova Diluar Bektemir qizi	75
22.	THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PERSONNEL ACTIVITY MANAGEMENT IN INTERNAL AFFAIRS BODIES Bekmuratov Adil Sarsenovich	78
23.	СТРУКТУРА УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ З.Матуразова	83
24.	OILAVIY MUNOSABATLARNING IJTIMOIIY INSTITUTIONAL XUSUSIYATLARI Odiljon G'ulomjonov	85
25.	MAHALLARDA XAVFSIZLIK VA SOG'LOM MA'NAVIIY MUHITNI MUSTAHKAMLASHDA JAMOAT TASHKILOTLARI FAOLLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI Qudratov Anvarmirzo Murodillayevich	88
26.	O'ZBEKISTON MILLIY OLIMPIYA QO'MITASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TARIXI Alisher Hamdamov	91
27.	AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI, HARBIY SIYOSAT VA XALQARO MUNOSABATLAR: TARIXIY-TAHLILII YONDASHUV Amangeldi Saimbetov	94

28.	O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK XAVFSIZLIK DOIRASIDA EKOLOGIK BOSHQARUVNING RIVOJLANISHI (1991–2025-YILLAR) Juldizxan Saburova	98
29.	RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY DIDAKTIK TAMOIYILLARI Babaniyazov Utkirbek Taxirovich	102
30.	СЕМЕЙНО-ШКОЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ Г.Оразбаева	106
31.	QULJUQTOV TOG‘LARI DEVON YOTQIZIQLARINING PALEONTOLOGIK TAVSIFI VA BIOSTRATIGRAFIK YOSHI Berdimuratova Gulbanu Parxat qizi	108
32.	BLOG-KONTENTLAR EVOLYUTSIYASI VA UNING JAMIYAT MA’NAVIY MUHITIGA TA’SIRI Madinabonu Sayfitdinova	111
33.	O‘ZBEKISTON VA QOZOG‘ISTON RESPUBLIKALARINING MADANIY-GUMANITAR SOHALARDAGI HAMKORLIGINING RIVOJLANISH TARIXI Abror G‘aybullayev	115
34.	UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA O‘QUVCHI YOSHLARDA MILLIY G‘URUR TUYG‘USINI TARBIYALASHDA TARIX FANINING AHAMIYATI Joldasbay Yaxiyayev	118

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДАН РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖАМИЯТИГА ЎТИШ ДИАЛЕКТИКАСИ

Қиём Назаров

Фалсафа фанлари доктори, профессор

Аннотация. Мазкур мақолада ахборотлашган жамиятдан рақамли технологиялар жамиятига ўтиш жараёнининг ижтимоий-фалсафий моҳияти таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: ахборотлашган жамият, рақамли технологиялар, рақамли жамият, рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат.

Аннотация. В данной статье проанализирована социально-философская сущность процесса перехода от информационного общества к обществу цифровых технологий.

Ключевые слова: информационное общество, цифровые технологии, цифровое общество, цифровая экономика, электронное правительство.

Annotation. This article analyzes the socio-philosophical essence of the transition process from an information society to a society of digital technologies.

Keywords: information society, digital technologies, digital society, digital economy, e-government.

Жаҳон миқёсида глобаллашув жараёни тобора кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган бугунги кунда бутун инсоният ҳаётининг барча жабҳаларига замонавий ахборот-коммуникация воситалари ва рақамли технологияларининг кириб келгани ҳамда жадал ривожланиш йўлига ўтгани жамият ривожига катта ўзгаришлар рўй беришига сабаб бўлмоқда. “Ахборотлашган жамият” ва «Рақамли технологиялар» тушунчалари глобал моҳият касб этиб, бу борадаги жараёнлар инсон тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи, одамзот ҳаётини у ёки бу томонга буриб юборувчи, гоҳ ижобий гоҳ салбий моҳият касб этувчи қудратли кучга айланмоқда. Бундай мураккаб шароитда юксак малакали, иқтидорли ва замонавий фикрлайдиган ўқувчилар ва талаба ёшларни тарбиялаш, ушбу йўналишда кенгқамровли тадқиқотлар олиб бориш бугунги дунёдаги давлатлар ва халқларнинг келажагини белгилайдиган муҳим масалалардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Бизнинг мамлакатимизда ҳам, ҳозирги глобаллашув шароитида ахборотнинг тез суръатлар билан ўсиши, ахборот технологиялари соҳаси ва рақамлаштиришнинг шиддат билан ривожланиши ҳамда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш даражасининг ортиб бораётгани билан боғлиқ жараёнлар жамият ҳаётининг барча соҳаларига ниҳоятда катта таъсир кўрсатмоқда.

Айнан ана шу омилнинг аҳамияти ортиб бориши мазкур жараённинг таркибий қисми сифатида намоён бўлган ахборот ресурсларидан ва рақамлаштириш имкониятларидан кенг кўламда фойдаланиш баробарида миллий ахборот тизимларини янада такомиллаштириш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш соҳасини тартибга солиш билан боғлиқ масалаларга катта аҳамият қаратилишига сабаб бўлмоқда.

Кейинги йиллардаги ислохотлар Ўзбекистонни ривожланган давлатлар қаторига қўшилишини таъминлаш жараёнида рақамли технологияларни ривожлантиришни ҳам энг устувор вазифалардан бирига айлантирди. Бугунги кунда ушбу йўналишда амалга оширилаётган ислохотлар ва янгиланишларга доир давлат сиёсатининг асосий тамойиллари тўла-тўқис ишлаб чиқилди ва унинг устивор йўналишлари белгилаб олинди.

Айни шу нуқтаи назардан, бу борадаги халқаро тажрибаларни умумлаштириш, рақамли технологиялар амалиётига хос умумий қонуниятлар ва уларни жорий этишнинг

республикамиз ҳаётига доир миллий хусусиятларини аниқлаш, бу борада илмий асосланган таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ислохотлар таъсирида рақамли технологияларни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатида рўй бераётган динамик ўзгаришлар ва янгиланишларнинг Ўзбекистон ривожини янги босқичининг устувор тенденцияси сифатидаги аҳамиятини кўрсатишга доир тадқиқотларга алоҳида аҳамият қаратилмоқда ва уларга доир мавзулар ҳам долзарблик касб этмоқда. Бу борада ҳам Президентимизнинг БМТ Бош Ассамблеяси 75 сессиясидаги нутқида “Жамиятни сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий модернизатсия қилиш бўйича кенг қўламли чора-тадбирларимиз натижасида янги Ўзбекистон шаклланимоқда. Бугунги кунда мамлакатимиздаги демократик ўзгаришлар ортга қайтмайдиган тус олди” деб таъкидланган фикри ўз исботини топмоқда.

Аслида, таъкидлаш жоизки, жаҳондаги кўплаб илмий давлатларнинг сиёсати ва фаолиятида “Интернет”, “Електрон ҳукумат”, “Електрон бошқарув”, “Рақамли технологиялар”, “Веб-сайт” каби тушунчалар кенг қўлланилмоқда ва улар билан боғлиқ долзарб масалалар олимларнинг асарлари ва мутахассисларнинг тадқиқотларида ўз ифодасини топмоқда.

Шу билан бирга, “ИТ технологиялар”, “рақамли технологиялар”, “рақамли коммуникациялар” “рақамли тижорат”, “рақамли активлар”, “рақамли дивидендлар” “Блокчейн технологияси”, “криптовалюта” каби тушунчалар ҳам таниш бўлиб қолди ҳамда турли нуқтаи назардан чуқур ўрганилмоқда.

Бу жиҳатдан, Англиянинг Oxford University, Cambridge University, Manchester University, Central Asian Studies va Jawaharlal Nehru University, AQShning Massachusetts Institute, Indiana University, Stanford Universities, University of Pittsburgh, Германиянинг Humboldt Universitat, Франциянинг the University of Sorbonne, Япониянинг Tokyo University va Kiofo University, Жанубий Кореянинг Asia Research Institute Россия Фанлар академиясининг Технологиялар ҳамда Сотсиология институтлари (Россия) тадқиқотларида рақамлаштириш боғлиқ мавзуларни тадқиқ этишга аҳамият берилмоқда.

Дунёда ушбу соҳада “рақамли технологиялар”, “рақамли технологияларни ривожлантириш” тушунчаларини илмий тадқиқот объекти сифатида таҳлил қилиш, рақамли технологияларни шакллантириш қонуниятларини кўрсатиб беришга доир қарийб барча мамлакатларига хос бир қатор муаммолар олимлар ва мутахассисларнинг диққатини тортмоқда ва уларнинг тадқиқотларига мавзу бўлмоқда. Бугунги кунда дунё мамлакатларида рақамли технологияларни жорий этишга хизмат қиладиган давлат сиёсатида намоён бўлаётган инновацион ривожланиш тамойиллари тизими ва механизмнинг оптималлигини янада оширишга ёрдам берадиган амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишга қаратилган тадқиқот ва изланишларга талаб ортиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 19 февралдаги Фармони бу соҳада муҳим аҳамиятга молик бўлди. Президентимизнинг 2018 йил 13 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарувида рақамли технологиялар, электрон ҳукумат ҳамда ахборот тизимларини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5598-сонли ва “Рақамли Ўзбекистон - 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2020 йил 5 октябрдаги Н ПФ-6079 сонли фармонлари ушбу жараённинг ҳукуқий асослари таъминланишига янада кенг имконият яратди. Юртимизда 2020 йилнинг “Илм-маърифат ва рақамли технологияларни ривожлантириш йили” деб эълон қилиниши ҳамда Президентимизнинг “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли технологияларни ривожлантириш йили» да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” фармони қабул қилиниши ушбу

Йўналишда янги давр бошланганидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги “Рақамли технологиялар ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” қабул қилган қарори ва “Рақамли Ўзбекистон - 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” фармони эса бу борадаги фаолиятнинг бардавом бўлаётганини яққол кўрсатади. Ҳозирги кунда амалга оширилаётган “Янги Ўзбекистон – 2030 стратегияси” соҳани янги босқичга кўтаришнинг асосларини яратишнинг муҳим пойдеворидир.

Рақамли технологиялардан фойдаланиш инсоннинг кундалик ҳаёти ва ўзаро алоқалари ҳамда ҳисоблаш қуввати билан бирга, жамиятдаги ишлаб чиқариш муносабатлари, технологиялар ва таълим тузилмаси, ахборот тизимлари ва хизматлари каби соҳаларда туб ўзгаришларга сабаб бўлмоқда.

Рақамлаштириш воситалари ва рақамли маълумотлар эндиликда, асосан, муқобил қиймати туфайли янги омилга айланмоқда ва ушбу омил янги мақсадлар ва янги г'ояларни амалга ошириш учун ишлатила бошлади. Бутун дунёда умумий тус олган ушбу жараён бизнинг мамлакатимиз ҳаёти ва кейинги йиллардаги янгиланишларнинг таркибий қисмига айланди ва бу қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

Биринчидан, рақамли технологиялар ижтимоий жараёнлар учун механизм бўлиб хизмат қилади. Энди сиз интернетдан фойдаланган ҳолда шифокор қабулига ёзилишингиз ва телемедицина имкониятларидан фойдаланган ҳолда саломатлигингизни кузатишингиз мумкин. Сиз о'қитувчидан минглаб километр узоқликда бўлган биринчи даражали о'қув курсларини тинглашингиз мумкин, сиз уйингиздан чиқмасдан ҳужжатларни то'лдиришингиз, онлайн молиявий хизматларни олишингиз ва яқин атрофдаги до'конларда мавжуд бўлмаган товарларни харид қилишингиз мумкин.

Иккинчидан, кундалик ҳаётда рақамли технологиялар ва хизматларнинг пайдо бўлиши турли хил даромад даражалари ёки мамлакатнинг чекка ҳудудларида яшаш туфайли ҳаёт сифатини сезиларли даражада яхшилаш ва ижтимоий тенгсизликни камайтириши мумкин. Бироқ, аксарият мамлакатлардан фарқли о'лароқ, бизда маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш марказларини баҳолаш стандартлари эндигина ишлаб чиқилмоқда ва бу тақдим этилаётган хизматлар даражасини баҳолаш учун об'ектив имкониятларни икамайтиради.

Учинчидан, рақамли технологиялар ҳаёт учун хавфсиз ва қулай шаҳарларни яратиш имконини беради. Рақамли технологиялар ёрдамида энергия сарфини оптималлаштириш, тирбандлик ва бахтсиз ҳодисалардан қочиш мумкин. Рақамли технологияларнинг жорий этилиши билан шаҳар инфратузилмаси ҳолатини мониторинг қилишнинг марказлаштирилган тизимлари пайдо бўлди. Рақамли технологиялар қайерда янги инфратузилма зарурлигини ва уни қандай қилиб арзонроқ ва самарали сақлашни аниқлаш имконини беради. Натижада, худди шу бюджет билан шаҳар ҳокимияти фуқароларга янада қулай яшаш шароитларини та'минлаши мумкин.

Тўртинчидан, замонавий дунёда корхоналар малакали кадрларга жуда муҳтож, иқтидорли одамлар эса соғлом амбитсиялардан холи эмас, яшаш ва ишлаш жойи танлашга жиддий ёндашади. Бугунги кунда ҳаётнинг юқори сифати иқтисодий о'сиш ва ишбилармонлик муҳитининг яхшиланиши билан бевосита бог'лиқлиги аيني ҳақиқат. Қулай яшаш шароитларини яратиш юқори сифатли мутахассислар ва йирик иш берувчиларни, айникса, юқори технологияли ишлаб чиқаришларга жалб этишнинг мажбурий талабига айланмоқда.

Ҳозирги даврга келиб, рақамли технологиялар муайян одамлар, муассасалар ва давлатлардан мустақил равишда ривожланмоқда ва у жаҳон амалиётига кириб келди. Эндиликда унга мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудуди қанчалик тез қўшилиши муваффақият ва ҳаёт сифати масаласига айланди.

Рақамли технологиялардан фойдаланишнинг маҳаллий хусусияти учинчи саноат инқилобини жаҳон технологияларини ривожлантиришнинг тўлақонли лойиҳаси сифатида кўриб чиқишга асос бермади. Тўртинчи саноат инқилоби рақамли технологияларни жамиятни тараққий эттиришнинг белгилловчи омилларидан бири сифатида намоён этмоқда ва уни ривожлантиришни тақазо этмоқда.

Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантириш, барча тармоқлар ва соҳаларда, энг аввало, давлат бошқаруви, таълим, соғлиқни сақлаш ва қишлоқ хўжалигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш, дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологияларининг маҳаллий бозорини янада ривожлантириш, республиканинг барча ҳудудларида IT-паркларни ташкил этиш, шунингдек, соҳани малакали кадрлар билан таъминлашни кўзда тутувчи устувор лойиҳаларни амалга ошириш бошланган.

Бундан ташқари, кўплаб ахборот тизимлари билан интерпациялашган геопортални ишга тушириш, жамоат транспорти ва коммунал инфратузилмани бошқаришнинг ахборот тизимини яратиш, ижтимоий соҳани рақамлаштириш ва кейинчалик ушбу тажрибани бошқа ҳудудларда жорий қилишни назарда тутувчи "Рақамли Тошкент" комплекс дастури амалга оширилмоқда.

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар рақамлаштиришни янги босқичга кўтариш имкониятини юзага келтирди. Кун сайин янгиланиб бораётган бундай шароитда рақамли технологиялар иштирокчилари бўлган субъектларнинг фойдали иш коеффитсентини ошириш борасидаги фаолият самарадорлигини юксалтиришга ёрдам берадиган амалий таклифлар ва тавсияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифага айланмоқда.

Кейинги йилларда мамлакатимизда бу борада жаҳон тажриасидан фойдаланиш ва миллий контентни янада ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунда айниқса, ушбу қарор билан тасдиқланган 2021–2025 йилларга мо'лжалланган "Ўзбекистон учун рақамли хизмат" давлат дастурининг амалий аҳамияти катта бўлди.

Бугунги кунда ушбу йўналишда замонавий технологиялар имкониятларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, барча даражадаги субъектлар фаолиятида рақамли инновациялар ва уларга мос трансформацияларни қўллаш маданиятини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса ўз навбатида, ҳар биримизнинг ушбу йўналишдаги янгиликларни ўзлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш кўникмасини эгаллаш зарурати давр талабига айланганидан далолат беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. 19.02.2018.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. 28.04.2020.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. 05.10.2020.

СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АСОСИДА МУЗЕЙ ЭКСПОЗИЦИЯЛАРИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШ: ТАРИХИЙ ХОТИРАНИНГ ЯНГИ МОДЕЛИ

Хасанов Бахтиёр Вахапович

**Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи директори,
“Шахидлар хотираси” жамоат фонди раиси,
Ўзбекистон тарихчилар жамияти раиси,
тарих фанлари доктори, профессор,
Турон фанлар академияси Академиги**

Аннотация. Мазкур мақолада сунъий интеллект технологияларининг музей фаолиятига таъсири, хусусан, тарихий экспозицияларни намойиш этиш жараёнида юзага келадиган трансформациялар таҳлил қилинади. Анъанавий музей моделидан интерактив ва рақамли ёндашувларга ўтиш жараёни ёритилиб, сунъий интеллект асосида яратилаётган виртуал гидлар, реконструкция технологиялари ҳамда фойдаланувчи тажрибасини индивидуаллаштириш имкониятлари кўриб чиқилади. Шунингдек, тарихий ҳақиқатнинг бузилиши, манипуляция хавфи ва аутентиклик муаммолари илмий жиҳатдан баҳоланади.

Калим сўзлар: сунъий интеллект, музей, рақамли технологиялар, тарихий хотира, интерактив экспозиция, виртуал гид.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на музейную деятельность, в частности трансформации, возникающие в процессе демонстрации исторических экспозиций. Освещается переход от традиционной музейной модели к интерактивным и цифровым подходам, рассматриваются возможности виртуальных гидов, реконструкционных технологий и индивидуализации пользовательского опыта, создаваемых на основе искусственного интеллекта. Также научно оцениваются проблемы искажения исторической истины, риска манипуляции и аутентичности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, музей, цифровые технологии, историческая память, интерактивная экспозиция, виртуальный гид.

Annotation. This article analyzes the impact of artificial intelligence technologies on museum activities, particularly the transformations occurring in the process of presenting historical exhibitions. It highlights the transition from the traditional museum model to interactive and digital approaches and examines the possibilities of virtual guides, reconstruction technologies, and the individualization of user experience created on the basis of artificial intelligence. The article also provides a scholarly assessment of the issues of historical truth distortion, manipulation risks, and authenticity.

Keywords: artificial intelligence, museum, digital technologies, historical memory, interactive exhibition, virtual guide.

Кириш. XXI асрда сунъий интеллект технологияларининг жадал ривожланиши инсониятнинг билим олиш, ахборотни қабул қилиш ва тарихни идрок этиш шакллари тубдан ўзгартирмоқда. Эндиликда тарих фақат матнлар ва экспонатлар орқали эмас, балки рақамли муҳит, интерактив платформалар ҳамда алгоритмик таҳлил воситалари орқали ҳам англаймоқда. Бу жараён, айниқса, маданий меросни сақлаш ва намойиш этишда муҳим ўрин тутувчи музейлар фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатмоқда.

Анъанавий равишда музейлар тарихий объектларни йиғиш, сақлаш ва статик тарзда намойиш этиш билан боғлиқ бўлган бўлса, бугунги кунда улар кўп функцияли, интерактив ва фойдаланувчига йўналтирилган маданий маконларга айланиб бормоқда. Замонавий ташриф буюрувчи энди пассив кузатувчи эмас, балки фаол иштирокчи сифатида тарихий жараёнларни “ҳис қилиш”ни хоҳлайди. Шу нуқтаи назардан, сунъий интеллект

технологиялари музей экспозицияларини трансформация қилишда муҳим омилга айланмоқда.

Сунъий интеллект ёрдамида яратилаётган виртуал гидлар, рақамли реконструкциялар ва индивидуаллаштирилган контент тизимлари тарихни тақдим этишнинг янги моделини шакллантирмоқда. Бироқ ушбу жараён билан бир қаторда тарихий ҳақиқатнинг талқини, унинг ишончилиги ҳамда аутентиклик масалалари долзарб илмий муаммо сифатида юзага чиқмоқда.

Мазкур мақоланинг мақсади сунъий интеллект технологияларининг музей экспозицияларига таъсирини таҳлил қилиш, уларнинг тарихий хотирани шакллантиришдаги ўрни ҳамда ушбу жараён билан боғлиқ муаммоларни илмий асосда ёритишдан иборат.

Анъанавий музей модели ва унинг хусусиятлари. Анъанавий музей модели тарихий меросни сақлаш ва намойиш этишга йўналтирилган классик ёндашувга асосланади. Ушбу моделда асосий эътибор моддий маданий бойликларни йиғиш, уларни илмий таснифлаш ва экспозиция шаклида ташриф буюрувчиларга тақдим этишга қаратилади. Музей макони, одатда, қатъий тузилган бўлиб, экспонатлар маълум мантикий кетма-кетлик асосида жойлаштирилади ва улар ҳақида ахборот қисқа ёзма изоҳлар ёки гидлар орқали етказилади.

Мазкур ёндашувда коммуникация асосан бир йўналишда амалга ошади, яъни ахборот манбадан томошабинга узатилади. Натижада ташриф буюрувчи кўпроқ пассив қабул қилувчи сифатида намоён бўлади. Унинг тажрибаси кўпинча визуал кузатув ва тайёр маълумотни қабул қилиш билан чекланади.

Шу билан бирга, анъанавий музей модели тарихий объектларнинг аутентиклигини сақлаш, илмий аниқликни таъминлаш ва маданий меросни консервация қилишда муҳим аҳамият касб этади. Айнан ушбу ёндашув туфайли кўплаб ноёб экспонатлар асл ҳолида сақланиб қолган ва илмий муомалага киритилган.

Бироқ замонавий ахборот жамияти шароитида ушбу моделнинг айрим чекловлари ҳам мавжуд. Хусусан, интерактивликнинг паст даражаси, ташриф буюрувчилар билан икки томонлама мулоқотнинг етарли эмаслиги ҳамда индивидуаллаштирилган ёндашувнинг мавжуд эмаслиги музей фаолиятининг самарадорлигини чеклаб қўймоқда. Айниқса, рақамли муҳитда улғайган ёш авлод учун бундай статик ёндашув қизиқиш даражасининг пасайишига олиб келиши мумкин.

Шу боис анъанавий музей модели ўзининг илмий ва консерватив аҳамиятини сақлаб қолган ҳолда, замонавий технологиялар билан уйғунлашув заруратига дуч келмоқда.

Сунъий интеллектнинг музей фаолиятига кириб келиши. Сўнгги йилларда рақамли технологиялар тараққиёти натижасида сунъий интеллект тизимлари турли соҳалар қатори музей фаолиятига ҳам фаол жорий этилмоқда. Ушбу жараён музейларнинг функционал имкониятларини кенгайтириб, тарихий меросни намойиш этишнинг янги усулларини шакллантирмоқда. Сунъий интеллектнинг қўлланилиши нафақат техник янгиланиш, балки музей коммуникация моделининг тубдан ўзгаришини англатади.

Ҳозирги кунда сунъий интеллект технологиялари музейларда бир қатор йўналишларда қўлланилмоқда. Жумладан, виртуал гидлар ва интеллектуал чатботлар ташриф буюрувчилар билан интерактив мулоқот ўрнатиш имконини беради. Улар фойдаланувчиларнинг саволларига реал вақт режимида жавоб қайтариб, экспонатлар ҳақидаги маълумотларни чуқурлаштирилган ва мослаштирилган шаклда тақдим этади.

Бундан ташқари, сунъий интеллект асосидаги тавсиялар тизими ташриф буюрувчиларнинг қизиқишлари, ёши ёки ташриф мақсадидан келиб чиқиб, индивидуал экскурсия йўналишларини шакллантириш имконини яратади. Бу эса ҳар бир фойдаланувчи учун ноёб ва шахсийлаштирилган музей тажрибасини таъминлайди.

Сунъий интеллектнинг яна бир муҳим қўлланилиш йўналиши — рақамли реконструкция ва моделлаштиришдир. Ушбу технологиялар ёрдамида йўқолган тарихий

обектлар, меъморий иншоотлар ёки воқеалар виртуал тарзда қайта тикланади. Натижада ташриф буюрувчи тарихни фақат кузатмайди, балки уни визуал ва эмоционал жиҳатдан ҳис қилиш имкониятига эга бўлади.

Шунингдек, кўп тилли таржима тизимлари ва овозли ёрдамчилар хорижий ташриф буюрувчилар учун қулайлик яратиб, музейларнинг халқаро аудиторияга очиклигини таъминлайди. Бу эса маданий меросни глобал миқёсда тарғиб қилиш имкониятларини кенгайтиради.

Умуман олганда, сунъий интеллект технологияларининг музей фаолиятига кириб келиши ушбу муассасаларни анъанавий билим узатувчи макондан интерактив, мослашувчан ва фойдаланувчига йўналтирилган маданий платформага айлантирмоқда.

Экспозитсиялар трансформацияси: янги ёндашувлар. Сунъий интеллект технологияларининг жорий этилиши музей экспозицияларининг мазмуни ва шаклини тубдан ўзгартирмоқда. Анъанавий статик намойиш усуллари ўрнини интерактив, иммерсив ва фойдаланувчига йўналтирилган ёндашувлар эгалламоқда. Натижада музейлар нафақат тарихий маълумотларни тақдим этувчи маскан, балки ташриф буюрувчининг бевосита иштирокини талаб қилувчи тажриба маконига айланмоқда.

Замонавий экспозицияларда сунъий интеллект асосида яратилган тизимлар ташриф буюрувчиларнинг эҳтиёжлари ва қизиқишларига мос равишда контентни динамик тарзда ўзгартириш имконини беради. Бу эса ҳар бир ташриф буюрувчи учун индивидуал ва такрорланмас тажриба яратади. Масалан, бир хил экспозиция турли ёш гуруҳлари ёки билим даражасига эга фойдаланувчилар учун турлича ахборот бериши мумкин.

Экспозицияларнинг трансформациясида иммерсив технологиялар алоҳида ўрин тутди. Виртуал ва кенгайтирилган реаллик элементлари, шунингдек сунъий интеллект асосидаги визуал реконструкциялар тарихий воқеаларни жонлантириш имконини яратади. Бундай ёндашув ташриф буюрувчини пасив кузатувчидан фаол иштирокчига айлантириб, тарихий жараёнларни чуқурроқ англашга ёрдам беради.

Шунингдек, сунъий интеллект ёрдамида тарихий шахслар ва воқеаларнинг рақамли моделлари яратилмоқда. Бу орқали ташриф буюрувчилар тарихий образлар билан интерактив мулоқот қилиш, саволлар бериш ва индивидуал жавоблар олиш имкониятига эга бўлади. Натижада тарихий билимлар нафақат эшитилади ёки кўрилади, балки бевосита “тажриба қилинади”.

Мазкур трансформация музей коммуникациясининг моҳиятини ҳам ўзгартирмоқда. Агар илгари музей ахборотни бир томонлама узатган бўлса, ҳозирда у диалогга асосланган, фойдаланувчи иштирокини талаб қилувчи тизимга айланмоқда. Бу эса тарихий хотиранинг шаклланиш жараёнини янада мураккаб, аммо самарали босқичга олиб чиқади.

Муаммолар ва хавфлар. Сунъий интеллект технологияларининг музей фаолиятига жорий этилиши кенг имкониятлар билан бир қаторда қатор мураккаб муаммолар ва хавфларни ҳам юзага келтирмоқда. Ушбу масалаларни илмий жиҳатдан таҳлил қилмасдан туриб, рақамли трансформация жараёнини тўлиқ ва обектив баҳолаш мумкин эмас.

Аввало, **тарихий ҳақиқатнинг талқини масаласи** долзарб аҳамият касб этади. Сунъий интеллект тизимлари мавжуд маълумотлар асосида ишлайди, бироқ бу маълумотлар ҳар доим ҳам тўлиқ ёки холис бўлмаслиги мумкин. Натижада алгоритмлар тарихий воқеаларни бир томонлама ёки нотўғри талқин қилиши эҳтимоли мавжуд. Бу эса ташриф буюрувчиларда тарихий ҳақиқат ҳақида нотўғри тасаввур шаклланишига олиб келиши мумкин.

Иккинчи муҳим муаммо — **манипуляция хавфи** билан боғлиқ. Сунъий интеллект ёрдамида яратилган визуал реконструкциялар ёки интерактив контентлар маълум мафкуравий ёки сиёсий йўналишда шакллантирилиши эҳтимолдан холи эмас. Бу эса музейларнинг илмий ва холислик тамойилларига путур етказиши мумкин.

Шунингдек, **аутентиклик масаласи** алоҳида эътибор талаб этади. Виртуал реконструкциялар ва рақамли моделлар тарихий объектларнинг асл кўринишини тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин. Баъзи ҳолларда улар илмий тахминларга асосланади, бу эса “асл тарих” ва “рақамли тасвир” ўртасидаги чегарани ноаниқлаштиради.

Яна бир муҳим жиҳат — **технологик боғлиқлик** масаласидир. Музейларнинг сунъий интеллект тизимларига ҳаддан ортиқ таяниши анъанавий экспозитсия элементларининг иккинчи даражага тушиб қолишига олиб келиши мумкин. Натижада тарихий объектнинг ўзи эмас, балки унинг рақамли талқини марказий ўринга чиқиб қолади.

Бундан ташқари, **маълумотлар хавфсизлиги ва махфийлик** муаммолари ҳам долзарбдир. Сунъий интеллект тизимлари фойдаланувчилар ҳақидаги маълумотларни йиғади ва таҳлил қилади, бу эса шахсий маълумотларнинг ҳимояси билан боғлиқ хавфларни юзага келтиради.

Умуман олганда, сунъий интеллект технологияларининг музей фаолиятига татбиқи эҳтиёткорлик билан, илмий ва этик меъёрларга қатъий амал қилган ҳолда амалга оширилиши лозим. Акс ҳолда, технологик тараққиёт тарихий ҳақиқатни англаш жараёнига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўзбекистон музейлари контекстида имкониятлар. Ўзбекистон музейлари фаолиятида сунъий интеллект технологияларини жорий этиш масаласи бугунги кунда долзарб йўналишлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда маданий меросни асраб-авайлаш ва уни замонавий шаклларда тарғиб этишга қаратилган ислохотлар доирасида музейлар фаолиятини рақамлаштириш жараёни босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Шу нуқтаи назардан, сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш музей экспозитсияларини янада бойитиш ва уларнинг таъсирчанлигини ошириш учун муҳим имкониятлар яратади.

Мазкур имкониятларни Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи мисолида кўриб чиқиш айниқса муҳимдир. Ушбу музей нафақат тарихий экспонатларни намойиш этувчи маскан, балки миллий хотира, тарихий адолат ва ижтимоий онгни шакллантиришда муҳим ўрин тутувчи илмий-маърифий марказ ҳисобланади. Шу сабабли бу ерда сунъий интеллект технологияларини жорий этиш алоҳида масъулият ва эҳтиёткорликни талаб этади.

Биринчидан, сунъий интеллект асосида яратилган **виртуал гидлар** музей ташриф буюрувчиларига қатағон даври тарихи ҳақида чуқурлаштирилган ва индивидуал ёндашув асосида маълумот бериш имконини яратади. Бу айниқса ёш авлод учун тарихни янада тушунарли ва таъсирчан шаклда етказишда муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчидан, **рақамли реконструкция технологиялари** орқали қатағон даврига оид тарихий воқеалар, муҳит ва шахсларнинг ҳаётини лавҳаларини визуал тарзда тиклаш мумкин. Бу эса ташриф буюрувчиларга ўша давр муҳитини янада чуқурроқ ҳис этиш имконини беради.

Учинчидан, сунъий интеллект ёрдамида музей фондидаги ҳужжатлар, архив материаллари ва экспонатларни **рақамли каталоглаштириш ва таҳлил қилиш** жараёнларини такомиллаштириш мумкин. Бу илмий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш билан бирга, маълумотлардан кенгроқ фойдаланиш имконини беради.

Шунингдек, кўп тилли сунъий интеллект тизимлари орқали музей хизматларини халқаро даражага олиб чиқиш, хорижий ташриф буюрувчилар учун қулай ахборот муҳити яратиш мумкин. Бу эса Ўзбекистоннинг тарихий меросини глобал миқёсда тарғиб этишга хизмат қилади.

Бироқ мазкур технологияларни жорий этишда тарихий ҳақиқатнинг нозиклиги ва мавзунинг ижтимоий аҳамияти инобатга олиниши зарур. Қатағон даври билан боғлиқ материалларни сунъий интеллект орқали талқин қилишда илмий аниқлик, этик меъёрлар ва тарихий адолат тамойилларига қатъий амал қилиниши лозим.

Шу тариқа, сунъий интеллект технологиялари Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи фаолиятини янги босқичга олиб чиқиш имконини берувчи муҳим восита сифатида намоён бўлади. Уларни тўғри ва илмий асосда қўллаш орқали музей нафақат тарихни сақловчи, балки уни замонавий шаклда етказувчи инноватсион марказга айланиши мумкин.

Хулоса. Сунъий интеллект технологияларининг жадал ривожланиши музей фаолиятини янги босқичга олиб чиқиб, тарихий экспозицияларни намойиш этиш шакллари тубдан ўзгартирмоқда. Мазкур технологиялар ёрдамида музейлар анъанавий статик намойишдан интерактив, индивидуаллаштирилган ва иммерсив тажрибага асосланган замонавий маданий маконга айланмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, сунъий интеллект музейларда нафақат ахборот узатиш воситаси, балки тарихий хотирани шакллантиришнинг муҳим омилига айланиш имкониятига эга. Виртуал гидлар, рақамли реконструкциялар ва тавсия тизимлари орқали ташриф буюрувчилар тарихий жараёнларни чуқурроқ англаш ва ҳис этиш имкониятига эга бўлмоқда.

Шу билан бирга, сунъий интеллектдан фойдаланиш тарихий ҳақиқатнинг талқини, аутентикликни сақлаш ва манипуляция хавфи каби муҳим муаммоларни ҳам юзага келтиради. Айниқса, ижтимоий жиҳатдан нозик тарихий мавзуларни ёритишда илмий аниқлик ва этик меъёрларга қатъий амал қилиш зарур.

Ўзбекистон музейлари, хусусан Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи мисолида кўриш мумкинки, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш катта имкониятлар билан бир қаторда алоҳида масъулиятни ҳам талаб этади. Ушбу технологияларни тўғри йўналтириш орқали музейлар нафақат тарихни сақловчи, балки уни замонавий шаклда талқин қилувчи ва кенг жамоатчиликка етказувчи инноватсион марказга айланиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, сунъий интеллект музейлар учун мақсад эмас, балки самарали восита сифатида қаралиши лозим. Уни илмий асосланган, мувозанатли ва эҳтиёткор ёндашув асосида қўллаш орқали тарихий хотиранинг ҳаққонийлиги ва таъсирчанлигини бир вақтда таъминлаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Русселл С., Норвиг П. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – ПEARсон, 2021.
2. Паррй Р. Museums in a Digital Age. – Роутледге, 2010.
3. Самерон Ф., Кендердине С. Theorizing Digital Cultural Heritage. – МИТ Пресс, 2007.
4. УНЕСКО. Museums and Digital Transformation Репорт. – 2022.
5. Иванов Д. Рақамли жамият ва маданий мерос. – Тошкент, 2021.
6. Каримов Б. Замонавий музейшунослик асослари. – Тошкент, 2019.

SUN'IY INTELLEKT SHAROITIDA TEATR VA MADANIYAT TRANSFORMATSIYASI:
IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Kuanishbay Yusupov
O'zDSMI Nukus filiali direktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar sharoitida teatr hamda madaniyat tizimining transformatsiyasi ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tizimli, komparativ va kulturologik yondashuvlar asosida teatrning kommunikativ, estetik va ma'naviy funksiyalaridagi o'zgarishlar o'rganildi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, teatr, raqamli madaniyat, algoritmik kommunikatsiya, virtual tomoshabin, estetik idrok, madaniyat transformatsiyasi.

Аннотация. В данной статье с социально-философской точки зрения анализируется трансформация театра и системы культуры в условиях искусственного интеллекта и цифровых технологий. В исследовании на основе системного, сравнительного и культурологического подходов изучены изменения коммуникативных, эстетических и духовных функций театра.

Ключевые слова: искусственный интеллект, театр, цифровая культура, алгоритмическая коммуникация, виртуальный зритель, эстетическое восприятие, трансформация культуры.

Annotation. This article analyzes the transformation of theatre and the cultural system in the context of artificial intelligence and digital technologies from a socio-philosophical perspective. Based on systematic, comparative, and cultural approaches, the study examines changes in the communicative, aesthetic, and spiritual functions of theatre.

Keywords: artificial intelligence, theatre, digital culture, algorithmic communication, virtual audience, aesthetic perception, cultural transformation.

Zamonaviy global taraqqiyot sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatning madaniy, kommunikativ va ma'naviy tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli platformalar, virtual kommunikatsiya, algoritmik boshqaruv va media texnologiyalarining kengayishi natijasida insonning estetik idroki, madaniy ehtiyojlari hamda san'atni qabul qilish shakllari transformatsiyaga uchramoqda. Ayniqsa, teatr san'ati an'anaviy sahna fenomenidan chiqib, raqamli kommunikatsiya va virtual madaniyat tarkibiga kirib bormoqda. Shu sababli teatrni faqat estetik hodisa sifatida emas, balki jamiyatning ma'naviy va kommunikativ tizimini aks ettiruvchi murakkab kulturologik fenomen sifatida tadqiq etish zarurati ortib bormoqda.

Madaniyat va san'at tizimining falsafiy asoslari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. M.S. Kagan madaniyatni inson faoliyatining tizimli mahsuli sifatida izohlab, san'atni madaniyatning muhim kommunikativ elementi deb baholaydi [1], [2]. A.F.Losev san'atni mifologik va ramziy tafakkur bilan bog'lasa [3], M.M. Baxtin badiiy dialog va madaniy kommunikatsiya muammolariga alohida e'tibor qaratadi [4]. Teatr fenomenining kommunikativ va ijtimoiy mohiyati B. Alpers [5], P. Pavi [6], S.Veber [7], N. Evreinov [8] hamda L.G. Sadykhova [9] tadqiqotlarida yoritilgan. Zamonaviy teatr nazariyalarida esa postdramatik teatr, immersiv teatr va media-madaniyat transformatsiyasi masalalari alohida o'rin egallaydi [10]. Shu bilan birga, Qoraqalpoq teatr san'ati va uning madaniy rivojlanish qonuniyatlari T. Allanazarov T. Bayandiyev K.B. Yusupov tadqiqotlarida tahlil qilingan.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalarining teatr va badiiy madaniyat tizimiga ta'siri yetarli darajada kompleks ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan o'rganilmagan. Xususan, algoritmik madaniyatning shakllanishi, virtual tomoshabin fenomeni, raqamli kommunikatsiyaning estetik idrokka ta'siri hamda sun'iy intellekt sharoitida teatrning

ma'naviy-akseologik funksiyalarining transformatsiyasi masalalari hali ham dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi sun'iy intellekt sharoitida teatr va madaniyat transformatsiyasini ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilish, teatrning kommunikativ, estetik va ma'naviy funksiyalarining raqamli jamiyatdagi yangi shakllarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, tadqiqotda algoritmik madaniyat va virtual kommunikatsiyaning badiiy tafakkur hamda tomoshabin idrokiga ta'siri tizimli yondashuv asosida ochib beriladi.

Mazkur tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, unda sun'iy intellekt sharoitida teatr va madaniyat transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy jihatlarini kulturologik hamda tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida falsafiy, madaniyatshunoslik va san'atshunoslikka oid ilmiy manbalar, teatr nazariyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar hamda zamonaviy raqamli madaniyat konsepsiyalari o'rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etdi. Ushbu yondashuv asosida teatr madaniyatning mustaqil elementi sifatida emas, balki murakkab kommunikativ va akseologik tizimning tarkibiy qismi sifatida talqin qilindi. M.S. Kaganning madaniyat va inson faoliyati haqidagi konsepsiyasi nazariy tayanch sifatida qo'llanildi [1], [2]. Shuningdek, teatr fenomenining kommunikativ tabiatini tahlil qilishda teatrshunoslik va kulturologiyaga oid nazariy qarashlardan foydalanildi [3], [4].

Tadqiqot davomida ijtimoiy-falsafiy tahlil metodidan foydalanilib, sun'iy intellekt, raqamli kommunikatsiya va virtual madaniyatning teatr san'ati hamda estetik tafakkurga ta'siri o'rganildi. Mazkur metod orqali algoritmik madaniyat, virtual tomoshabin fenomeni va media reallikning ma'naviy-madaniy oqibatlari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, komparativ tahlil metodidan foydalanilib, an'anaviy teatr modeli bilan zamonaviy raqamli va virtual teatr shakllari o'rtasidagi farqlar hamda transformatsion jarayonlar solishtirildi. Ushbu metod teatrning kommunikativ funksiyasi, tomoshabin bilan o'zaro munosabati va badiiy idrok shakllaridagi o'zgarishlarni aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, germeneytik metod asosida teatr, madaniyat va san'atga oid falsafiy matnlar hamda ilmiy manbalarning mazmuniy talqini amalga oshirildi. Bu metod yordamida teatrning ma'naviy-akseologik mohiyati, uning inson tafakkuri va madaniy ongda o'rni ochib berildi.

Tadqiqot natijasida sun'iy intellektning teatr va madaniyat tizimiga ta'siri nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy transformatsiya sifatida namoyon bo'lishi asoslab berildi.

Tadqiqot davomida sun'iy intellekt va raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining teatr hamda madaniyat tizimiga ta'siri ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilindi. O'rganishlar natijasida teatrning zamonaviy madaniyat tizimidagi funksiyalari transformatsiyaga uchrayotgani aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy teatr modeli bilan zamonaviy raqamli teatr shakllari o'rtasida kommunikativ farqlar mavjud. An'anaviy teatrda tomoshabin va sahna o'rtasidagi jonli estetik aloqa markaziy o'rin egallasa, raqamli platformalarda ushbu aloqa virtual kommunikatsiya orqali amalga oshmoqda. Natijada teatrning kommunikativ maydoni kengayib, tomoshabin auditoriyasining geografik chegaralari qisqargani kuzatildi.

Nazariy manbalar tahlili asosida teatrning madaniyat tizimidagi asosiy funksiyalari – kommunikativ, akseologik, estetik va ma'naviy funksiyalar ekanligi aniqlashtirildi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ushbu funksiyalarning amalga oshirish shakllariga ta'sir ko'rsatayotgani belgilandi. Xususan, algoritmik tavsiya tizimlari va raqamli media platformalar teatr mahsulotlarini iste'mol qilish jarayonining muhim elementiga aylangani aniqlandi.

Tadqiqot natijasida virtual tomoshabin fenomenining shakllanishi kuzatildi. Raqamli platformalar orqali teatr mahsulotlarini qabul qilish individual xarakter kasb etayotgani, an'anaviy kollektiv estetik idrokning esa qisman transformatsiyaga uchrayotgani qayd etildi. Shu bilan birga,

teatr mahsulotlarining videoformat, multimedia va virtual sahna shakllarida namoyon bo'lishi teatrning yangi kommunikativ modelini shakllantirayotgani aniqlandi.

Tizimli tahlil asosida teatrning madaniyat tizimidagi o'rni saqlanib qolayotgani, biroq uning namoyon bo'lish shakllari raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarayotgani belgilandi. Tadqiqot davomida sun'iy intellektning teatrni to'liq almashtirmasligi, aksincha uning kommunikativ va texnologik imkoniyatlarini kengaytirishi bilan bog'liq tendensiyalar aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt va raqamli kommunikatsiya texnologiyalari teatrning ontologik mohiyatini inkor etmaydi, balki uning kommunikativ, estetik va akseologik funksiyalarining yangi shakllarini yuzaga keltiradi. Zamonaviy teatr an'anaviy sahna makonidan tashqariga chiqib, virtual va raqamli madaniyat tizimining tarkibiy elementiga aylanmoqda. Shu sababli teatr bugungi kunda nafaqat estetik hodisa, balki algoritmik madaniyat va media reallik sharoitida faoliyat yurituvchi murakkab kommunikativ tizim sifatida namoyon bo'lmoqda.

Olingan natijalar M.S. Kaganning madaniyatni inson faoliyatining tizimli mahsuli sifatida talqin qiluvchi konsepsiyasi bilan mos keladi [1], [2]. Tadqiqot davomida aniqlangan teatrning kommunikativ funksiyasi P. Pavi [6], S. Weber [7] hamda N. Evreinov [8] tomonidan ilgari surilgan teatrning kommunikativ va ijtimoiy tabiatiga oid qarashlarni tasdiqlaydi. Shuningdek, immersiv va postdramatik teatr haqidagi zamonaviy nazariyalar [10] raqamli texnologiyalar ta'sirida tomoshabin va sahna o'rtasidagi an'anaviy chegaralarning transformatsiyaga uchrayotganini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari ushbu nazariy qarashlarning sun'iy intellekt va algoritmik media sharoitida yanada chuqurlashayotganini namoyon etdi.

Natijalarni tushuntiruvchi asosiy mexanizmlardan biri raqamli kommunikatsiyaning madaniyat tizimidagi ustuvor mavqega ega bo'lib borayotganidir. Algoritmik tavsiya tizimlari, virtual platformalar va multimedia texnologiyalari teatr mahsulotlarini yaratish hamda iste'mol qilish shakllarini o'zgartirmoqda. Natijada tomoshabin an'anaviy kollektiv estetik idrok subyekti emas, balki individual raqamli iste'molchiga aylanish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Shu bilan birga, teatrning media makoniga integratsiyalashuvi uning auditoriyasini kengaytirib, estetik kommunikatsiyaning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Bu jarayon Marshall McLuhan ilgari surgan media inson ongining "davomi" ekanligi haqidagi konsepsiyani yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, maqola nazariy xarakterga ega bo'lib, unda empirik sotsiologik yoki statistik tadqiqot usullaridan foydalanilmadi. Ikkinchidan, tadqiqot asosan teatr va madaniyat fenomenining ijtimoiy-falsafiy jihatlariga qaratilganligi sababli sun'iy intellektning texnologik yoki iqtisodiy aspektlari chuqur tahlil qilinmadi. Uchinchidan, raqamli teatr va virtual tomoshabin fenomenining hududiy hamda madaniy farqlari alohida tadqiqot obyektiga aylantirilmagan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sun'iy intellekt sharoitida teatrning kommunikativ va ma'naviy funksiyalari saqlanib qolayotganini, biroq ularning amalga oshish shakllari transformatsiyaga uchrayotganini ko'rsatdi. Teatr raqamli madaniyat sharoitida yangi kommunikativ modelga o'tmoqda, ammo insonning estetik va ma'naviy ehtiyojlari uning asosiy mazmuniy yadrosi bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar zamonaviy madaniyat hamda teatr tizimining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari teatrning an'anaviy estetik makon doirasidan chiqib, virtual kommunikatsiya va algoritmik madaniyat tizimining muhim elementiga aylanayotganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, teatr o'zining kommunikativ, akseologik va ma'naviy funksiyalarini saqlab qolayotganligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida sun'iy intellekt teatrni to'liq almashtirmasligi, aksincha uning texnologik va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishi bilan bog'liq tendensiyalar belgilandi. Virtual platformalar va multimedia vositalari teatr auditoriyasining kengayishiga xizmat qilayotgan bo'lsa-

da, jonli estetik muloqot va tomoshabin bilan bevosita hissiy aloqa teatrning fundamental xususiyati sifatida saqlanib qolmoqda.

Shuningdek, algoritmik kommunikatsiya va raqamli media muhitining rivojlanishi estetik idrok, badiiy tafakkur va madaniy iste'mol shakllarining transformatsiyasiga olib kelayotgani aniqlandi. Natijada virtual tomoshabin fenomeni shakllanib, teatrning yangi kommunikativ modeli yuzaga kelmoqda.

Umuman olganda, teatr sun'iy intellekt davrida ham jamiyatning ma'naviy va madaniy hayotida muhim o'rin egallovchi fenomen sifatida qolmoqda. U insonning estetik ehtiyojlari, ma'naviy tajribasi va madaniy o'zligini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishda davom etadi. Kelgusida ushbu yo'nalishda raqamli teatr, virtual estetik idrok va sun'iy intellektning badiiy tafakkurga ta'sirini empirik tadqiqotlar asosida chuqurroq o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каган М.С. Философия культуры. – Санкт-Петербург: Петрополис, 1996. – 416 с.
2. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. – Ленинград, 1991. – 324 с.
3. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Эксперименты: литературно-философский ежегодник. – Москва, 1990.
4. Бахтин М.М. Из жизни идеи: статьи, эссе, диалоги. – Москва, 1995. – 428 с.
5. Алперс Б.В. Театр социальной маски // Театральные очерки. – Москва: Искусство, 1977.
6. Pavis P. Dictionary of the Theatre. – Edinburgh, 1991. – 438 p.
7. Weber S. Theatricality as Medium. – New York: Fordham University Press, 2004. – 312 p.
8. Евреинов Н.Н. Демон театральности. – Санкт-Петербург: Летний сад, 2002. – 512 с.
9. Sadykhova L.G. Communication Technologies and Epistemology of Culture through Theatre Paradigms. – 2013.
10. Леман Х.-Т. Постдраматический театр. – Москва: ABCdesign, 2013. – 312 с.

АЛИ САФИЙНИНГ БИЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

Умид Мавлянов

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Гулистон давлат университети Тарих кафедраси мудири

Аннотация. Мазкур мақолада темурийлар даври фалсафасининг вакилларида бири бўлган Фахруддин Али Сафийнинг меросида борлиқ муаммоларининг ёритилиши таҳлил қилинган. Аллома онтологик қарашларида ўрта асрлар мусулмон Шарқи анъаналарига содиқ эканлиги аниқлансада, унда фалсафа, метафизика ҳамда бошқа дунёвий фанларга тўғри муносабат шакллانганлиги кўрсатилган.

Калим сўзлар: Али Сафий, фалсафа, дунёқараиш, Рашахот, онтология, борлиқ, субстанция, тавҳид, таълимот.

Аннотация. В данной статье анализируется освещение проблем бытия в наследии Фахруддина Али сафи, одного из представителя философии эпохи тимуридов. Хотя онтологические воззрения ученого показывают о его верности Средневековым традициям мусульманского Востока, они также свидетельствуют о формировании у него правильного отношения к философии, метафизике и другим светским наукам.

Ключевые слова: Али Сафи, философия, мировоззрение, Рашахот, онтология, бытие, субстанция, единобожие, учение.

Annotation. This article analyzes the coverage of the problems of being in the legacy of Fakhruddin Ali Safi, one of the representatives of the philosophy of the Timurid era. Although the ontological views of the scientist show his loyalty to the Medieval traditions of the Muslim East, they also testify to the formation of his correct attitude to philosophy, metaphysics and other secular sciences.

Keywords: Ali Safi, philosophy, worldview, Rashahot, ontology, being, substance, monotheism, teaching.

Фахруддин Али ас-Сафий Воиз ал-Кошифий ал-Байҳақий (1463/1532) ўз даврининг етук адиби, олими, дин ва давлат арбоби эди. Унинг номи, асарлари, мероси Алишер Навоий, Ҳасанхожа Нисорий Бухорий ва улардан кейинги тазкирачилар томонидан алоҳида тилга олинган, шунингдек, унинг асарлари, илмий ахборот ва тавсифлари Ч.Стори, А.Тагирджанов, О.Шчеглова, А.Миклухо-Маклай, Б.Аҳмедов, Ш.Бобохонов, А.Мансурлар мажмуаларида берилган.

Тадқиқотчилар томонидан бирмунча ўрганилган Ҳиротдаги Бойсунгур Санъат академиясининг кейинги вакили бўлган Али Сафий ўз даврининг олими, воизи, мутафаккири сифатида анчагина сермахсул ижод қилган. Аммо алломанинг асарлари адади тўғрисида турлича маълумотларга дуч келамиз.

Али Сафий ҳаёти, ижоди ва дунёқарашини тадқиқ этар эканмиз, ўз асарларида у фалсафа, сиёсат, дунёвий илмлар ва уларнинг муаммолари ҳақида анча-мунча бой, далилий маълумотлар келтириб ўтганлиги, ҳатто, очиқчасига фалсафий мактаблар тафаккур усули, мантиқ дарслардаги машқларнинг бутун бир мажмуасини келтириб ўтганлигини кўрамиз. XV – XVI асрларда ҳам фалсафа, мантиқ билан шуғулланиш анчагина кескин қораланган эди.

Бироқ, Имом Ғаззолий томонидан амалга оширилган фалсафага нисбатан “қакшатқич, мурасиз танқид” XIII – XIV асрлар давомида Тусий, Тафтазоний, Давоний, Журжонийлар томонидан “юмшатиш”, фалсафа ва дунёвий фанлар, тасаввуф билан ислом ўртасида кескин муносабатлар “муроси мадора муносабатлар” йўналишида “тузатиш” эди. “Навоий Кошифий ва бошқалар дунёқарашларининг такомил топишида Форобий, Ибн

Сино, Насриддин Тусий кабиларнинг илмий мероси ғоявий манба бўлиб хизмат қилди”, деб таъкидлайди Ҳ.Алиқулов [1].

Мазкур мўътадил, ижобий жараёнлар оқибатида XV – XVI асрларга келиб ислом, шариат, калом билан тасаввуф, фалсафа, дунёвий фанлар ўртасида Consensus – “муроси мадора” вужудга келган эди. Шунинг учун ҳам Али Сафий асарларида баён этилган фалсафий таълимотлар, мантикий тафаккур, билиш усулларни кўрсатувчи қизиқарли, лўнда мисоллар, ҳикоят, масал, ҳикматлардан кўркмасдан келтириб ўтиш билан бирга муаллиф фалсафанинг асосий муаммолари – онтология, гносеология ёки ижтимоий-сиёсий, ахлоқий жиҳатлари бўйича ўз фикрларини ҳам илгари сурган.

Али Сафийнинг билиш, олам ва унинг қонунларини билиш йўли, усули, воситалари, методлари тўғрисидаги қарашлари ҳам позитив ислом қадрият ва анъаналарига кўра, ҳам диний-илоҳиётчилик, ҳам диний-ирфоний, ҳам дунёвий илм-фан, фалсафа нуқтаи назаридан тамомила ижобий-позитивдир. Анъанага кўра Али Сафий билиш соҳалари, жараёнларини уч йўналишда олиб қарайди: ақлий: ҳиссий ва ақлий билиш даражаси; нақлий: яъни Қуръон сура-оятлари, ҳадислар, тафсир ва фикҳ илмлари орқали бериладиган билимлар; авлиёуллоҳ – “аҳли рижол” ёки “аҳли кашф”га бериладиган: бевосита кўриш (назар), туйғу, завқ, жазба (жазаба), муроқаба, пири-муршид етакчилиги, тарбияси, тасарруфи орқали бериладиган [2,227] билимлар – яъни иррационал билимлар мажмуаси.

Иррационал билиш тўғрисида Али Сафий “Рашаҳоту айнил-ҳаёт”да Хожа Аҳрор фавқуллоҳда қобилият ва мўъжизалари ҳақида асҳобларидан нақл қилинган маълумотлар келтирилган. Хусусан, Саъдуддин Қошғарий тавба-тазарруси; Мирзо Бобур ибн Умаршайх даврида Қозийи Андижонийга Хожа Аҳрор 1382–1384 йилларда қилган башорати унинг вафотидан 10 йил ўтгач, яъни мазкур Қозийи Андижоний Мирзо Бобур Фарғона давлатининг шайхулислом, Садри Аъзами ва оталиқ-аткаси бўлганлиги; самарқандлик бир толиби илмга Хожа Аҳрор иршод бермаганлиги, Хожа Аҳрор вафот этгач, унинг ўғли Муҳаммад Яхёнинг Шайбонийхон кўлида арраланиб ўлдирилишида мазкур толиби илмнинг қаттиқ саъйи-ғайрат кўрсатганлигини “Ҳазрати Эшонга ондин қирқ йил аввал маълум...” бўлганлиги ва шу каби яна ўнлаб кароматларини муфассал баёни ва таҳлили берилади [2,400-406].

Фахруддин Али Сафий мазкур асарида, шунингдек, Хожа Аҳрорнинг икки ботмон ундан бир неча юз кишига таом тайёрлаганлигини; Обипаррак (Чирчик) ёқасида бутун бир жамоани ўз хайри-барокати билан катта тошқиндан қутқаргани; Чирчик сувидан одамларни пароканда бўлиб кетаётган қамиш солида ўтказиб қўйгани; муаллифнинг ўзининг отаси ва онаси илтижоларини Хожа Аҳрор илҳом нури билан билиб, уни мажбуран ота-онаси ҳузурига юборганлиги; Мавлонозода Фарҳодий Хожа Аҳрорга мулозим бўлиб, бир қишлоқдан иккинчисига бораётган кишини қисқа кунларнинг бирида, куннинг уфққа ботишини улар мазкур қишлоққа етиб олмаганларича тўхтатиб қўйилганлиги каби қўплаб мўъжиза, кароматлари баён этилган [2,406-417]. Бу маълумотларнинг тамомила ишонч билан келтирилганлиги ҳам Али Сафийнинг ўз даврнинг фарзанди сифатида билиш масаласида иррационализмга мойил бўлганлигини кўрсатади.

Қуръони каримда, ҳадисларда берилган билишга оид қатор қатъий императив тарздаги асослар: фақат Аллоҳгина ҳақиқий билим ва ҳикмат соҳибидир; инсон эса ожиз, у ҳақиқий бўлмаган билим соҳибидир деган кўрсатмалар сўзсиз ақида даражасида амал қилган. Аллоҳ таолонинг вужуди “...будурким, афроди инсоннинг хосларидин (баъзилари, хосларигина – У.М.) жамъи ўзларининг истеъдодлари ва қобилийатлари андозасида сирри маъиййатга мутталиъ бўлубдурлар (яъни улар бу сирга қараб очиладилар холос – У.М.) [2,224].

Худди мана шу даражада, деб давом этади Али Сафий, инсониятнинг баъзи хосларигина Аллоҳ таоло Зоти билан алоқаъи маъиййатни гўёки билаётган, кўраётгандек бўладилар, натижада баъзи “ҳукамои маъзиллат-ул-қавм тажаллийи маънавий”да турадилар, ғурурланиб, ўзларидан кетиб, тўғри йўлдан тойиб кетадилар ва “анбиёи алайҳиссаломнинг

мутабаътларидин юз кўтариб, ўзларининг мудрикоти маънавийлариға мағрур бўлуб, залолатнинг бодиясида ҳалок бўладилар” [2,223]. Айни пайтда Қуръони карим, ҳадиси шарифларда, тафсир ва фикҳ китобларида илм, ақл бениҳоя юқори қўйилган, билиш, айниқса, ақлий, дунёвий билишдан инсон бир дақиқа тўхтамай, бутун умри давомида илм излаш, илм талабида бўлиш, илм ўрганиш ҳар бир мусулмон эр ва аёл учун фарз даражасида тан олинган эди.

Шунинг учун ҳам Али Сафий илмий-фалсафий мероси ва дунёқарашида билиш, олам ва унинг қонунларини билган ҳолда инсон ҳаётини унинг шаъни, ақлига муносиб ташкил этиш, бахт-саодатга эришиш – икки дунё савобини топиш етакчи мавқега эга эди, дейиш мумкин. Алломанинг “Латойиф ут-тавойиф”, “Рашаҳоту айнил-ҳаёт” ва бошқа асарларида гносеология, эпистемология билан боғлиқ жуда зукко, характерли мисоллар, мантикий хулосалар, кузатиш ва ҳикматлар беҳад кўп учрагани ҳолда, илмга шубҳа билан қараш (скептицизм), инсон ақли, иродаси дунё ва унинг қонунларини билиши мумкинлигини инкор этувчи агностицизмни деярли кўрмаймиз. Ҳатто у “Рашаҳоту айнил-ҳаёт”да келтириб ўтган “... бу улуми расмийникин, сийнада турур, қай(т) қилмасанг (яъни, бу дунёвий илмлардан воз кечмасанг) фойида йўқ турур” [2,227], деган қайдлари, ёки Хожа Ахрорнинг дунёвий, расмий шариат илмларига рағбати, мойиллиги бўлмай, жазба, ирфоний илмларга мойиллиги жуда ишончли асослаб берилган ўринлар [2,303-306], шунингдек, бошқа пиру-муршидлар, хусусан, Баҳоуддин Нақшбанд билан боғлиқ ақлий илмларга нисбатан, нақлий ёки кашфий, жазба, ирфоний илмлар устунлиги тўғрисидаги маълумотлари ҳам муайян маънода скептицизм, агностицизм йўналишида талқин этилиши учун ҳеч бир асосга эга эмас. Зеро, Али Сафий талқинида ноақлий, ассоциатив ёки нақлий, жазбий-ирфоний билиш шаклида бўлса ҳам инсоннинг ўзини, бу дунё ва унинг қонунларини, ҳатто Аллоҳ таоло сифат, қудрат, буйруқ аломатларини инсон ўз ақл-зақоси ёрдамида била олиши мумкинлигига мутлақ, позитив ишонч позицияси илгари сурилган ва ҳимоя қилинган.

Али Сафийнинг мусулмон олий маълумотиға эга бўлганлиги ботиний, диний-ирфоний орифлик таълимини пирлари қўлида ирфоний – иррационал илмларни ҳам тўла, мунтазам ва мукаммал эгаллашига монелик қилмади. Аксинча, у таълим олиш жараёнида диний билишни дунёвий, рационал билиш билан уйғунлаштиришнинг шундай беқиёс намунасини кўрсатди. Зеро, аллома ҳам рационал, дунёвий илмларда, ҳам диний-илоҳиёт, тасаввуфий-ирфоний, иррационал илмларда энг ўткир зақо, ақл, билим ва салоҳиятға эга эди, икки соҳада ҳам ўзини намоён эта олган. Буни “Рашаҳоту айнил-ҳаёт”, “Анис ул-орифийн фил-маваиз”, “Латойиф ут-тавойиф” каби асарларида тасаввуфий-ирфоний муаммолар, ботиний билиш усуллари, воситаларини чуқур, нозик жиҳатларигача муфассал баён қилиб, таҳлил этиб бера олганлигида ҳам кўриш мумкин. Қолаверса, Али Сафий ўзининг “Ҳирз-ул-амон мин фитан-ул-замон” номли асарида “Қуръони каримнинг ҳарфлари, суралари, оятларининг шифобахшлиги, фойдалари, хос оятлар ва ҳадиси шарифлар ҳақида” [2,12], улар асосида инсон тақдирини башорат қилиш, унинг саломатлиги имкониятларининг иррационал асосларини қидириб топиш, улардан фойдаланиш йўллари, усул ва воситаларини тадқиқ этган.

Шунингдек, Али Сафий “Латойиф ут-тавойиф”да дунёвий, зоҳирий, диний илмлар, адаб илмлари, юнон илмлари деб аталган мантиқ, фалсафа, бошқа табиатшунослик илмларини чуқур билимдонлик билан келтирган. Бу асардаги илмий-фалсафий, мантикий фикрлаш усуллариға оид маълумот, мисоллардан ҳозирги кундаги фалсафа, мантиқ дарсларида машқлар, амалий машғулот сифатида фойдаланиш мумкин. Масалан, асарнинг “Тиб ва Қуръон” номли ҳикматида “Тиб Каломуллонинг қаерида ёзилган?” деб софистик ва риторик савол берган кишининг мақсадини яхши тушунган ҳакимнинг мантикий тўғри жавобини келтирилади. “Ўша ердаки, - деди ҳаким, - енг, ютинг, аммо исроф қилманг (деган жойида). Яъни кўп еманг, чунки ҳар қандай касалликнинг боши кўп овқат ейишдадир, деган

жойда” [3,48]. Албатта, бундай далиллар ва мантикий асосли тўғри жавоб қаршисида энг ўжар баҳс-мунозарачи ҳам бундай сура ёки оят йўқ, деб айта олмасди. Бундай мисолларни Али Сафий Гераклит, Платон, Аристотель, Гален, Искандар, Ҳусрав, Анушервон, Бузургмехр ва бошқалардан қисқа, лўнда мантикий исбот усуллари кўплаб келтириб ўтган.

Айниқса мантиқ илмидаги софистика, хитоба, жадал усуллари мисоллар шу қадар ажойиб, ҳозиржавоб келтирилганки, Али Сафийнинг ўз даври фалсафаси ва айниқса мантиқ илмини нақадар чуқур билганлигига, мантикий исбот усуллари мураккаб диний-илоҳий, тасаввуфий баҳс-мунозараларда самарали қўллаш олганлигига амин бўлиш мумкин. Бунда у ҳатто энг нозик, сиёсий хатарли бўлган муаммоларда ҳам мантикий исбот усуллари муваффақиятли қўллаш мумкинлигини яққол кўрсатган. Масалан, “Латойиф ут-тавойиф”нинг “Ислом ва таом” деб аталган ҳикматида софистик савол ва унга мос жавоб келтирилган [3,72].

Айни пайтда, Али Сафий нақлий ва ирфоний билиш даражасини конкрет илмий, формал-мантикий билиш (шариат, фикҳ исбот усуллари)дан устун қўйган ўз даврининг фарзанди бўлганлиги учун илми жуда кенг – ақлий, нақлий, васл-назар (яъни иррационал) ва ассоциатив тафаккур усул, восита, йўллари қамраб олувчи сифатида таърифлаган. Масалан, у мантиқ, калом, тафсир, таъвил, араб тили ва бошқа зоҳирий, расмий илмлар (илми қол, илми зоҳир, улуми расмий ва ҳ.к.), шу жумладан ғайри арабий илмлар, қадимги юнон табиатшунослиги, фалсафий илмларни эгалламасдан туриб инсон бирон нарсага эриша олмаслигини алоҳида таъкидлайди [2,170]. Боз устига, маъносиз баҳс-мунозара, яъни ўша пайтдаги илм, фалсафа ва мантиқ илмларидаги чексиз, кўпинча, маъносиз схоластик баҳс-мунозара аслида инсон ақли, билиш қудрати устидан зулм, уни исроф қилиш эканлигини кўп бора таъкидлаган. Бошқа бир баҳс-мунозарада Мавлоно Алоуддин Аттор келтирган маълумотларни Али Сафий баён этиб, илмий баҳсларда очиқ-равшанлик бўлиши лозимлигини кўрсатиб ўтган.

Али Сафий дунёвий, зоҳирий, расмий илмларнинг аҳамияти, маъно-моҳияти тўғрисида сўз айтган экан, Сукротнинг жаҳон фалсафаси квинтэссенцияси бўлган “Мен ҳеч нарса билмаслигимни биламан холос!” деган машҳур ҳикматини ўзига хос шарқона ҳикмат тарзда қуйидагича ифодалаган: “Ҳазрати Шайх мандин сўрадиларким: “Зикр қайси турур?”. Ойтдим: “Ло илоҳа иллаллоҳ”. Ойтдиларким: “бу сўз зикр эмастур. Бу ибодат турур. Бас, сиз ойтунг: “Зикр ул турурким, билгайсанким, билиб бўлмас”. Ва ҳам Ҳазрати Шайх ойтдиларким: “Жаҳлга юз келтурмак керакдур ва намознинг ниййатини шундоғ адо этмак керакдурким, Худога топшиурманким, билмасман”. Бу маълум маънода Платонни машҳур “Билиш – бу хотирлашдир” деган иборасининг тасаввуфона ифодаси бўлиши мумкин. Зеро, Платонда билиш бу билимларимизнинг ҳақиқий манбаи бўлмиш “Ғоялар дунёси”даги илоҳий билимда бор, маълум бўлган билимни хотирлашдир, деган концепция бор эди [4,16].

“Як ҳамлаи мардонаи-мастона бикардим,

Аз илм гузаитиму, ба маълум расидим” (Мардонаю-мастона бир ҳамла қилдик, илмдан ўтиб, маълумга етишдик) [2,326]. Шунинг учун ҳам юқоридаги иборада, ислом истилоҳида “Ла илаҳа иллаллоҳ” калимаси ибодат сифатида, билиш эса зикр (яъни хотирлаш) маъносида талқин этилмоқда.

Али Сафий билишнинг ақлий билиш даражасидан юқори турувчи иррационал кўринишлари, усул, воситалардан “илми ладуний”, “илми хол”, “улуми нақлий”, “илми кашф”, “улуми ботиний”, “авлиёлар илми”, “жазбаи улухият”, “ҳикмати илоҳий”, “илми назар”, “ҳаққ-ул-яқин”, “илми ботин”, “қўлдан-қўлга бериладиган илм”, “Аллоҳ таолонинг ўз илми”, “илми мувоқабат”, “илми робита” каби ўнлаб кўриниш, соҳа, усул, воситаларини ҳар томонлама келтириб ўтади. Уларни муайян тизим шаклига келтириш, таснифлаш, ўзига хослигини кўрсатиш, инструментарийси, усул ва воситаларини аниқлаш махсус тадқиқотлар

олиб боришни талаб қилади. Али Сафий, шунингдек, “Рашаҳоту айнил-ҳаёт”да “илми яқин”, “илми қол”, яъни, зоҳирӣй, бу дунё илмлари, расмий илмлар билан ботиний илмлар – илми ботин, илми ҳол, илми ладуний, кашф, жазба илмларининг фарқи, уларнинг ўзига хосликлари, афзаллик, устунликлари, қусур, камчиликларини ҳам кўрсатиб, асослаб беришга интилан.

Али Сафий иррационал билишнинг инструментарийси ва ўзига хослигини дунёвий, ақлий илм, позитив билиш, усул, инструментарийси билан гўзал, ўта ишончли ва асосли қиёсий таҳлилини келтириб ўтган [2,228-229]. У аҳли кашф, илми ладуний соҳиблари илмлари ҳақидаги маълумотлар ва фикрларни умумлаштириб, илми кашф, илми ладуний ва назар ҳиссий ва ақлий билишнинг макон ва замондаги шартлиликлари, боғлиқликларидан тамомила озод, бундай тўсиқлардан ўтиб кета олувчи, ҳар қандай ёруғликми, зулматми, маконми ва ё ломаконми, замонми ё лозамонми, чегара билмайдиган билиш усули сифатида тушунтирган. Буларнинг ҳаммаси наби ва расуллар, азиз-авлиёлар, пири-муршидлар, ҳакимлардан баъзиларига алоҳида бериладиган илм, билиш, бугунни, ҳозир бир нарса, ҳодисаларни ҳақиқатни билиш (маърифати илоҳий), олдиндан айтиб бериш, башорат қилиш, ғайбни билиш имконини беради. Ва ана шу билиш имконияти, усули ёрдамида “ҳақиқат мажозидан мумаййиз этулади” [2,55], яъни ҳақиқатга ўхшаб кетувчи тимсол (символ)лардан ҳақиқат, ростликни фарқлаш мумкин бўлади.

Али Сафий иррационал билимлар тўғрисида кенг маълумот берибгина қолмай, уларнинг таъриф ва талқинларини ҳам келтириб, қиёсий таққослаб, ўз нуқтаи назарини олға сурган. Бу таъриф, талқинлар нафақат фалсафа, билиш, фалсафа тарихи нуқтаи назаридан, балки бугунги кундада, юқорида таъкидланганидек, анъанавий рационал тафаккур доираси, усул ва инструментлари чегарасидан (К.Поппер айтганидек, “шафқатсиз гносеологик, эпистемеологик демаркация”) чиқиш йўллари, нораціонал тафаккур усул, имкониятларини кидириб топиш, уларнинг ўзаро яқинлашиш тенденциялари кетаётганда янги илмий-фалсафий, эпистемеологик билиш имконияти сифатида катта назарий-методологик аҳамият касб этади.

Хулосалаб айтадиган бўлсак, биринчидан, Али Сафий илмий-фалсафий мероси ва дунёқарашида иррационал билимларнинг ўрни ва аҳамияти жуда юксак ўринга қўйилган, махсус теософик, иррационал усуллар билан асослаб берилган. Иккинчидан, аллома билиш масаласида расмий (шаръий) илмлар билан “илми ҳол” (тасаввуфий-мистик) ҳамда дунёвий фанлар (“юнонлар илми”)нинг барчаси билан яхши таниш аллома сифатида уларнинг қиёсий таҳлилини келтириб ўтган. Шунингдек, мазкур илмларни бир-бирига яқинлаштириш, бирини иккинчиси тўлдириши лозимлигини тўғри тушунган ва асарларида бу масала тўғрисида кенг маълумот берган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алиқулов Ҳ. Темур ва темурийлар. Маданий ҳаёт. // Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар. Акад. М.Хайруллаев таҳрири остида. –Т.: Ўзбекистон, 1995. –Б. 240.
2. Фаҳруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил ҳаёт. –Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. – 536 б.
3. Фаҳриддин Али Сафий. Латофатнома. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1996. – 192 б.
4. История философии в кратком изложении. Перевод с чешского. –М.: Мысль, 1991. –С. 138 – 139;

YOSHLAR ORASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA
INNOVATSION USULLAR VA ULARNING AMALIY QO‘LLANILISHI

Xudaybergenova Marjan Baltabaevna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali
“Kutubxona-axborot faoliyati” kafedrasi mudiri, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Zamonaviy jamiyatda yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, unga ta’sir etuvchi omillar va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, kitobxonlikni rivojlantirishda innovatsion usullar, jumladan raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va zamonaviy ta’lim yondashuvlarining ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada ushbu usullarning amaliy qo‘llanilishi va samaradorligi haqida umumiy xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik, yoshlar, innovatsion usullar, ta’lim, raqamli texnologiyalar, motivatsiya.

Annotation. This article discusses the development of reading culture among youth and the role of innovative methods in this process. It examines young people's attitudes toward reading, influencing factors, and existing challenges. The study also explores the importance of digital tools, interactive approaches, and modern teaching methods in promoting reading habits. Practical applications and effectiveness of these methods are also highlighted.

Keywords: reading culture, youth, innovative methods, education, digital technologies, motivation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития культуры чтения среди молодежи и роль инновационных методов в этом процессе. Анализируются интерес молодежи к чтению, факторы влияния и существующие проблемы. Также рассматривается значение цифровых технологий, интерактивных методов и современных подходов в формировании читательской культуры.

Ключевые слова: культура чтения, молодежь, инновационные методы, образование, цифровые технологии, мотивация.

Kirish. Bugungi kunda yoshlar orasida kitobxonlik madaniyati jamiyatning dolzarb masalalaridan biri sifatida qaralmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internetning keng tarqalishi va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga chuqur kirib kelishi yoshlarning dunyoqarashi, fikrlash tarzi va vaqtini o‘tkazish odatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada, an’anaviy kitob o‘qish odati asta-sekin o‘z o‘rnini qisqa va tezkor axborot manbalariga bo‘shatib bermoqda.

Yoshlar bugungi kunda ma’lumotni tez qabul qilishga odatlangan. Qisqa videolar, postlar va tezkor kontent ularning e’tiborini tez jalb qiladi. Bunday sharoitda kitob o‘qish sabr va vaqt talab qiladigan faoliyat sifatida qabul qilinadi. Shu sababli ko‘plab yoshlar kitob o‘qishni kechiktiradi yoki umuman e’tibor bermaydi. Biroq kitobxonlik insonning intellektual va shaxsiy rivojida beqiyos ahamiyatga ega. Kitob o‘qish orqali insonning lug‘at boyligi ortadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi va nutqi ravonlashadi. Shuningdek, kitob insonda tahlil qilish, xulosa chiqarish va mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu jihatdan qaraganda, kitobxonlik nafaqat ta’lim jarayonining, balki umumiy madaniyatning ham muhim qismi hisoblanadi.

Yoshlar orasida kitobxonlik darajasi turlicha bo‘lib, bu ko‘p jihatdan muhit, ta’lim tizimi va oilaviy tarbiyaga bog‘liq. Agar yosh bola kitob muhitida ulg‘aysa, unda kitob o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. Aksincha, agar bu muhit yetarli bo‘lmasa, kitobga qiziqish past bo‘lishi mumkin.

Bugungi sharoitda kitobxonlikni rivojlantirish uchun faqat an'anaviy usullar yetarli emas. Zamonaviy yoshlarning qiziqishlarini hisobga olgan holda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va yangi ta'lim usullari orqali kitobxonlikni rivojlantirish imkoniyati kengaymoqda. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirishda innovatsion usullarni o'rganish va ularni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada aynan yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda innovatsion usullar va ularning amaliy qo'llanilishi kengroq yoritiladi.

Muhokama. Yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy usullar bugungi yoshlarning ehtiyojlariga to'liq mos kelmasligi sababli, innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur bo'lib bormoqda. Zamonaviy yoshlar ko'proq interaktiv va vizual axborotni afzal ko'radi. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo'llash samarali hisoblanadi. Elektron kitoblar (e-books) va audiokitoblar yoshlar uchun qulay imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, audiokitoblar orqali yoshlar boshqa faoliyat bilan shug'ullanayotganda ham kitob mazmuni bilan tanishishi mumkin. Bundan tashqari, mobil ilovalar orqali kitob o'qish imkoniyatining kengayishi ham muhim omil hisoblanadi. Yoshlar o'z smartfonlari orqali istalgan joyda kitob o'qishi mumkin. Bu esa kitobxonlikni kundalik hayotga yaqinlashtiradi.

Interaktiv metodlar ham kitobxonlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kitob muhokama klublari, guruhli o'qish mashg'ulotlari va ochiq suhbatlar yoshlarni faol ishtirok etishga undaydi. Bu jarayonda yoshlar nafaqat kitobni o'qiydi, balki uni tahlil qiladi, o'z fikrini bildiradi va boshqalarning qarashlarini ham tinglaydi.

Gamifikatsiya usuli ham kitobxonlikni rivojlantirishda samarali vositalardan biridir. O'yin elementlarini qo'llash orqali kitob o'qish jarayoni qiziqarli va rag'batlantiruvchi faoliyatga aylanadi. Masalan, o'qilgan kitoblar soniga qarab ball berish, reytinglar tuzish yoki sovrinlar bilan rag'batlantirish yoshlarning qiziqishini oshiradi. Ijtimoiy tarmoqlar ham kitobxonlikni targ'ib qilishda muhim platformaga aylangan. Kitob tavsiyalari, qisqa sharhlar, iqtiboslar va muhokamalar orqali yoshlar kitoblar bilan tanishadi. Bu esa kitobga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Guthrie (2004) o'qishga bo'lgan qiziqish ichki motivatsiya bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Agar yoshda o'qishga nisbatan qiziqish shakllansa, u kitob o'qishni majburiyat sifatida emas, balki ehtiyoj sifatida qabul qiladi. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirishda motivatsiya muhim o'rin tutadi. Ichki motivatsiya mavjud bo'lgan holatda yoshlar kitob o'qishni o'z xohishi bilan tanlaydi, bu esa o'qish jarayonini yanada samarali va davomli qiladi. Aksincha, agar o'qish faqat majburiyat sifatida qabul qilinsa, bu holat vaqtinchalik natija berishi mumkin, lekin uzoq muddatli kitobxonlik odatini shakllantirmaydi. Shu sababli yoshlarni kitobga jalb qilishda ularning qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. Masalan, yoshga mos, qiziqarli va hayotiy mazmunga ega kitoblar tanlash orqali ularda o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish mumkin. Shu jihatdan qaraganda, kitobxonlikni rivojlantirishda faqat tashqi rag'batlantirish emas, balki ichki motivatsiyani shakllantirishga e'tibor qaratish muhim hisoblanadi.

Krashen (2004) esa erkin o'qishning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, majburiy o'qishdan ko'ra, yoshga qiziqarli bo'lgan kitoblarni tanlash imkonini berish samaraliroq natija beradi. Bu yondashuv yoshlarning kitobga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi. Shuningdek, kitobxonlikni rivojlantirishda o'qituvchining roli ham muhimdir. O'qituvchi yoshlarni kitobga qiziqitira olishi, ularni to'g'ri yo'naltirishi va qiziqarli faoliyatlar tashkil etishi zarur. Bu jarayonda zamonaviy metodlardan foydalanish katta ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bugungi kunda muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Maqolada ko'rib chiqilganidek, zamonaviy axborot muhitining kengayishi yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy yondashuvlar hozirgi yoshlarning qiziqishlariga to'liq mos kelmaydi. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirishda innovatsion

usullardan foydalanish zarur. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va zamonaviy yondashuvlar yoshlarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada ta'kidlanganidek, kitobxonlikni rivojlantirish jarayonida motivatsiya, ayniqsa ichki qiziqish muhim o'rin tutadi. Yoshlarning qiziqishlarini hisobga olish va ularni faol ishtirok etishga undash orqali kitobxonlikni rivojlantirish hamda innovatsion usullarni to'g'ri va maqsadli qo'llash orqali yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Guthrie J.T. Teaching for literacy engagement // Journal of Literacy Research. – 2004. – Vol. 36, № 1. – P. 1–30.
2. Krashen S. The Power of Reading: Insights from the Research. – Libraries Unlimited, 2004.
3. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. – OECD Publishing, 2019.
4. UNESCO. Reading the Past,
5. Writing the Future: Fifty Years of Promoting Literacy. – UNESCO Publishing, 2017.
6. Clark C., Rumbold K. Reading for Pleasure: A Research Overview. – National Literacy Trust, 2006.
7. Mahmudov N. Til va nutq masalalari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2012.
8. Yo'ldoshev J. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
9. Xolmatov T. Yoshlar tarbiyasida kitobxonlikning o'rni. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.
10. Baltabaevna X.M. Axborot-kommunikatsiya jarayonlari va sohasidagi islohotlar axborot-resurs markazlarini samarali boshqarishda // International Journal of Human Computing Studies. – 2023. – Vol. 5, № 4. – P. 26–30.
11. Xudaybergenova M. Házirgi kúndegi málimleme kitapxana isi tarawındağı aktual máseleler // Zamonaviy fanda akademik tadqiqotlar. – 2024. – T. 3, № 2. – P. 151–153.
12. Sharipova D. Málimleme – kitapxana mákemelerinde innovatsiyaliq iskerlikti shólkemlestiriw // Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Vol. 3, № 12. – P. 26–30.
13. Aytimova D. Kutubxona axborot muassasalari faoliyatini rivojlantirishda kutubxonachi kadrlarning roli. – Elektron manba. – Kirish rejimi: hemis.uzdsmi-nf.uz

YOSHLAR MA'NAVIYATIGA QARATILGAN TAHDIDLARGA QARSHI KURASHDA MAHALLANING O'RNI VA ROLI

Botir Uzokov

JizPI "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada mahallaning fuqarolik jamiyatining bir instituti sifatida kishilar o'rtasida mehr-oqibat bardavomligini ta'minlash, milliy qadriyatlarimizni mustahkamlash, yoshlar ma'naviyatiga qaratilgan tahdidlarga qarshi kurash, aholiga har tomonlama ko'mak berish bilan bog'liq samarali tuzilmaga aylangani va yangi O'zbekistonni barpo etishda o'zining alohida o'rniga ega ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, mahalla, milliy qadriyatlar, mehr-oqibat bardavomligi, xalq vijdoni, ma'naviy tahdidlar, Yangi O'zbekistonni barpo etish, "O'zbekiston-2030" strategiyasi, ma'rifat hamda tarbiya maskani.

Аннотация. В статье раскрывается, что махалля как институт гражданского общества стала эффективной структурой по обеспечению преемственности добра между людьми, укреплению наших национальных ценностей, борьбе с угрозами духовности молодежи, оказанию всесторонней поддержки населению и занимает особое место в построении нового Узбекистана.

Ключевые слова: Гражданское общество, добрососедство, национальные ценности, преемственность добра, совесть народа, духовные угрозы, строительство Нового Узбекистана, стратегия "Узбекистан-2030", место просвещения и образования.

Annotation. The article reveals that the mahalla, as an institution of civil society, has become an effective structure for ensuring the continuity of goodwill between people, strengthening our national values, combating threats to the spirituality of youth, and providing comprehensive support to the population, and has a special place in building a new Uzbekistan.

Keywords: Civil society, mahalla, national values, continuity of goodwill, people's conscience, spiritual threats, building a new Uzbekistan, "Uzbekistan-2030" strategy, a place of enlightenment and education.

Mahalla azaldan hayotimizda muhim ahamiyatga ega bo'lib, tinchlik-osoyishtalik, ahillik va hamjihatlik, ma'rifat hamda tarbiya maskani bo'lib kelgan. Qolaversa, mahalla – uzoq o'tmishimiz, bugunimiz, kelajagimizdir. Aynan shu halqa hayotimiz davomiyligi asosini ta'minlab keladi.

Bugungi kunda mahalla odamlar o'rtasida mehr-oqibat bardavomligini ta'minlash, milliy qadriyatlarimizni mustahkamlash, aholiga har tomonlama ko'mak berish bilan bog'liq samarali tuzilmaga aylandi va Yangi O'zbekistonni barpo etishda o'zining alohida o'rniga ega fuqarolik jamiyatining bir instituti hisoblanadi.

Boshqacha aytganda, mahalla insonni jamiyatning bir qismi bo'lishga o'rgatadigan, uni bag'rikenglik va xalqparvarlik ruhida tarbiyalaydigan maskandir. Bugungi kunda yurtimizda o'n mingga yaqin mahallalar bo'lib, ularning o'ziga xos nomlari bizga tarixdan so'zlaydi, ularda xalqimizning shonli tarixi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, madaniy merosi aks etadi.

Mahallaning xalq vijdoni ekanligi to'g'risidagi falsafiy qarashlar yildan-yilga sayqallanib bormoqda. Negaki, har qanday inson ostona bosib, ko'chaga chiqishi bilan uni mahallasi qarshi oladi. Insonning yaxshi kunida yelkadosh, tushkun va og'ir kunida maslakdosh bo'ladigan ham mahalladir.

Mustaqillik qo'lga kiritilgandan so'ng davlatchiligimiz tarixida birinchi marta Bosh qomusimizda mahallaning jamiyat boshqaruvidagi o'rni va maqomi belgilab qo'yildi. O'zini o'zi boshqarishning muhim instituti bo'lmish mahalla faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish masalasi Davlat dasturlari doirasida amalga oshiriladigan vazifa sifatida baholanib, unga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda [1].

Prezidentimizning 2023-yil 11-sentabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston–2030” strategiyasida ustuvor yo‘nalishlar qatorida xalq xizmatidagi davlat tashkil etish va jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli sa‘y-harakatlar belgilangani e‘tiborga molik. Unda aholi farovonligini ta‘minlash va hududlarda kundalik masalalarni hal etishda mahallani jamoatchilik hamda davlat organlari o‘rtasidagi “tayanch ko‘prik”ka aylantirish muhim maqsad sifatida ko‘rsatildi.

O‘z navbatida, moliya, soliq, bandlik kabi idoralarning kamida 30 foiz vakolatlarini mahalla darajasiga tushirish, mahallalarda 100 dan ortiq davlat xizmatlarini “bir qadam”da ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yish, hududlardagi muammolarni hal etish uchun ularga ajratiladigan mablag‘lar miqdorini kamida 3 barobar ko‘paytirish, aholi tashabbusi bilan infratuzilmani yaxshilashga ajratiladigan mablag‘larni 24 trillion so‘mga yetkazish, mahallalar budjetiga mol-mulk va yer soliqlari hisobiga yiliga 3 trillion so‘m tushishi ta‘minlanishini samaradorlik garovi sifatida ta‘kidlash joiz.

2023-yil 26-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan mahallabay ishlash tizimini yanada kuchaytirish, mahalla “yettiligi” faoliyatini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha o‘tkazilgan yig‘ilishda bir qator vazifalar belgilangan edi. Mazkur vazifalar ijrosini ta‘minlash uchun mahalla boshqaruvi tizimini takomillashtirish va mahalla “yettiligi” faoliyatini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha Prezidentimizning 2023-yil 21-dekabrdagi “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni e‘lon qilindi. Unda mahalla obodligini ta‘minlash, “Obod mahalla”, “Obod ko‘cha”, “Obod xonadon” mezonlarini joriy etishda aholining faol ishtiroki va mas‘uliyatini oshirish choralari ko‘rish, mahallalardagi muammolarning o‘z vaqtida va samarali yechilishida davlat organlari va tashkilotlar mahallalardagi vakillarining sa‘y-harakatlarini birlashtirish, muvofiqlashtirish va yo‘naltirish, mahallaning moliyaviy imkoniyatlarini oshirish, kambag‘al oilalarga ajratilayotgan budjet mablag‘lari va boshqa mablag‘larning maqsadli va manzilli yo‘naltirilishini ta‘minlash, mahallalarning moddiy-texnika ta‘minotini yaxshilash, ularga ajratiladigan mablag‘larni markazlashgan tarzda taqsimlash, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, mahalla mas‘ullarining malakasini oshirish, ularda zamonaviy boshqaruv ko‘nikmalari shakllanishiga ko‘maklashish kabi vazifalar belgilab berildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2023-yilning 21-dekabrdagi farmoni bilan “mahalla yettiligi” a‘zolarining vazifalari belgilab berildi. Sentabr oyida davlat rahbari “mahalla beshligi” “yettilik”ka aylantirilishini e‘lon qilar ekan, bu tizim “eshituvchi davlat” konsepsiyasini amalga oshirish maqsadida yaratilganini ta‘kidlagandi [2].

“Mahalla yettiligi” jamoatchilik asosida faoliyat yuritadigan mahallaning ichki resurslarini aniqlash hamda ularni ijtimoiy xizmatlar va yordam ko‘rsatish uchun safarbar etishda fidoyilik ko‘rsatadigan kuchdir. Negaki, aholi orasiga kirib, muammolarning o‘z vaqtida va samarali yechilishida “mahalla yettiligi” vakillarining alohida o‘rni mavjud.

Hozirgi kunda butun mamlakatimiz kabi mahallalarimiz taraqqiyotida ham yangi davr boshlanmoqda. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar asosida mahalla tizimida ham keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirish belgilab qo‘yildi [3].

Inson qadri, mehr-oqibat va hamjihatlik, millatlararo do‘stlik va totuvlik, ma‘naviyat va ma‘rifat, madaniyat va san‘at, sport va ilm-fan rivoji, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, avvalo, mahalladan boshlanadi.

Globallashuv jarayonlari shiddat bilan ketayotgan odamlar, ayniqsa, yosh avlodning qalbi va ongi uchun kurash kuchayib borayotgan hozirgi o‘ta murakkab sharoitda mahallalarda harbiy-vatanparvarlik ruhidagi tarbiyaning o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda har birimiz amalda Vatan himoyachisi bo‘lishimiz, yoshlarimizni ham shu ruhda kamol toptirishimiz zarur va shart. Navqiron avlod vakillarining islohotlar jarayonidagi ishtirokini oshirish, ular o‘z

intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun birinchi navbatda mahallalarda qulay muhit va sharoitlar yaratish o'ta muhim vazifamizdir.

Bizning bu boradagi ishtirokimiz, avvalo, bir-birimizga, qo'ni-qo'shnilarga, ko'chamizda, mahallamizda unib-o'sib kelayotgan bolalar tarbiyasiga befarq bo'lmasdan, jon kuydirishda, tom ma'noda "har bir bolaga ham ota, ham ona, ham ustoz, ham tarbiyachi" bo'lishimizda namoyon bo'ladi.

Milliy ma'naviyatimizga qarshi qaratilgan buzg'unchi harakatlarga qarshi kurashish va mahallada axloqiy-tarbiyaviy muhit barqarorligini ta'minlashda muhtaram otaxon va onaxonlarimiz, faol ko'cha va uy boshliqlari, imom-xatib va otinoyilar, ziyolilarimiz va tadbirkorlarimizning fidoyiligi katta ahamiyatga ega.

Ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashni, avvalo, oiladan, mahalladan boshlamoq zarur. Bunda yoshlar bilan ko'proq muloqotga kirishish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolariga yechim topish, jumladan, uyushmagan yoshlar bilan ishlash, harbiy xizmatga munosib mard va botir yigitlarni tarbiyalashga e'tibor qaratish mahalla faoliyatining asosiy yo'nalishi bo'lishi shart. Bu borada tegishli davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish lozim.

Mahalla va oilalarda ijtimoiy-ma'naviy muhitni o'rganish hamda aniqlangan ijtimoiy muammolar mutasaddi tashkilotlar tomonidan bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga alohida e'tiborni qaratish, mahalla yoshlarining "onlayn qimor", "tarmoqdagi o'g'rilik", firibgarlik kabi illatlarga berilib, jaholat qurboniga aylanishiga yo'l qo'ymaslik maqsadga muvofiq. Agar jamoatchilik bir yoqadan bosh chiqarib, sidqidildan harakat qilsa, mahallaning qurbi yetmaydigan ishning o'zi yo'q. Mahalla "yettitaligi" va mahalladagi jamoatchilik tuzilmalari, "Mahalla nazorati" va "Keksalar maslahati" guruhlariga, "Oqila ayollar" harakatiga eng faol va jonkuyar faollarni jalb etib, ularni ezgu maqsad yo'lida safarbar etish orqali har qanday muammoni hal qilish mumkin.

Muxtasar qilib aytganda, mahallaning jamiyatdagi rolini oshirish – dolzarb vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент.: "Ўзбекистон" нашриёти. 2023 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони . 21.12.2023 йил. ПФ-209-сон.
3. "Ўзбекистон - 2030" стратегиясини "Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили"да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида"ги Президент Фармони . 21.02.2024 йил.ПФ-37-сон.

JADID MA'NAVİY MEROSINI O'RGANISHNING MA'NAVİY TARBIYADAGI AHAMIYATI

Akilova O'g'ilxon Mirzapayasovna
TIQXMMIMTU katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosi, ularning yoshlar tarbiyasi, milliy ong, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'naviy meros, ma'rifatparvarlik, vatanparvarlik, yoshlar tarbiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируется духовное наследие джадидских просветителей, а также его значение в воспитании молодёжи, формировании национального сознания, патриотизма и просветительских идей.

Ключевые слова: джадидизм, духовное наследие, просветительство, патриотизм, воспитание молодёжи.

Annotation. This article analyzes the spiritual heritage of Jadid enlighteners and its significance in educating youth, shaping national consciousness, patriotism, and enlightenment ideas.

Keywords: Jadidism, spiritual heritage, enlightenment, patriotism, youth education.

O'zbek milliy davlatchilik tarixida XIX asr oxiri va XX asr boshlari xalqimizning tarixiy taqdirida muhim ahamiyatga molik bo'lgan davrdir. Ushbu davr tarixan qisqa vaqtni tashkil etgan bo'lsa-da, ammo shu davrda vujudga kelgan jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati maktab va maorif, matbuot, adabiyot va san'at sohalarida islohotchilik ishlarini amalga oshiribgina qolmay, xalqimizning madaniy, ma'rifiy hayotini butunlay o'zgartirib yubordi yoki shu yo'lda e'tiborga molik kattaishlarni amalga oshirdi.

Turkiston o'lkasi XIX asr oxiri- XX asr boshlarida mustamlakachilik siyosati oqibatida siyosiy, madaniy, iqtisodiy tanazzulga yuz tutdi. O'lkaning ilg'or ziyolilari chorizm istibdodidan qutulish, millatni uyg'otish, nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyot sari yo'l ochish, xalqqa ziyo tarqatish maqsadida ma'rifatparvarlik harakatiga asos soldilar [1]. Shunday ekan biz tanlagan "Mustaqillik sharoitida o'quvchi yoshlarni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashda Turkiston jadidlari ma'rifatparvarlik g'oyalarining o'rni va roli" mavzusi bugungi kun uchun eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu harakat bilan Turkistonda yangi uyg'onish davri boshlandi. Mustaqillik yillarida yurtimiz o'quvchiyoshlarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda ularning ongi va tafakkurida Ona vatanga bo'lgan mehr-muhabbatni uyg'otish, mustaqilligimizni mustahkamlash borasida Turkiston jadidchilik harakati vauning ma'naviy ma'rifiy asoslarining mohiyati, jadidlarning xalq tafakkurini o'stirish, jumladan, yoshlarning ma'naviyatini boyitish yo'lidaolib borgan kurashlari, jadidchilik g'oyalarining Turkistonga tarqalishida milliy matbuot, badiiy adabiyot va teatrning ahamiyati va ularning ijodida Milliy istiqlol g'oyasining ifodalanishidagi o'ziga xosliklari o'rganila boshlandi. Prezidentimiz aytganlaridek, "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviyxazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi"deb ayni haqiqatni aytib o'tgan edilar. Tarixiy taraqqiyot jarayonidan shu narsa yaxshi ma'lumki har qanday jamiyat va inson hayotining birmaromda kechishi, ertami-kechmi, tanazzulga olib boradi. Shuning uchun ham Turkistonlik jadidchilik harakatining ilg'or vakillari, xalqimizning peshqadam ziyolilari o'sha davr jamiyat hayotida kecha boshlagan tanazzulga qarshi kurashish yoki uning oldini olish uchun yangi g'oyalarni "ishlab chiqishgan". XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy

va madaniy hayotiga e'tibor bersak, milliy-vatanparvarlik marifatparvarlik harakatlarining g'oyaviy mafkurasi demokratik va mazmunini tashkil etganligini ko'ramiz [2]. Mamlakatimizda marifatparvarlik g'oyasining kelib chiqishiga asosiy sabab, birinchidan, rus istilochilik siyosatining chuqurlashib borishi natijasida paydo bo'lgan milliy ozodlik harakatlari; ikkinchidan, g'arbdan kirib kelayotgan demokratik harakatlarning istilochilar tomonidan bo'g'ib qo'yilishi; uchinchidan, millatparvar- fidoiy kishilarning qattiq ta'qib ostiga olinganligi va hatto ularning qatl etila boshlaganligi edi. Turkistonda jadidlar "Yosh buxoroliklar", "Yosh xivaliklar", "Yosh turkistonliklar" degan nomlarda faoliyat olib borishgan. Jadidchilik harakati qoloqlik va jaholat, o'lka aholisining ayanchli ahvoli, Turkistonning Yevropa va jahon sivilizatsiyasidan orqada qolib ketishi, islom va shariatning oyoq osti qilinishi va bunday og'ir hayotdan qutulish, erk va ozodlikka erishish uchun o'z zamonasining ilg'or ziyoli qatlamlari qarashlarida vujudga keldi. Jaholat uyqusidan uyg'onish, tarixiy zaruratga aylangan edi. Boshqacha qilib aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy rivojlantirishning, tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob sifatida maydonga kelgan ulkan ijtimoiy-siyosiy harakat edi. O'lkada millatning dard-alamlarini, butun ayanchli, mudhish, fojiali og'ir qismatinio'z qalbi va vujudidan o'tkazib, o'zining butun borlig'ini, aql-zakovatini, ongini, hayotini erk, ozodlik, taraqqiyot uchun safarbar etgan ziyolilarningbutun bir yangi avlodi shakllana boshladi. Jadidchilikning asosiy g'oya vamaqsadlari quyidagilar edi: Turkistonni o'rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash, Buxoro va Xivada konstitutsion monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik respublika tuzumini o'rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish va hokazolardan iborat edi. Turkiston jadidchilik harakati ba'zi bir tarixga oid adabiyotlarda aytilganidek, "oldin madaniy-ma'rifiy harakat bo'lib, keyin ijtimoiy- siyosiy harakatga o'sib o'tgani" yo'q. U o'z tabiati maqsad va mohiyatiga ko'ra, dastlabki kundanoq, ijtimoiy-siyosiy, madaniy ma'rifiy va islohotchilik harakati bo'lgan [5]. Turkiston jadidchilik harakatining paydo bo'lib, rivojlanishida qrimlik Ismoilbek Gaspirlining (1851-1914) hissasi behad katta bo'ldi. U Qrimda XIX asrning 80-yillardayoq, Rossiya bosib olgan musulmon xalqlari orasida birinchi bo'lib jadidchilikka asos soldi. Uning rus va turkiy tillarda chop etilgan "Tarjimon" (1883-1914) gazetasi, "Rossiya musulmonligi" (1881), "Ovrupa madaniyatiga bir nazar muvozzini" (1885) va boshqa asarlari hamda jadid maktabi uchun yozgan darslik va qo'llanmalari Turkistonga tez kirib keldi. Jadidchilik g'oyasi Turkistonda XIX asr 80 yillarining ikkinchi yarmidan boshlab tarqalib, shu asrning 90 XX asrning boshlari oralig'ida muntazam ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy harakat sifatida shakllandi. Jadid maktabida diniy va dunyoviy ta'lim-tarbiya hamda ilm o'zaro uyg'unlashtirildi. Bolalar qulay partalarda o'tirib, xarita va rasmlar yordamida tez savod chiqardi va diniy dunyoviy ilmlarni o'rgandi. Jadid maktablarida Qur'oni Karim, matematika, geografiya, ona tili, rus, arab tillari, ashula va hatto jismoniy tarbiya o'qitila boshlandi.

Turkistonda jadidchilik harakati uch soha orqali faoliyat ko'rsatdi. Bular– maorif (yangicha maktablar ochish, ta'lim usulini yangilash), san'at (badiiy adabiyot, teatr) va matbuot. Asosiy maqsad millatni, bir tomondan, ilm-ma'rifatli qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan uning axloqiy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki jihatning uyg'unlashuvi natijasida, o'zligini, o'z qadrini anglagan bilimli shaxsni voyaga yetkazish edi. Turkiston jadidchilari tomonidan ana shu maqsadniamalga oshirish yo'lida katta ishlar qilindi. Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1929)– O'rta Osiyo jadidchilik harakatining yo'l boshchisi. XX asr o'zbek milliy matbuoti va yangi usuldagi maktab asoschisi, milliy teatr tashkilotchilaridan biri, adib va shoir edi. U Toshkentda 1901-yilda usuli jadid maktabini ochgan va shu maktablar uchun maxsus o'quv dasturlari tuzgan. Uning "Adibi avval" (1907), "Adib us-soniy" (1907), "Usuli hisob", "Tarixi qavm turk", "Tajvid" (1911), "Havoyiji diniya", "Tarixi anbiyo", "Tarixi islomiya" (1912), "Er yuzi" (1916- 1917), to'rt qismdan iborat "O'zbekcha til saboqlari" (Shorasul Zunnun va Qayum Ramazon bilanbirga) darsliklari shular jumlasidandir. Jadidchilik harakatning yana bir yirik vakili- Mahmudxo'ja

Behbudiy (1875- 1919). Uning tashabbusi bilan Samarqanda yangi usul maktablari ochildi. Adib bu maktablar uchun 1904– 1909-yillarda “Risolai asbobi savod”, “Risolai jug’rofiyai umroniy”, “Risolai jug’rofiyai Rusiy”, “Kitobat ul-atfol”, “Amaliyoti islom”, “Muxtasar tarixi islom” kabi darslik va o’quv qo’llanmalar yozadi. Abdulla Avloniy (1878-1934) ham jadidchilik harakatining faol ishtirokchilaridan biri bo’lib tanildi. U o’zining zamondosh jadidlari, izdoshlari kabi yangi usul maktablari ochib, ularga o’zi mudarrislik qildi va darsliklar yozdi. Uning “Birinchii muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni” singari darslik, “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” to’plamlari, ayniqsa, yuqori sinf o’quvchilariga darslik sifatida yozilgan “Turkiy guliston yoxud axloq” asari (1913-yil) mashhur bo’ldi. Jadidchilik harakatining Buxorodagi yirik vakillaridan biri- Abdurauf Fitrat (1886-1938) [3]. U 1909 yilda Istambulda nashr etilgan “Munozara” asarida Buxoro amirligi idorasiga ma’lum islohot– o’zgarish kiritish g’oyasi va “Usuli jadid” deb nomlangan yangi maorif tizimining asoslarini ilgari surdi. Fitrat butun vujudi, otash va jo’shqin yuragi bilan, ijodi va faoliyati bilan mamlakat yoshlarini rivojlangan yangi dunyo tomon safarbar etadi. Ma’rifatchi jadidlar juda og’ir sharoitlarda g’oyaviy-siyosiy tazyiqlarga qaramay, millatimiz ma’naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab burilish davrlarida millatning milliy onginiyuksaltirish, milliy iftixor tuyg’usini, kuchaytirish birinchi darajali vazifa, deb bildilar. Umuman olganda, XIX asr oxiriga kelib mahalliy ziyolilar birinchidan, xalqni ilmiy ma’rifatli qilish orqali milliy ong va tafakkurni uyg’otishga, ikkinchidan, milliy davlatchilikni tiklash, turkiy til birligiga erishish, diniy va ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash, uchinchidan, Markaziy Osiyo xalqlarini zamonaviy va demokratik taraqqiyot yo’liga olib kirishga harakat qildilar.

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g’oyaviy-siyosiy tazyiqlarga qaramay millatning ma’naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab, mas’uliyatli burilish davrida millatning ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg’usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o’z etildi, zimmalariga oldilar. Mintaqa xalqlarining milliy-ma’naviy manfaatlari hamdaqadriyatlari poymol ularning hatto, eng oddiy haq-huquqlariga hammensimaslik kayfiyati bilan qaralib, ular ommaviy ravishda asoratga solindi. Haqiqatda, milliy g’oya, millat tafakkurining eng ilg’or namunalarini aks ettirgan darslik va qo’llanmalar tuzish, xorijiy tillarni mukammal bilish, kasb-hunar o’rgatishni joriy etish kabi tamoyillar o’z davrida jadidchilik vakillarini o’ylantirgan va ularning bu yo’ldagi bevosita sa’y-harakatlari faoliyatimizning zamonaviy intellektual taraqqiyoti poydevoriga zamin yaratishga xizmat qildi. Jadid ma’rifatparvarlari tomonidan yaratilgan ulkanboy ma’naviy meros bugungi kun o’quvchi yoshlarimizni har tomonlama bilimli, intellektual salohiyatli va barkamol bo’lib shakllanishlarida asosiy rol o’ynaydi. Ular qoldirgan ilmiy meros ming yillar davomida o’zining qadr qimmatini aslo yo’qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Qosimov B. Ismoilbek Gaspirinskiy– T.: Meros. 1992. 34 b
2. Ayni. Musulmonlar xayoti Turkiston viloyatining gazetasi. 1906. 16-19 iyul. B- 5
3. Fitrat A. Oila va oilani boshqarish tartiblari. / Ma’sul muharrirlar D.A.Alimova; Tarj. Sh.Voxidov.– T.: Ma’naviyat. 1998. B- 56
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar: 2 t. / Tahrir hay’ati: O.Sharafiddinov va boshq.: Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi N.Karimov,- T.: Ma’naviyat. 2000. B- 89.
5. Jadid ma’rifatchilik H.Boltaboev; harakatining–T. “Toshkent islom universiteti”.2016. b– 178.

MUZIKANIŇ JASLARǴA TÁLIM-TÁRBIYALILIǴI

Askarova Ziywar Kóshkinbaevna
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner
instituti Nókis filiali docenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta ta'lim maktablarida musiqa o'qitish darslarining mazmuniga o'zgacha yondashilib, bolaning fanga, san'atga qiziqishini uyg'otib, uni ijrochi shaxs qilib tarbiyalash, faol tarzda bilim olishi uchun, turli metodlar qo'llanildi.

Kalit so'zlar: Falsafiy modellar, texnologiya, jarayon, musiqa, barkamol inson, tamoyil, motivatsiya, kompozitor, metod, musiqa nazariyasi.

Аннотация: В данной статье рассматривается содержание уроков музыки в средних школах с особым подходом. Применяются различные методы, направленные на развитие интереса ребенка к науке и искусству, воспитание его исполнителем и активное приобретение знаний.

Ключевые слова: Философские модели, технология, процесс, музыка, гармонично развитый человек, принцип, мотивация, композитор, метод, музыкальная теория.

Abstract: This article examines the content of music lessons in secondary schools with a special approach. Various methods are used to develop the child's interest in science and art, to educate them as performers, and to actively acquire knowledge.

Keywords: Philosophical models, technology, process, music, harmoniously developed person, principle, motivation, composer, method, music theory.

Kirisiw. Hámme pánler qatarında muzika oqıtıwda ayırım sabaqlar balalardıń tálım alıw prosesin úyreniw tiykarında shólkemlestirilgen bolsa, basqaları sabaq beriw prosesinde payda bolatúǵın mashqalalardı esapqa alǵan jaǵdayda shólkemlestirilgen. Oqıtıw formalarınń túrleri haqqında bir qansha ilimpazlar tárepinen islep shıǵılǵan filosofiyalıq-modeller tiykarında shólkemlestirilgen. Oqıtıwshınıń tálım beriw modelleri tiykarında shólkemlestiriw keń kólemde ámelge asırıla basladı. Oqıwshılardıń ruwxıy bilimli, kámil insan bolıp óz jeke pikirine, kóz qaralarına iye bolǵan barkamal insanlar etip tárbiyalawda tálım-tárbiya processı xalqımızdıń bay milliy, mádeniy-tariyxıy dástúrleri hámde pedagogika, psixolgiyanıń sońǵı nátiyjelerine tiykarlanǵan tálım tárbiya qaǵıydarına ámel etip sabaqtı shólkemlestiriw, sonıń nátiyjeli kórsetkishlerine itibar menen sabaq ótiw, sabaqtı nátiyjeli ámelge asırıwda kóplegen jetiskenliklerdi oqıtıwshı qanıgege tiykarǵı járdem berip keledi. Oqıtıwshı bunıń ushin pedagogikanıń tiykarǵı qaǵıydarın bekkem biliwi, ullı didaktikanıń principlerine ámel etiw tiykarǵı pedagogikalıq qaǵıydarı suwday ishıp qoyıwı, óz kásibin tolıq hámde bekkem, tereń biliwi, oqıwshılardıń psixolgiyalıq ózgesheliklerin úyreniw talap etiledi. Áne solardıń hámmesi qalıplesken oqıtıwshı haqıyqıy oqıtıwshı esaplanadı.

Oqıw procesi tiykarǵı túsiniqler qollanılıp olar oqıtıw, sabaq beriw, oqıw, maǵlıwmat, oqıtıw nızamlıqları, oqıtıw principleri, oqıtıw processı túsiniqleri jatadı. [B.160].

Sunday-aq, oqıtıw belgileri qaǵıydarına tiykarlanadı. Oqıtıw barısı menen keń mánistegi sociallıq processler arasındǵı sırtqı oqıw barısınıń ayırım bólimleri (maqset, mazmun, túr, qural, metod hám.t.b.) arasındǵı ishki qatnasıqlardı júzege shıǵaratúǵın ulıwma baslı, zárúriy hám turaqlı tákirarlanatúǵın baylanıslarǵa oqıtıw nızamlıqları dep ataladı. Demek, usı joqarıda ayılǵan bólimlerdiń júzege shıǵıwında, sabaqtıń nátiyjeliligin asırıwda oqıtıwshı usı qaǵıydarǵa ámel etip tuwrı paydalanıwı kerek hám zárúr.

Oqıtıwshınıń sabaqqa texnikalıq hámde metodikalıq tárepten tayar turıwı, aqıl menen is kóriwi, oqıtıwdı jaqsılawı, jańa oqıw texnologiyası menen qurallanıw processı uzaq hámde quramalı, tınımsız izleniwlerdi talap etedi. Sunday-aq muzika páni oqıtıwshısınıń sabaq ótiw processinde

muzika janrın balalarğa úyretiw menen birge tárbiya beriwde qolay metodlardı izlep tabıwı hám bul metodlardı jańa hám qolaylastırıwshı ómirlik tsikllardı ózgertiw arqalı oqıtıw, tálim beriw processin jańalaydı, álbette pedagogikalıq qaǵıydalarğa ámel etken jaǵdayda ámelge asırıladı. Sol qaǵıydalarđı ózinde sıńdırgen oqıtıwshı hár qanday pán muǵallımı bolıwına qaramay óz ústinde islewı, kóp metodlardı qollap kóriwi kerek. Oqıtıwshı hár bir sabaq dawamında muzıka yamasa shıǵarmanı analiz etedi, úyreniwdiń ańsat sheshimlerin oylap tabadı, bir nársege salıstıradı (salıstırıw metodu), oqıw processinde motivaciya payda etedi. Oqıtıwshı sabaqta obrazlardı salıstırıp, sóz benen muzıkanı analiz etedi. Sonday-aq, shayır hám kompozitor ómiri hám muzıka teoriyası haqqında túsinikke bir waqıttıń ózinde iye boladı. Sabaq mazmunın balaǵa tez sıńdire alıw kerek. Bunda bul shıǵarma tuwralı oqıwshı pikirlep biliwi, olardı dodalawı, uqsatıwları, salıstırıwı, sonday-aq qosıq atqarǵanda tábiylıǵın shıǵarıwı da bahalanıp barıladı. [2].

Pedagogikalıq qábiletinń sırtı qollanıp atırǵan texnologiyada emes, bálki pedagog tárbiyası sıpatında, qábiletinde, oqıwshı qálbine jol taba alıwında kórinedi.

Muzıka tálimnen mámleketlik tálim standartları tiykarında tálim mazmunında oqıwshılardı bilimli, sawatlı etip tárbiyalaw, olardıń muzıkalıq bilimin asırıw, muzıkanı obrazlı gewdelentirip salıstırıw, muzıkanı tariyx penen baylanıstırıw hám kóz aldına keltiriw, milliy muzıka mádeniyatınan maǵlıwmatı bolıw, kórkem hám muızkalıq qabıl sıyaqlı ózgesheliklerdi rawajlandırıw sıyaqlı jaqsılaw jumısların oqıtıwshılar wazıypaları arqalı támiyinleydi. Jas áwládı kámil insan etip qalıplestiriwde muzıka mádeniyatı nátiyjeli tásir etedi. Muzıka iskusstvosı balalardı gózzallıqqa, estetikaǵa bolǵan sezimlerde asıradı.

Muzıka kórkem-óneri jámiyetinń ruwhıy mádeniyatın qalıplestiredi, jaslardıń ideologiyalıq hám ruwhıylyq tárbiyalanıwı baǵdarınıń azıǵı bolıp xızmet etedi.

Bilim beriw adamzat tájiriyesinde toplanǵan bilimlerdeń belgili táreplerin, jámiyetlik rawajlanıwdıń házirgi talaplarına say dárejede oqıwshılardıń bilim hám tárbiyaǵa iye bolıwın támiyinleytuǵın ilim, texnika, ideologiya, mádeniyat hám kórkem ónerdi ózlestiriwge qaratılǵan arnawlı shólkemlestirilgen oqıtıw hám oqıw isleri processleri esaplanadı. Oqıtıw muǵallım menen oqıwshılardıń birgeliktegi isi bolıp, eki tárepleme xarakterge iye. Oqıtıwshınıń iskerligi sebepli oqıtıw puxta oylap shıǵılǵan maqset, mazmun hám joba tiykarında alıp barılauǵın proceske aylanıp, kútilgen nátiyjelerdi beredi.

Muzıka tárbiyalıqqa tikkeley tásir etiwshi qural bolıp qoymastan, jaslardıń házirgi dáwir progressiyalıq ideyaların estetikalıq qabıl etiwın tereńlestiredi.

Shaxstıń garmoniyalıq rawajlanıwında muzıka, hár jaqlama tásir etiwshi usılların payda etedi. Sonıń menen birge ósip kiyatırǵan jas áwládın ruwhıy estetikalıq rawajlanıwın jańa forma hám metodlarınıń mexanizmlerin izertlew zárurlıǵın talap etedi.

Bul anıqlamadan kelip shıǵıp muzıka sabaǵında pedagogikalıq texnologiyalar sonday-aq, hár qıylı interaktiv metodlar járdeminde oqıwshılardıń bilim beriwdi jetilistiriwdiń kompleksli algoritmin islep shıǵıw máselesin aldımızǵa maqset etip qoydıq.

Orta tálim mekteplerde muzıka oqıtıw sabaqalarınıń mazmunına ózgeshe kóz-qarasta bolıp, balanıń pánge ulıwma kórkem-ónerge qızıǵıwshılıǵın payda etip, onı dóretiwshi shaxs etip tárbiyalaw hám onıń aktiv túrde bilim iyelewi ushın, hár qıylı metodlardı qollandıq. Házirgi waqıtta bilimlendiriw tarawında, ásirese joqarı oqıw orınlarında hár bir oqıtılauǵın dástúriy sabaqlardıń hám de sabaqalarda qollanılatuǵın hár qıylı metodlardıń texnologiyalıq kartasın islep shıǵıwdı talap etip qoymaqta.

Jańa insannıń qalıplesiwinde hám rawajlanıwında muzıka pedagogikasınıń áhmiyetli roli oǵada úlken. Ásirese, ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde baslawısh klasslarda muzıka sabaǵınıń oqıtıw metodikası oqıwshılardıń muzıkalıq bilim iyelewi menen birge olardıń uqıplılıqların hár tárepleme joqarı dárejede rawajlandırıwın támiyinlep barıwı tiyis.

Ен тйкарғы жумислардн нәтижеси, балалардн музикалық еситив елеслевleriniн қалиплесиwi ushн системалық шинғыwлардн илеп шинғыwн хәмде оқытв ulwма системасинн доретилиwi болп саналадн [В 142].

Балалардн музикалық тарбиясы пүткил халықтн музикалық мадениyatинн тйкарнн қурайдн. Көркем-онерден мектептеги оқы тарбия жумисларнда хар қылы технологиялардн пайдаланыв, өз-ара байланислы болған еки маселени мектеп оқыwshын доретiwshi shaxs сипатнда rawajlandırıw, онн руwhы talabın қанаатландırıw маqсетинде көркем өнер түрлеринн бири есапланған музика өнеринн өзине тән имканиyatларн иске qosıwға бағдарланған.

Бүгінги күнде оқыwshıлардн искерлигин активlestiriw маqсетинде bilim хәм uqıpların доретiwshilik penen өзlestiriw, сабаqlарда өз бетинше жумислардн, ойналардн машqалалы жағdayлардн талыqlawдн, dialoqlардн активlestiriwде unамлы emocional шарayatларн жаратıp biliv ushн, методлардн изbe-iz қолланıp барılıwı арqalı әмлеге асırıw өз әһмиyetине iye.

Актив хәм интерактив оқытв методларн, оқыw materialн өзlestiriw processинде оқыwshıлардн payда болıwı менен белгиленеди; оқыwshıларға тек bilim берип qoymastан, олардн қızıғыwshılıqlарн хәм uqıpların қалипlestiriw хәм rawajlandırıw, sonday-aq өзбетинше доретiwshilik pikir жүргiziw uqıbın тәмиyinлеп барıw жаһа дәwir talabına aylanbaqta. [4]

Заманagóy компьютерлик технологиялар тез пәт penen rawajlanıwı jәmiyetтн барlıq турмısına, sonн ishинде bilimlendiriw tarawına tarалған. Оқыw processинде педагог penen компьютердн бирgelikteги qatnasıwı bilimlendiriwдн sapasın әdewir jaqsılaydн. Bul технологиянн әмелде қолланıp барılıwı bilim beriw processин активlestiredи, оқыwshıлардн оқыw predmetине қızıғыwshılıғın payда etedi.

Дәстүрий оқытв методı салıstırғанда интерактивлик методı тйкарнда оqıtılatuғın сабаqlарда оqıwshıлар оқытв processине актив аралasıw мүмkinshiligине iye болadı; sorawлар берiw, оқыw materialндағы түsinbегen informacıyanı qolay anıqlap alıw. Multimedia технологияға degenimizде, apparatlıq хәм programmalıq qurallarınн өз-ара байланısın түsinemiz bul adamға informacıyanı bir waqıt ishинде bir neshe seziw organларн менен өзине qabıllay alıwın тәмиyinleyди. Informacıyalar adamға заманagóy qolaylı formada beriledи audio informacıyalar (ses penen), video informacıyalar, animacıyalar (hareketler менен, multiplikacıyalar).

PAYDALANĠAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Azizxodjaeva N.N. “Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat”. Óquv qollanma.T.2006. 160 b.
2. Begmatov S, karimova D, 6-sinf musiqa darslik.T,-2006
3. Didaktika-1907 yil “Fan” nashriyoti. Buxoro 254 b.
4. Golish L.V.. Fayzullaeva D.M.Pedagogik texnologiyalrni loyihalashtirish va rejalashtirish.-T. 2010, 146 b.5-6 bb.
5. Karimova D. Musiqiy pedagogik mahorat asoslari. T.iqtisod moliya.2008.

SUN'IY INTELLEKT RIVOJLANISHI SHAROITIDA KEKSALARNI RAQAMLI QO'SHISHNING IJTIMOY-FALSAFIY MUAMMOLARI

Kamalova Xatira Sabirovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti
sotsiologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida keksalarning raqamli inklyuziyasining ijtimoiy-falsafiy muammolari ko'rib chiqiladi. Jamiyatni raqamlashtirish jarayonlari, keksa yoshdagi shaxslarning ijtimoiylashuvi xususiyatlari, raqamli tengsizlik muammolari va keksa aholining ijtimoiy moslashuvi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli inklyuziya, ijtimoiy gerontologiya, keksalar, raqamli tengsizlik, ijtimoiylashuv, Qoraqalpog'iston, O'zbekiston, jamiyatning raqamlashuvi, aholining qarishi.

Аннотация: В статье рассматриваются социально-философские проблемы цифровой инклюзии пожилых людей в условиях развития технологий искусственного интеллекта. Анализируются процессы цифровизации общества, особенности социализации лиц старшего возраста, проблемы цифрового неравенства и социальной адаптации пожилого населения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая инклюзия, социальная геронтология, пожилые люди, цифровое неравенство, социализация, Каракалпакстан, Узбекистан, цифровизация общества, старение населения.

Abstract: This article examines the socio-philosophical issues of digital inclusion of elderly people in the context of developing artificial intelligence technologies. It analyzes the processes of digitalization in society, the specifics of socialization for older persons, digital inequality issues, and the social adaptation of the elderly population.

Keywords: artificial intelligence, digital inclusion, social gerontology, the elderly, digital inequality, socialization, Karakalpakstan, Uzbekistan, digitalization of society, population aging.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ijtimoiy hayotning barcha sohalariga jadal joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Jamiyatning texnologik transformatsiyasi kommunikatsiya mexanizmlari, davlat xizmatlaridan foydalanish tizimi, tibbiy xizmat, ta'lim va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'zgarishiga olib keladi. Raqamlashtirish sharoitida keksalarning ijtimoiy moslashuvi muammolari alohida dolzarblik kasb etmoqda, chunki aynan ushbu aholi toifasi raqamli istisno xavflariga eng ko'p duchor bo'ladi.

Raqamli inklyuziya jarayonlarining ijtimoiy-falsafiy talqini texnologik modernizatsiya sharoitida ijtimoiy adolat, axborot resurslaridan teng foydalanish va shaxsning ijtimoiy subyektligini saqlab qolish masalalarini tadqiq etish bilan bog'liq. Qariyalar ko'pincha yosh psixologik xususiyatlari, raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi va zamonaviy aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi tufayli raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raqamlashtirish va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhimligini bir necha bor ta'kidlagan. Xususan, davlat rahbari "Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q" - deb ta'kidlagan edi [1]. Ushbu pozitsiya raqamli jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining strategik yo'nalishini va barcha ijtimoiy guruhlarini raqamli transformatsiya jarayonlariga jalb etish zarurligini aks ettiradi.

Shu bilan birga, jamiyatning raqamlashuvi raqamli tengsizlik bilan bog'liq yangi ijtimoiy ziddiyatlarning shakllanishi bilan birga kechadi. Ayniqsa, bu muammo raqamli texnologiyalar va

sun'iy intellekt xizmatlaridan faol foydalanishga tayyor bo'lmagan keksa aholiga nisbatan yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasi uchun keksalarning raqamli inklyuziyasi muammosi alohida ahamiyatga ega. Mintaqada raqamlashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich rivojlanib, ijtimoiy gerontologiya mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanish bosqichida turibdi. Shu munosabat bilan keksalarning ijtimoiylashuvi va moslashuvi jarayonlariga sun'iy intellektning ta'sirini kompleks ijtimoiy-falsafiy tadqiq etish zarurati ortib bormoqda.

Ijtimoiy gerontologiya fani aholining qarish jarayonlarini, keksalarning ijtimoiy holati xususiyatlarini va ularning ijtimoiy hayotning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish mexanizmlarini o'rganadigan fanlararo yo'nalishdir. Ijtimoiy gerontologiyaning ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi XX-XXI asrlardagi demografik o'zgarishlar, umr ko'rish davomiyligining uzayishi va keksa aholi ulushining o'sishi bilan bog'liq. Aynan I.I. Mechnikovning ishlari uzoq umr ko'rish muammolariga ilmiy qiziqishning shakllanishiga yordam berdi va zamonaviy ijtimoiy gerontologiyaning paydo bo'lishining nazariy shartlaridan biriga aylandi.

Ijtimoiy gerontologiyaning keyingi rivojlanishi aholi qarishining psixologik, ijtimoiy va falsafiy jihatlarini o'rgangan xorijiy va rus olimlarining tadqiqotlari bilan bog'liq. Keksalikni hayotiy tajriba integratsiyasi va shaxsiy o'zlikni qayta anglash bosqichi sifatida ko'rib chiqqan Erik Erikson qarish nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Uning ruhiy-ijtimoiy rivojlanish konsepsiyasiga ko'ra, muvaffaqiyatli qarish ijtimoiy ahamiyat va shaxsiy yaxlitlik tuyg'usini saqlab qolish bilan bog'liq.

Qarishning psixologik jihatlarini L.I. Ansiferova tomonidan batafsil o'rganilgan bo'lib, u keksalikni hayotiy tajribani qayta baholash, qadriyatlar tizimining o'zgarishi va yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashish zarurati bilan bog'liq shaxsiy rivojlanishning alohida bosqichi sifatida ko'rib chiqqan. [3, b. 84]. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, muvaffaqiyatli qarish ko'p jihatdan ijtimoiy faollikni saqlab qolish va shaxsning psixologik moslashuv qobiliyatiga bog'liq.

Amerikalik gerontolog Robert Nil Batler ham shunga o'xshash qarashlarni ilgari surgan bo'lib, u qarishni ijtimoiy muammo sifatida emas, balki jamiyat va davlat tomonidan hurmat bilan munosabatda bo'lishni talab qiladigan inson rivojlanishining tabiiy bosqichi sifatida ko'rgan. Olim birinchilardan bo'lib keksalarni kamsitish muammosiga e'tibor qaratdi va keksa avlodga nisbatan salbiy ijtimoiy stereotiplarni tavsiflovchi "eyjizm" tushunchasini kiritdi.

Robert Xevigxerst tomonidan ishlab chiqilgan faollik nazariyasi shuni ta'kidlaydiki, ijtimoiy faollikni saqlab qolish keksa insonning yosh o'zgarishlariga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi. Raqamlashtirish sharoitida ushbu nazariya alohida dolzarblik kasb etmoqda, chunki raqamli texnologiyalar ijtimoiy muloqot va ijtimoiy hayotda ishtirok etishning muhim vositasiga aylanmoqda.

Faollik nazariyasiga qarama-qarshi o'laroq, Eleyn Kamming va Uilyam Genri ajralish nazariyasini ishlab chiqdilar, unga ko'ra qarish shaxsning ijtimoiy faolligining asta-sekin pasayishi bilan kechadi. Biroq, raqamli jamiyatning zamonaviy sharoitlari raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali ijtimoiy izolyatsiyani yengib o'tish mumkinligini ko'rsatmoqda.

Rossiyalik olim Vladimir Frolkis qarishni organizmning o'zgaruvchan muhit sharoitlariga moslashish mexanizmlarini o'z ichiga olgan murakkab bioijtimoiy jarayon deb hisoblagan. Raqamlashtirish sharoitida ushbu qoidalar raqamli moslashuvni keksa insonning ijtimoiy moslashuvi shakllaridan biri sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

O'zbekistonlik olimlarning zamonaviy tadqiqotlari ham jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida keksalarning ijtimoiy moslashuvi muammolariga qiziqish ortib borayotganidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi keksa aholisini ijtimoiy himoya qilish va raqamli integratsiya muammolarini tadqiq qiluvchi Shohida Sodiqova ushbu jarayonlarni o'rganishga katta hissa qo'shmoqda. Muallif o'z asarlarida raqamli texnologiyalar keksalarning ijtimoiy muloqot, tibbiy xizmat va mustaqil hayot imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishi,

shu bilan birga, keksa avlodning raqamli tengsizligi va ijtimoiy zaifligi xavfini kuchaytirishini ta'kidlaydi.

Sh. Sodiqova keksalarning internet savodxonligi muammolari, kiberxavfsizlik masalalari va keksa avlod uchun qulay raqamli muhitni shakllantirish zarurligiga alohida e'tibor qaratadi. Tadqiqotchi ta'kidlashicha, raqamli inklyuziya keksa fuqarolarning ijtimoiy faolligini saqlab qolish va jamiyat hayotida to'laonli ishtirok etishining muhim shartiga aylanmoqda.

Raqamli inklyuziya - bu axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish orqali turli ijtimoiy guruhlarni raqamli o'zaro ta'sir tizimiga kiritish jarayonidir. Zamonaviy jamiyatda raqamli inklyuziya shaxsning ijtimoiy integratsiyasining eng muhim shartiga aylanmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi zamonaviy jamiyat tuzilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt sog'liqni saqlash, bank, davlat xizmatlari, ta'lim va ijtimoiy sohalarda faol qo'llanilmoqda. Natijada an'anaviy muloqot va ijtimoiy moslashuv mexanizmlari o'zgaradi.

Manuel Kastels ta'kidlaganidek, axborot texnologiyalari jamiyatning yangi tarmoq tuzilmasini shakllantiradi, unda axborot olish imkoniyati ijtimoiy integratsiyaning hal qiluvchi omiliga aylanadi. Raqamli jamiyat sharoitida raqamli ko'nikmalarning yo'qligi insonning ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini cheklaydi.

Raqamli moslashuv muammosi keksalar uchun alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ko'plab keksa avlod vakillari raqamli xizmatlar, elektron platformalar va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu axborot, davlat xizmatlari va ijtimoiy kommunikatsiyalardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligida namoyon bo'ladigan raqamli tengsizlikning shakllanishiga olib keladi.

Raqamli tengsizlik muammosi Pyer Burdyening ijtimoiy makon konsepsiyasi prizmasi orqali ham ko'rib chiqilishi mumkin. Uning yondashuviga ko'ra, turli xil kapitallardan, jumladan axborot va madaniy kapitaldan foydalanish imkoniyati shaxsning jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi o'rnini belgilaydi. [4, b. 114]. Raqamlashtirish sharoitida keksalarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada emasligi ularning ijtimoiy ishtirokini cheklashga yordam beradi va ijtimoiy marginallashtirish xavfini kuchaytiradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari bir vaqtning o'zida keksa aholi uchun yangi imkoniyatlar va yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, sun'iy intellekt teletibbiyot, masofaviy maslahat berish, sog'liqni saqlashni kuzatish tizimlari va ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Boshqa tomondan, raqamli muhitning murakkablashuvi yetarli raqamli kompetensiyalarga ega bo'lmagan odamlarning ijtimoiy yakkalanish ehtimolini kuchaytiradi.

Falsafiy jihatdan raqamli tengsizlik texnologik jamiyatda shaxsning begonalashuvi muammosi bilan bog'liq. Keksalar yoshdagi insonlar ko'pincha raqamli muhitni murakkab va yetib bo'lmagan makon sifatida qabul qiladilar, bu esa ijtimoiy faollikning pasayishiga va avlodlararo o'zaro ta'sirning cheklanishiga olib keladi. Amerikalik tadqiqotchi Robert Atchley uzluksizlik nazariyasi doirasida keksalarning muvaffaqiyatli moslashuvi odatiy ijtimoiy rollar va faollik shakllarini saqlab qolishga asoslanganligini ta'kidlagan. Raqamlashtirish sharoitida bu keksa avlod vakillarini ularning hayotiy tajribasi va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda raqamli muhitga bosqichma-bosqich kiritish zarurligini taqozo etadi.

Shunday qilib, keksalarning raqamli inklyuziyasi muammosi faqat texnologik masala doirasidan chiqib, ijtimoiy adolat, resurslardan teng foydalanish va jamiyatni raqamlashtirish sharoitida inson qadr-qimmatini saqlash masalalarini qamrab olgan holda ijtimoiy-falsafiy xususiyat kasb etmoqda.

Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasida keksalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash masalalariga davlat darajasida katta e'tibor qaratilmoqda. Faol uzoq umr ko'rish siyosati keksa

avlodning hayot sifatini oshirish, ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish va avlodlararo hamjihatlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Shu munosabat bilan Shavkat Mirziyoyev keksa avlod vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, ularga munosib sharoit yaratish zarurligini bir necha bor ta'kidlagan.[2] Davlat siyosati faxriylarni qo'llab-quvvatlash, tibbiy yordam tizimini rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirishga qaratilgan.

Jamiyatni raqamlashtirish yo'li ham muhim ahamiyatga ega. X.T. Xusanovning ta'kidlashicha, O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda keksalar hayot sifatini oshirish, ijtimoiy kafolatlarni kengaytirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan keksa aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi takomillashtirilmoqda. Ijtimoiy siyosatni jamiyatni raqamlashtirish va elektron davlat xizmatlarini rivojlantirish sharoitlariga moslashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekiston Prezidenti barcha darajadagi rahbarlar raqamlashtirishga davlatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi sifatida qarashi kerakligini ta'kidladi.[1] Ushbu qoidalar keksa aholining raqamli inklyuziyasi muammolariga bevosita aloqador.

O'zbekistonda ijtimoiy gerontologiya asosan tibbiyot, ijtimoiy ish va demografik tadqiqotlar doirasida rivojlanmoqda. Qoraqalpog'iston Respublikasida bu yo'nalish ilmiy bilimning mustaqil sohasi sifatida endigina shakllanmoqda. Aholi qarishining ijtimoiy jihatlari, keksalarning raqamli moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar hozircha cheklangan. Ye.I. Xolostovanning ta'rifiga ko'ra, ijtimoiy gerontologiya nafaqat qarishning biologik jihatlari, balki keksalarning ijtimoiy holatini, ularning moslashuv mexanizmlarini va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash shakllarini ham o'rganadi. Zamonaviy jamiyatda mazkur masalalar raqamlashtirish jarayonlari va ijtimoiy muhitning o'zgarishi munosabati bilan alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, Qoraqalpog'istonning o'ziga xos xususiyati an'anaviy ijtimoiy munosabatlar va zamonaviy raqamlashtirish jarayonlarining uyg'unligidir. Jamiyatning o'zgarishi sharoitida keksalar yangi texnologik voqe'larga moslashish zaruriyatiga duch kelmoqdalar, bu esa ta'lim dasturlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirishni talab etadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasidagi raqamli transformatsiyaning yorqin namunasi hududning chekka hududlarida elektron davlat xizmatlari va mobil ijtimoiy xizmatlar tizimini rivojlantirishdir. So'nggi yillarda aholiga masofadan turib hujjatlarni rasmiylashtirish, ijtimoiy yordam olish, kommunal xizmatlar uchun to'lovlarni amalga oshirish va tibbiyot muassasalariga yozilish imkonini beruvchi davlat xizmatlari markazlari va raqamli platformalar faoliyati faol kengaymoqda.

Qishloq joylarida yashovchi qariyalar uchun raqamli xizmatlardan foydalanish ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etishning zaruriy shartiga aylanib bormoqda. Biroq, raqamli moslashuv jarayoni raqamli savodxonlikning yetarli darajada emasligi, smartfonlardan foydalanish ko'nikmalarining yo'qligi va elektron texnologiyalarga psixologik ishonchsizlik bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklar bilan birga keladi. Ayniqsa, keksa avlod vakillari uchun elektron identifikatsiya tizimlari, mobil ilovalar va onlayn to'lovlarni o'zlashtirish qiyin kechmoqda.

Bunday sharoitda avlodlararo hamkorlik alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning doirasida farzandlar va nabiralar keksa qarindoshlariga raqamli platformalar va elektron xizmatlardan foydalanishda yordam beradilar. Oilaviy qo'llab-quvvatlashning bunday shakllari keksalarni jamiyatning raqamlashtirish sharoitlariga ijtimoiy moslashtirishning muhim mexanizmiga aylanmoqda.

Texnologiyalardan qo'rqish va raqamli xizmatlarga ishonchsizlik bilan bog'liq psixologik to'siqlar ham jiddiy to'siq hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarining yetishmasligi ijtimoiy izolyatsiyaning shakllanishiga yordam beradi va keksalarning ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini cheklaydi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi sharoitida raqamli tengsizlik muammosi mintaqaviy xususiyatlar, jumladan, infratuzilmani rivojlantirish va raqamli resurslardan foydalanish darajasidagi farqlar bilan yanada chuqurlashadi.

Ushbu muammolarni hal qilishning muhim yo‘nalishi keksalarni raqamli o‘qitish dasturlarini rivojlantirish, raqamli savodxonlik bo‘yicha bepul kurslarni tashkil etish va avlodlararo ta‘lim tashabbuslarini shakllantirishdan iborat. Raqamli xizmatlarni foydalanuvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirish alohida ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-falsafiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli inklyuziya zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy integratsiyasining eng muhim sharti hisoblanadi. Kexsa yoshdagi insonlar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati ijtimoiy faollikni saqlab qolish va ijtimoiy hayotda to‘laqonli ishtirok etishning zaruriy omiliga aylanmoqda.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida ijtimoiy gerontologiya rivojlanish bosqichida bo‘lib, bu aholining qarishi va keksalarning raqamli moslashuvi muammolarini yanada chuqurroq tadqiq etish zarurligini taqozo etadi. Kexsa avlod vakillarini raqamli qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks dasturlarni ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Sun‘iy intellekt nafaqat texnologik vosita, balki ijtimoiy munosabatlar tuzilmasi va aholi turmush sifatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy omil sifatida ham ko‘rib chiqilishi lozim. Shu munosabat bilan inklyuziv raqamli muhitni shakllantirish zamonaviy davlat ijtimoiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo‘q // <https://www.spot.uz/ru/2020/>
2. Mirziyoyev Sh.M. Keksalarni qadrlash kuniga bag‘ishlangan tadbirda so‘zlangan nutq // <https://president.uz/uz/lists/view/2019>
3. Ansiferova L.I. Keksalik va qarish psixologiyasi. -M.: Akademiya, 2006. -256 b.
4. Burdye P. Ijtimoiy makon va ramziy hokimiyat. -M.: Eksperimental sotsiologiya instituti, 2005. -288 b.

AKSIOSFERANING TARKIBIY TUZILISHI VA QADRIYATLAR TIZIMIDAGI O'RNI

**Kdirbayev Qonisbay Muratbay o'g'li,
“TIQXMMI” MTU katta o'qituvchisi
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

Annotatsiya. Maqolada aksiosferaning tarkibiy tuzilishi va uning qadriyatlar tizimidagi o'rni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Shaxsiy, oilaviy, milliy, umuminsoniy, axloqiy, estetik, huquqiy-fuqarolik va diniy-ma'naviy qadriyatlarning o'zaro aloqadorligi yoritilib, ularning inson, jamiyat va ijtimoiy ong taraqqiyotidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: aksiosfera, qadriyatlar tizimi, shaxsiy qadriyatlar, oilaviy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy qadriyatlar, estetik qadriyatlar, huquqiy-fuqarolik qadriyatlari, diniy-ma'naviy qadriyatlar.

Аннотация. В статье с социально-философской точки зрения проанализированы структурное строение аксиосферы и её место в системе ценностей. Раскрыта взаимосвязь личностных, семейных, национальных, общечеловеческих, нравственных, эстетических, правовых, гражданских и религиозно-духовных ценностей, а также показано их значение в развитии личности, общества и общественного сознания.

Ключевые слова: аксиосфера, система ценностей, личностные ценности, семейные ценности, национальные ценности, общечеловеческие ценности, нравственные ценности, эстетические ценности, правовые и гражданские ценности, религиозно-духовные ценности.

Abstract. The article analyzes the structural composition of the axiosphere and its place in the system of values from a socio-philosophical perspective. It examines the interrelationship of personal, family, national, universal, moral, aesthetic, legal, civic, and religious-spiritual values and reveals their significance in the development of the individual, society, and social consciousness.

Keywords: axiosphere, system of values, personal values, family values, national values, universal values, moral values, aesthetic values, legal and civic values, religious and spiritual values.

Aksiosferaning tarkibiy tuzilishini yoritish uning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini yanada aniqroq anglashga xizmat qiladi. Zero, aksiosfera qadriyatlarning o'zaro aloqador, ichki tartibga ega va ma'naviy ahamiyat kasb etuvchi tizimi sifatida shakllanadi. Unda har bir qadriyat muayyan o'rin, vazifa va ijtimoiy-ma'naviy mazmunga ega holda namoyon bo'ladi. Shaxsiy, oilaviy, milliy, diniy, ma'naviy, axloqiy, estetik, huquqiy-fuqarolik va umuminsoniy qadriyatlar aksiosfera doirasida o'zaro aloqador tizimni tashkil etadi. Mazkur tizim jamiyatning tarixiy tajribasi, ma'naviy xotirasi, ijtimoiy ong darajasi hamda kelajak haqidagi tasavvurlari bilan uyg'unlashgan holda o'z mazmunini namoyon qiladi.

Aksiosferaning tarkibiy tuzilishida avvalo shaxsiy qadriyatlar muhim o‘rin tutadi. Shaxsiy qadriyatlar insonning hayotiy maqsadi, axloqiy tanlovi, kasbiy mas’uliyati, dunyoqarashi va o‘zini anglash jarayonida namoyon bo‘ladi. Amerikalik ijtimoiy psixolog Milton Rokeach qadriyatni “muayyan xulq-atvor shakli yoki mavjudlikning yakuniy holati shaxsan yoki ijtimoiy jihatdan uning qarama-qarshi shakliga nisbatan afzal, degan barqaror ishonch” sifatida ta’riflaydi [2,5]. Bu esa aksiosfera tarkibida shaxsiy ishonch, tanlov va ijtimoiy ma’qullash bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Rokeachning ushbu qarashi aksiosferani shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarning tutashuv maydoni sifatida talqin qilishga imkon beradi. Chunki inson o‘z qadriyatlarini faqat ichki ruhiy holat sifatida saqlab qolmasdan, ularni xulq-atvor, muloqot, mehnat, ta’lim, ijtimoiy munosabat va fuqarolik pozitsiyasi orqali namoyon qiladi. Demak, aksiosfera shaxsning ichki e’tiqodi bilan jamiyatda amal qiladigan qadriy mezonlar o‘rtasidagi uzviy aloqani ifodalaydi.

Aksiosferaning navbatdagi muhim qatlami oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq. Oila insonning ilk ijtimoiylashuv makoni, ma’naviy tarbiya va axloqiy tajriba shakllanadigan boshlang‘ich muhit sifatida qadriyatlar tizimining barqarorligida alohida ahamiyat kasb etadi. Mehr-oqibat, hurmat, mas’uliyat, avlodlar davomiyligi, ota-ona va farzand munosabatlari, qarindoshlik rishtalari oilaviy aksiosferaning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shu sababli oilaviy qadriyatlar umumjamiyat aksiosferasining eng muhim tayanch qatlamlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, milliy qadriyatlar ham aksiosferaning tarixiy xotira, madaniy meros va ijtimoiy o‘zlik bilan bog‘liq qatlamini tashkil etadi. Jumaladan, til, urf-odat, an’ana, milliy tarbiya, tarixiy xotira, xalq og‘zaki ijodi, adabiyot va san’at milliy aksiosferaning asosiy ifoda shakllaridir. Falsafiy jihatdan qadriyatlar millatning tarixiy tajribasi va ma’naviy hayotini ifodalovchi muhim mezon sifatida talqin qilinadi. Bu esa milliy qadriyatlar aksiosferaning o‘ziga xosligini, uning muayyan xalq hayoti bilan bog‘liq tarixiy ildizlarini namoyon etadi.

O‘zbek faylasufi Q.Nazarov qadriyatlar muammosini tahlil qilar ekan, qadrlash va qadrsizlanish jarayonlarini inson, jamiyat va tarixiy taraqqiyot bilan bog‘liq holda izohlaydi [1,3]. Mazkur yondashuv aksiosferaning tarkibida qadriyatlarning barqaror va o‘zgaruvchan jihatlari birgalikda mavjudligini ko‘rsatadi. Chunki jamiyat qadriyatlarni saqlash bilan bir qatorda, ularni har bir tarixiy davr ehtiyojlari asosida qayta anglaydi, mazmunan boyitadi va ijtimoiy hayotga moslashtiradi.

Qayde tosh lozimki, aksiosferaning tarkibiy tuzilishida umuminsoniy qadriyatlar ham alohida o‘rin egallaydi. Inson qadr-qimmati, adolat, erkinlik, tinchlik, ezgulik, mehr-shafqat, bilimga intilish, mas’uliyat va hamjihatlik kabi qadriyatlar turli milliy madaniyatlarda o‘ziga xos shaklda ifodalansa-da, ularning umumiy insoniy mazmuni mavjud. Shu jihatdan aksiosfera milliylik va umuminsoniylikning uyg‘un munosabati orqali shakllanadi. Milliy aksiosfera umuminsoniy qadriyatlar bilan aloqaga kirishganda o‘zining ijtimoiy-falsafiy ko‘lamini kengaytiradi.

Ijtimoiy psixolog Shalom Schwartz qadriyatlarni “inson yoki ijtimoiy birlik hayotida yo‘naltiruvchi tamoyillar vazifasini bajaradigan, ahamiyat darajasi turlicha bo‘lgan istalgan transsituatsion maqsadlar” sifatida ta’riflaydi [3,21]. Mazkur ta’rif aksiosfera tarkibida qadriyatlar faqat muayyan vaziyatga bog‘liq hodisa sifatida shakllanmasligini, ular inson va jamiyat faoliyatini turli sharoitlarda yo‘naltiruvchi barqaror ma’naviy mezonlar ekanini ko‘rsatadi.

Schwartzning yondashuviga ko‘ra, har bir jamiyatda qadriyatlar muayyan ustuvorlik tartibiga ega bo‘ladi. Xususan, ayrim davrlarda xavfsizlik, barqarorlik va an’anaviylik kuchliroq namoyon bo‘lsa, boshqa tarixiy sharoitlarda erkinlik, ijodkorlik, innovatsiya va o‘zini namoyon qilish qadriyatlari oldinga chiqadi. Bunday o‘zgarishlar qadriyatlar tizimining ichki harakati va ijtimoiy hayotga moslashish jarayoni sifatida talqin qilinishi mumkin.

Ta’kidlash joizki, aksiosfera tarkibida axloqiy qadriyatlar ham markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Halollik, vijdon, burch, mas’uliyat, adolat, saxovat, insonparvarlik va mehr-oqibat jamiyatda ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydigan asosiy mezonlardir. Axloqiy qadriyatlar

shaxsning ichki dunyosiga daxldor bo'lishi bilan birga, ijtimoiy munosabatlarning sog'lom rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu sababli axloqiy qatlam aksiosferaning ma'naviy barqarorligini belgilovchi asosiy tarkibiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, estetik qadriyatlar ham aksiosferaning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Go'zallik, uyg'unlik, did, badiiy tafakkur, ijodiylik va san'atga munosabat insonning borliqni bilishi, his qilishi hamda ma'naviy-estetik idrok etishi bilan bog'liqdir. Estetik qadriyatlar jamiyatning madaniy saviyasi, san'atga munosabati, shaxsning ruhiy olami va ijodiy qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan aksiosfera axloqiy va estetik qadriyatlarning o'zaro uyg'unligida yanada boy mazmun kasb etadi.

Bundan tashqari, huquqiy va fuqarolik qadriyatlari aksiosferaning ijtimoiy tartib, adolat va mas'uliyat bilan bog'liq qatlamini tashkil etadi. Qonunga hurmat, inson huquqlari, fuqarolik burchi, ijtimoiy mas'uliyat, jamoatchilik nazorati va adolatga ishonch jamiyatda qadriyatlar tizimining institutsional shakllanishiga yordam beradi. Huquqiy qadriyatlar shaxs erkinligi bilan ijtimoiy tartib o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Natijada aksiosfera ma'naviy tushuncha sifatidagi mazmuni bilan bir qatorda, jamiyat hayotining huquqiy va fuqarolik madaniyati bilan ham bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Aksiosferaning tarkibiy tuzilishida diniy-ma'naviy qadriyatlar ham muhim o'rin tutadi. E'tiqod, sabr, shukr, halollik, poklik, mehr-shafqat, kechirimlilik va ezgulik kabi qadriyatlar ko'plab jamiyatlarda inson xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi ma'naviy asos bo'lib kelgan. Diniy-ma'naviy qadriyatlar jamiyatda ezgulik, mehr-oqibat va axloqiy mas'uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ular aksiosferaning tarixiy xotira, an'ana va ma'naviy tarbiya bilan bog'liq jihatlarni chuqurlashtiradi.

Aksiosferaning qadriyatlar tizimidagi o'rni uning turli qadriyat qatlamlarini yagona ma'naviy-falsafiy maydonda birlashtirishida namoyon bo'ladi. Individual qadriyatlar shaxsiy tanlov va e'tiqodni, oilaviy qadriyatlar tarbiya va avlodlar davomiyligini, milliy qadriyatlar tarixiy xotira va o'zlikni, umuminsoniy qadriyatlar esa insoniyatga xos umumiy ma'naviy mezonlarni ifodalaydi. Aksiosfera ana shu qatlamlarni o'zaro aloqador tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu bois u qadriyatlar nazariyasida alohida metodologik ahamiyatga ega bo'lgan kategoriya sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси / Қ. Назаров. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2004. – Б. 3.
2. Rokeach M. The Nature of Human Values / M. Rokeach. – New York: Free Press, 1973. – P. 5.
3. Schwartz S.H. Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? // Journal of Social Issues. – 1994. – Vol. 50. – № 4. – P. 19–45.

BAHS-MUNOZARA VAZIYATLARIDA HAMKORLIKDA FAOLIYAT KO'RSATISH

Allanazarova Sholpan Artikbayevna
Qoraqalpoq davlat universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Maqolada munozara usulidan foydalanish jarayonida hamkorlikda ishlashning ahamiyati haqida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar. munozara, hamkorlikda ishlash, muloqot, fikr, oʻquvchi, oʻqituvchi, insonparvarlik, xizmat.

Аннотация: В статье рассматривается важность совместной работы в процессе использования метода дискуссии.

Ключевые слова: дискуссия, сотрудничество, общение, мнение, ученик, учитель, гуманизм, деятельность.

Annotation: The article will discuss the importance of joint work in the process of using the discussion method.

Key words: discussion, cooperation, communication, opinion, pupil, teacher, humanity, activity.

Munozara vaziyatlarini tashkil etish davomida oʻqituvchi har bir oʻquvchining bu jarayonda ishtirok etishini qoʻllab-quvvatlashi lozim. Bahs-munozara vaziyatlari shunday tashkil etilishi kerakki, bunda kómakka muhtoj boʻlgan har bir ishtirokchi uchun zarur yordam berilishi muhim. Ishtirokchilarning salbiy munosabati ham muammolar yechimini oydinlashtirish, qarama-qarshiliklarni bartaraf etish va munozara jarayonining samarali davom etishida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda muhokama qilinayotgan muammo yuzasidan yagona fikr vujudga keladi. Bunday pedagogik yordam oʻquvchilarning shaxsiy hukmlarini bayon qilishlariga imkon beradi va munozara vaziyatining samarali kechishini táminlaydi.

Shunga kóra oʻqituvchining munozara jarayonidagi faoliyatiga bir qator talablar qóyiladi. Bunday talablarga rioya qilish natijasida munozara jarayonida ózaro hamkorlikka asoslangan holda kutilgan natija qólgá kiritiladi. Bahs-munozara vaziyatlarida birinchi navbatda oʻquvchilarning intellektual faolligi táminlanadi. Axborotlarni qabul qilib olish va ózaro almashinish, farazlarning ózaro siljishi, subʼektdan-subʼektga qarab harakatlanishi, har bir oʻquvchida shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi, órtaga tashlangan muammoning muhokama qilinishi, shuningdek, oʻquvchilarning xulq-atvorida ham faollik vujudga keladi, bahs-munozara ishtirokchilari orasida ózaro munosabat vujudga keladi. Buning natijasida tashabbuskorlik hamda aniq yoʻnalish olish sohasidagi kamchiliklar bartaraf etiladi.

Muloqot hamda hamkorlikdagi faoliyat oʻquvchilarda mustaqillik, erkinlik, tenglik hissining mustahkamlanishiga kómaklashadi. Ularda óz tengdoshlarining nuqtai nazarlarini kórib chiqish, órganish, uning harakatlarini óziniki bilan qiyoslash, muvofiqlashtirish hamda sherigini tushunish kónikmasi qaror topadi.

Har qanday harakatning asosini toʻgʻri yónalish olish tashkil etadi. Chunki oʻquvchi óz harakatlarini amalga oshirish jarayonida muayyan holatlar, bilim va tajribalarga tayanadi. Shuning uchun ham oʻquvchi óz maqsadiga erishish davomida muayyan shart-sharoitlarni órganishi lozim. Agar oʻquvchi maqsadga erishish uchun mavjud sharoitlarga qisman amal qilsa, u muayyan xatolarga yóqoʻyadi. Masalan, oʻquvchi muayyan asar qahramoni haqida ózining obʼektiv xulosasini bayon qilishi zarur bólsa, u mazkur qahramonning barcha hatti-harakatlari, xarakter xususiyatlarini yaxshi bilishi talab etiladi. Aks holda u asar qahramoni haqida notógʻri xulosaga kelishi mumkin. Shuning uchun ham, biror asar qahramonlari haqida munozara darslarini tashkil etishdan avval oʻquvchilar ósha asarni toʻliq órgangan bólishlari lozim. Masalan, “Mehrobdan

chayon” asaridagi Ráno qanday obraz?, U ota-onasining yuziga oyoq qóydimi yoki óz taqdiri, baxti uchun kurashdimi? Albatta, buning uchun o’quvchilar Ráno obrazini puxta o’rgangan, uning hatti-harakatlarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bólishlari lozim.

Munozara jarayonidagi óquvchilar hamkorligining muhim kórinishlaridan biri, uning óqituvchi ishtirokidan mustaqilligidir. Kuzatishlarimiz shuni kórsatdiki, óqituvchining fikr-mulohazalari va bahosiga óquvchilar befarq emaslar. Bázan ular óqituvchilarning fikrlariga alohida qiziqish va hayajon bilan qaraydilar. Biroq, ular sinfdoshlarining fikrlari, his-hayajonlarini xotirjamlik bilan qabul qiladilar. Óqituvchi óquvchilarga: Sening bu fikring notóg’ri?, Sen mavzudan chetga chiqayapsan? degan sózlar bilan ularni muhokama qilinayotgan muammoning asl mohiyatini anglashga yóntirib turishi lozim. Bunday holatlarda óquvchi topshiriqlarni bajarish va muhokama qilish jarayoniga alohida mas’uliyat bilan yondashadi.

Óqituvchi óquvchilarni yóntirir ekan, ularning yaxshi, namunali, faol óquvchi ekanligi, lekin bunday vaziyatda masalaga alohida e’tibor bilan qarash zarurligini uqtirishi talab etiladi.

Munozara jarayonida óquvchilar ongli xulq-atvor me’yorlarini egallaydilar, mustaqil nazorat qilish va tanlash tajribasini ózlashtiradilar, bu esa munozara vaziyatlarida ularning óquv mustaqilligini ta’minlaydi. Bu ularning yónalish olish sohasidagi qiyinchiliklarni yengishlariga imkon beradi, diqqatlarini munozara mavzusi atrofida jamlashga kómaklashadi, muhokama qilinayotgan muammo doirasida nuqtai nazarlarini qaror toptiradi. Qóyilgan óquv vazifasining tóg’ri yechimini ta’minlashga xizmat qiladigan nuqtai nazarlarini ajrata olishlariga kómaklashadi.

Biz óz tajribalarimiz davomida turli mavzudagi óquv munozaralarini tashkil etishga intildik. Chunonchi: “Alpomish” dostonida insoniy muhabbat qay tarzda namoyon bóladimi?, Alisher Navoiyning “Xamsa” asarida qanday falsafiy g’oyalar ilgari surilgan?, Bobur lirikasida yetakchi g’oya nimadan iborat?, Bugun Ózbekistonda yoshlarga qaratilgan davlat siyosati qay tarzda ifodalanmoqda? kabi.

Munozara vaziyatlarida óquvchilarning qóyilgan muammo yuzasidan ijodiy fikrlashlarini ta’minlash alohida ahamiyatga ega. Bunday ijodiy fikrlar, aqliy operatsiyalar munozara muammosining tóg’ri yechimini ta’minlaydi. Munozara vaziyatlari sheriklarning hamkorlikdagi aqliy faoliyatini tashkil etishga kómaklashadi. Óz-ózin namoyon qilish va fikriy shakllanish jarayonini tezlashtiradi.

Bahs-munozara vaziyatlarida yónalish olish va tashabbus kórsatishga oid qiyinchiliklarni bartaraf etishda guruhli muhokama daqiqasi muhim órin egallaydi. Bunday muhokama munozara natijasiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Bunda óquvchilar orasida aniq, samarali hamkorlik vujudga keladi, óquv vazifalarining taqsimlanishi uchun sharoit yaratiladi. Bir-birlarining nuqtai nazarlari bilan kelishish imkoniyati vujudga keladi. Óquv faoliyati natijalari va fikrlar bilan órtoqlashish uchun qulay vaziyat hosil bóladimi. Bir-birlariga kómaklashish, ózaro faoliyatlarini nazorat qilish va baholash vaziyati qaror topadi. Bu esa óquvchilarda uchraydigan shaxsiy qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun qulay sharoitlardan biri hisoblanadi.

Guruhli ishlash jarayonida muhokama qilinayotgan muammoning yechimiga har bir óquvchining qóshadigan hissasi aniq namoyon bo’ladi. Nuqtai nazarlar, qadriyatlar, fikrlarning yaqinlashuvi kuzatiladi. Óquv jarayoni ular uchun qulaylashadi. Óquv faoliyatini bunday tashkil etish natijasida óquvchilarda guruhli hamjihatlik hissi ortadi. Óz kuchiga ishonmaslik, xavotir hissi pasayib, óz-ózin baholash va óquv jarayoni samaradorligini oshirish kayfiyati ustivor bóladimi. Buning natijasida o’qituvchi bahs-munozara vaziyatidan o’quv jarayonida kóproq foydalanishdan manfaatdor bóladimi.

Bósh ózlashtiruvchi óquvchilar bahs-munozara ulardagi tortinchoqliq, tobelikni bartaraf etish omili ekanligini anglaydilar, har qanday nuqtai nazar muvaffaqiyatsizlikka uchrashini tushunib yetadilar. Biroq shu bilan bir qatorda ular nuqtai nazarlar muammoning yechimiga turtki bo’lishini ham anglab yetadilar. Munozara vaziyatlarida óqituvchi óquvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini alohida e’tibor va sinchkovlik bilan kuzatishi lozim. Buning uchun óqituvchi ham muvaffaqiyatli,

ham qarama-qarshiliklarga ega бўлган hamkorlik jarayonini muntazam tahlil qilishi talab etiladi. Óqituvchi óquvchilarning imkoniyatlari va ózaro bir-birlariga бўлган munosabatlarini órganishi natijasida, bildirgan takliflari va kórsatmalari asosida bir qator guruhlarda munozara jarayoni muvaffaqiyatli kechadi, keyinchalik óqituvchi bu guruhlarining ishlarini butun sinfga namuna sifatida namoyon qiladi. Shuningdek, u har bir o'quvchining guruhda ishlash jarayonida erishgan muvaffaqiyati haqidagi fikrlarini sórab, tahlil qilib natijalarni umumlashtirishi kerak. Óqituvchi guruhli faoliyatning yónalishini sharhlar ekan, óquvchilarning fikrlarini uning samarali, mahsuldor jihatlariga jalb etadi va ijobiy holatlarni targ'ib qilib boshqa óquvchilar ham uni óz faoliyatlarida qóllashlari zarurligini uqtiradi. Shu tariqa bahs-munozara vaziyatlarida muvaffaqiyatli hamkorlik muhiti vujudga keltiriladi.

Bahs-munozara vaziyatlarida hamkorlikda faoliyat ko'rsatish tushunchasi ostida óquvchilarning ózaro hamda óqituvchi bilan birgalikda muammoning yechimini izlash va topishga yónaltirilgan faoliyati tushuniladi. Bu esa shaxslararo munosabatlarda uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etishning muhim usulidir.

Bahs-munozaraning didaktik ahamiyati shunchalik kattaki, bu jarayonda butun óquv faoliyati ózaro hamkorlik va izlanishlarga asoslangan holda tashkil etiladi. Bahs-munozara vaziyatlaridagi hamkorlik va muloqot óquvchilar bilan óqituvchilarning ózaro insonparvarlikka asoslangan rivojlanish imkoniyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бурякова В. В. Дискуссия на современном уроке: Метод.рекомендации. - М.: МГИУУ, 1989. - 160 с.
2. Обучение в сотрудничестве//Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров/Е.С. Полат, М.Ю, М.Ю. Бухаркина, М.В.Моисеев и др.; под ред. Е.С. Полат.- М.,2020.- С.24-64.
3. Ильин Е. Путь к ученику. - М., 1988.
4. Сафарова Р, Юсупова Ф. ва б. Ўқувчиларда ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантиришга оид назарий-амалий ёндашувлар. Т. Фан ва технология нашриёти, 2012. - 115 б.
5. Алланазарова Ш.А. Умумий ўрта таълим жараёнида баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш методикаси:Т “Gold print” 2018-108 б.

OILA MUNOSABATLARINING AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY DIALEKTIKASI

**Niyetova Gulchexra Bazarbayevna,
“TIQXMMI” MTU mustaqil tadqiqodchisi**

Annotatsiya. Muallif o'z maqolasida oila munosabatlarini rivojlantirishda an'anaviylik va zamonaviylik tamoyillariga e'tibor qaratish orqali jamiyatning rivojlanishida qadimiy qadriyatlar va yangilanish ehtiyojining bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lishini tushuntirmoqchi bo'lgan. Jadidchilik harakati bu jihatdan o'ziga xos ijtimoiy-falsafiy maktab bo'lib, ular zamonaviylikni an'analar zaminida shakllantirish g'oyasiga tayanadi.

Kalit so'zlar. An'anaviy va zamonaviy oila modeli, qadimiy qadriyatlar va yangilanish, dialektika, “qadimchilar”, jadidchilik harakati, yangi ijtimoiy institutlar, individual ongning o'sishi, ijtimoiy-modernistik tabiati, modernizatsiya nazariyalari, “o'tish davri” fenomeni, zamonaviy oila konsepsiyasi, oilaviy barqarorlik, “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”.

Аннотация. В своей статье автор хотел объяснить, как традиционные и современные принципы развития семейных отношений проявляются в развитии общества как взаимодополняющие факторы древних ценностей и потребности в обновлении. Джадидское движение в этом отношении представляет собой своеобразную социально-философскую школу, опирающуюся на идею формирования современности на основе традиций.

Ключевые слова. Традиционная и современная модель семьи, древние ценности и обновление, диалектика, “древности”, джадидистское движение, новые социальные институты, рост индивидуального сознания, социально-модернистский характер, теории модернизации, феномен “переходного периода”, концепция современной семьи, стабильность семьи, “от Национального Возрождения к национальному подъему”.

Annotation. In the article, the author seeks to explain that, in the development of family relations, attention to the principles of tradition and modernity reveals ancient values and the need for renewal as complementary factors in the progress of society. In this regard, the Jadid movement represents a distinctive socio-philosophical school, as its representatives relied on the idea of shaping modernity on the basis of traditions.

Keywords: traditional and modern family model, ancient values and renewal, dialectics, “qadimists”, Jadid movement, new social institutions, growth of individual consciousness, socio-modernist nature, theories of modernization, phenomenon of the “transition period”, modern family concept, family stability, “From National Revival to National Progress”.

An'anaviylik va zamonaviylik tamoyillari – bu insoniyat taraqqiyotining uzviy ikki qirrasi bo'lib, har bir jamiyatning rivojlanishida qadimiy qadriyatlar va yangilanish ehtiyojining bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lishini anglatadi. An'anaviylik, avvalo, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ijtimoiy normalar, axloqiy tamoyillar, urf-odatlar va qadriyatlar tizimi bo'lib, u jamiyat barqarorligini, milliy o'zlikni va madaniy merosni saqlab qolish imkonini beradi. Masalan, oila institutida ota-onaga hurmat, kattalarni e'zozlash, mehr-oqibat, nasl-nasabni asrab-avaylash kabi qadriyatlar o'zbek jamiyatining asosiy ijtimoiy poydevori bo'lib kelgan.

Zamonaviylik esa jamiyatning yangi sharoitlarga, ilm-fan yutuqlariga, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarga moslashuvi orqali namoyon bo'ladi. U yangi ijtimoiy institutlarning paydo bo'lishi, individual ongning o'sishi, gender tengligi, texnologik taraqqiyot va demokratiya kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi. Biroq bu yangilanishlar an'anaviy qadriyatlar bilan ziddiyatga emas, balki uyg'unlikka kirishi lozim. Aynan shuning uchun ham ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan, an'ana va zamonaviylikning qarama-qarshiligi emas, balki ularning dialektik birligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Jadidchilik harakati bu jihatdan o'ziga xos ijtimoiy-falsafiy maktab bo'lib, u zamonaviylikni an'analar zaminida shakllantirish g'oyasiga tayanadi. Jadidlar jamiyatni yangilashni avvalo ta'lim

orqali, lekin bu yangilanishni o'zbek milliy ruhiyati va urf-odatlariga zid tarzda emas, balki ularni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish orqali amalga oshirishni maqsad qilganlar. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy "Millatni saodatga yetkazadigan kuch — ma'rifat va tarbiyadir" deya urg'u berar edi. Bu orqali u jamiyatda mavjud qadriyatlarni inkor qilmasdan, ularni zamonaviy g'oyalar bilan to'ldirish yo'lini tanlagan.

Zamonaviy O'zbekiston jamiyatida ham bu yondashuv dolzarb bo'lib qolmoqda. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston" g'oyasining tub mohiyatida ham an'anaviy oila modeli va milliy qadriyatlar asosida, zamonaviy fuqaro jamiyatini qurish yotadi. Demak, ijtimoiy taraqqiyotda an'ana va zamonaviylikning uyg'unligi nafaqat tarixiy zarurat, balki jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun zarur shartdir.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati o'zining mohiyatan ijtimoiy-modernistik tabiatiga ega bo'lganligi bilan ajralib turadi. Bu harakat, aslida, jamiyatni mutlaq yangilash emas, balki mavjud an'analarni saqlagan holda ularni yangi davr talablari bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan o'ziga xos modernizatsiya modeli edi. Jadidlar "islomiy-modernistlar" sifatida qadimiy ma'naviy qadriyatlarni inkor etmasdan ularni zamon talablari asosida yangilash tarafdori bo'lganlar. Ular "usuli jadid" deb atalgan yangi o'qitish tizimi orqali xalqni savodli qilishni, milliy uyg'unlashni ta'minlashni maqsad qilib qo'yganlar. Bu esa an'anani saqlab qolgan holda, zamonaviy dunyoqarashni jamiyatga singdirish yo'li edi.

Jadidlar o'z faoliyatlarida "o'tish davri" fenomeniga xos yondashuvni amalda qo'llaganlar. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi yetakchi jadidlar Sharq madaniyati va islom dini asoslariga sadoqatli bo'lgan holda, G'arbdagi taraqqiyotni, texnika va fanning yutuqlarini o'rganish zarurligini targ'ib qilganlar. Behbudiy "Padarkush" dramasi orqali zamonaviylikdan yiroq bo'lgan qadriyatlarning jamiyatga solayotgan salbiy ta'sirini ochib bergan bo'lsa, Fitrat "Rusiyzabon turklar uchun muxtasar milliy adabiyot" asarida yangi milliy ongini shakllantirish g'oyasini ilgari suradi.

Jadidlarning bu yondashuvi zamonaviy modernizatsiya nazariyalari — xususan, A.Toynbi va S.Eyzenshtadt singari mutafakkirlarning "modernizatsiya — an'anaviylik va zamonaviylikning uzluksiz sintezi" degan g'oyasiga uyg'un keladi. Jadidlar Sharqdagi qadriyatlarni yo'q qilish emas, balki ularni G'arbdagi texnik yutuqlar va bilimlar bilan boyitish tarafdori bo'lib, bu orqali "milliy modernizm" tamoyiliga amal qilganlar. Fitratning yozishicha, "bizga kerak bo'lgan narsa — begona bo'lmagan modernizm, ya'ni millat ruhi bilan uyg'un zamonaviylikdir".

Jadidlar an'anaviy oilaviy tizimda ayolning faqatgina uy-ro'zg'or ishlari bilan cheklanib qolishini rad etib, uni ham erkak bilan teng huquqli shaxs, farzand tarbiyasida hal qiluvchi rolga ega inson sifatida tasvirlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov "Tarbiya" asarida shunday deydi: "Farzandning ma'naviy kamolotini ko'zlagan har bir ona avvalo o'zi kamol topmog'i lozim". U, ayniqsa, onaning savodli bo'lishi bolaning intellektual va axloqiy rivojiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini asoslagan.

Abdurauf Fitrat esa ayollarni zamonaviy hayotga tayyorlash, ularga ta'lim berish orqali jamiyatni uyg'otish g'oyasini ilgari surgan. U "Ayollar haqida" nomli maqolasida: "Ayolni sog'lom, aqlli va bilimli etishlik lozimdur, bu ishni biz qilmasak, bizdan oldingilar qilmag'on", deya milliy yangilanishning kalitini ayol ma'rifatida ko'rsatgan. Bu qarashlar orqali u an'anaviy jamiyatda kechayotgan ayol masalasiga zamonaviylik va tenglik tamoyillari asosida yondashgan.

Behbudiy va Fitrat qizlar maktabi ochilishi uchun harakat qilgan, bu maktablar orqali esa oilaviy hayotga tayyor, ongli, tarbiyali, bilimli onalarni voyaga yetkazishni ko'zda tutganlar. Bu jarayon XIX asr oxiri va XX asr boshlarida — ya'ni turmush tarzining o'zgarib borayotgan bir davrida ayol obrazini yangilashga qaratilgan ijtimoiy harakatga aylandi. Ayollar ta'limi orqali nafaqat oilaviy barqarorlik, balki milliy uyg'unlashning o'zak masalalari hal etilishi mumkinligi ilgari surildi.

Zamonaviy O'zbekistonda ayol huquqlari va ta'limi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Ayol baxtli bo'lsa, oila mustahkam bo'ladi, jamiyat barqaror rivojlanadi" degan fikrni ko'p bora ta'kidlagan. Bu holat jadidlar tomonidan boshlab berilgan g'oyaviy asoslarning bugungi kunda ham davom etayotganini ko'rsatadi.

Demak, jadidlar ta'limotidagi ayol erkinligi va savodxonligini ta'minlash harakati qadimiy jamiyat tuzumini modernizatsiya qilishga qaratilgan kuchli ijtimoiy-huquqiy pozitsiyadir. Bu yondashuv bugungi zamonaviy oila konsepsiyasi va ayollar huquqlarining davlat siyosatidagi o'rniga zamin yaratgan muhim tarixiy-bilimiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, jadidlar tomonidan ilgari surilgan tarbiya, madaniyat va ma'naviyatga oid g'oyalar — jamiyatda qadriyatlar uzluksizligini ta'minlash yo'lida an'ana va zamonaviylikni uyg'unlashtirishga qaratilgan chuqur ijtimoiy-falsafiy konsepsiyani o'zida mujassam etadi. Ular o'z ta'limotida oila, maktab, milliy madaniyat va dinni bir-birini to'ldiruvchi asosiy ijtimoiy institutlar sifatida ko'rganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi jadid ma'rifatchilari tarbiya orqali milliy o'zlikni tiklash, madaniyatni rivojlantirish va ma'naviyatni boyitish mumkinligiga ishonganlar. Aynan mana shu yondashuv orqali ular tarixiy o'tish davrida jamiyatni modernizatsiya qilish bilan birga, uning ma'naviy asoslarini saqlab qolish masalasiga ham alohida e'tibor qaratganlar.

Masalan, Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida (1913) axloqiy tarbiyani butun inson hayotining mezon sifatida talqin qiladi: "Axloq — millat hayotining ruhi, uning nuridir. Tarbiyasiz millat yo'qoladi". Avloniy axloqiy tarbiyada milliy qadriyatlarni, urf-odatlarini, islomiy ma'naviyatni zamonaviy bilimlar bilan uyg'unlashtirishga intiladi. U an'anaviy ma'naviyatni inkor etmagan holda, uni zamon talablariga moslashtirishni taklif qiladi. Bu, o'z navbatida, qadriyatlarning uzluksizligini, ya'ni yangi avlodga milliy madaniyat va axloqiy tamoyillarni zamonaviy shaklda yetkazishni nazarda tutadi.

Munavvarqori Abdurashidxonovning "Maktab va maorif" (1917) asarida esa ta'lim muassasalari va oilaning o'zaro aloqadorligi orqali farzand tarbiyasida qadriyatlar merosxo'rlikini mustahkamlash masalasi ko'tariladi. U maktablarni "ikkinchi oila" deb ataydi va: "Maktab — tarbiya uyi, ma'naviyat o'chog'i bo'lishi lozim. Agar unda axloqiy saboqlar yo'q bo'lsa, bu maskan qorong'ulik tarqatur", deya e'tirof etadi.

Zamonaviy oila modelida ham bu qadriyatlar o'z aksini topmoqda. Bugungi kunda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" shiori asosida olib borilayotgan ijtimoiy siyosatda tarbiya, madaniyat va ma'naviyat uyg'unligi ustuvor yo'nalish sifatida ilgari surilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2023-yilda ta'limga oid qilgan chiqishlarida: "Farzandga beriladigan eng katta meros — bu axloq va bilimdir", degan edi.

Umaman olganda jadidlarning tarbiya, madaniyat va ma'naviyat borasidagi qarashlari qadriyatlar uzluksizligini ta'minlash, an'anani zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish, oilaviy va ijtimoiy hayotni yangi bosqichga olib chiqishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu yondashuv hozirgi kunda ham dolzarbligini yo'qotmay, ijtimoiy-falsafiy yondashuv sifatida yangi jamiyat barpo etishning negizini tashkil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tanlangan asarlar, Toshkent, 2011, 66–67-betlar.
2. Qosimova D. Jadidchilik va ma'rifat g'oyalari, Toshkent: TDPU, 2016. 38–41-betlar.
3. Fitrat A. Asarlar, 1-jild, 2019, 59–60-betlar.
4. Abdurashidxonov M. Maktab va maorif, 1917, 22–23-betlar.

FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI

Qaxxorova Nodira Mirzapayasovna
“TIQXMMI” MTU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning xalqaro tajribasi, demokratik institutlar, NNTlar, huquqiy ong va jamoatchilik nazoratining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: fuqarolik jamiyati, demokratiya, NNT, huquqiy ong, jamoatchilik nazorati, xalqaro tajriba.

Аннотация. В данной статье анализируется международный опыт развития гражданского общества, роль демократических институтов, НПО, правового сознания и общественного контроля в развитии общества.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, НПО, правовое сознание, общественный контроль, международный опыт.

Annotation. This article analyzes international experience in the development of civil society and the role of democratic institutions, NGOs, legal consciousness, and public oversight in social progress.

Keywords: civil society, democracy, NGOs, legal consciousness, public oversight, international experience.

Fuqarolik jamiyati zamonaviy demokratik tuzumlarning ajralmas tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirish, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish, davlat hokimiyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, hamda inson huquqlarini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, fuqarolik jamiyati institutlari rivojlangan jamiyatlarda demokratiya, qonun ustuvorligi va barqarorlik mezonlarining kafolatchisi sifatida faoliyat yuritadi.

Xususan, AQSh tajribasida fuqarolik jamiyati “liberal demokratiyaning yuragi” sifatida qaraladi. Amerikalik siyosatshunos R.D.Putnam fuqarolik jamiyatini ijtimoiy kapitalning markaziy elementi deb baholaydi: “Kuchli fuqarolik jamiyati demokratik boshqaruv uchun zarur bo‘lgan o‘zaro ishonch, hamkorlik va o‘zaro aloqadorlik me’yorlarini shakllantiradi.” AQShda nodavlat notijorat tashkilotlari, diniy hamjamiyatlar, fuqarolik harakatlari va kasaba uyushmalari jamiyatdagi muvozanatni ta’minlovchi institutlar sifatida faoliyat yuritadi. Ular siyosiy qarorlar ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi, qonun loyihalarining muhokamasida ishtirok etadi va marginal guruhlarining manfaatlarini himoya qiladi.

Yevropa Ittifoqi doirasida esa fuqarolik jamiyati inson huquqlari, atrof-muhit muhofazasi, migratsiya va ijtimoiy tenglik masalalarida hukumat siyosatining ajralmas hamkori sifatida maydonga chiqadi. Masalan, Yevropa Ittifoqining “White Paper on European Governance” (2001) hujjatida fuqarolik jamiyati tashkilotlari Yevropa boshqaruv tizimining muhim ishtirokchisi sifatida tan olingan bo‘lib, ularning qaror qabul qilishdagi roli huquqiy jihatdan mustahkamlangan. Ushbu hujjatda “fuqarolik jamiyatini demokratik legitimatsiyaning kuchaytiruvchi omili sifatida ko‘rish lozim” degan tamoyil ilgari surilgan.

Germaniyada esa fuqarolik jamiyati faoliyati Asosiy qonun (Grundgesetz) bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, birlashish huquqi (Art. 9), so‘z erkinligi (Art. 5) va diniy erkinlik (Art. 4) orqali huquqiy kafolat ostiga olingan. Germaniyada faoliyat yuritayotgan 600 mingdan ortiq NNTlar (Nichtregierungsorganisationen) jamiyatda ijtimoiy birdamlik va madaniy xilma-xillikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Skandinaviya mamlakatlari, ayniqsa Shvetsiya va Norvegiya, fuqarolik jamiyatini “ijtimoiy davlat” konsepsiyasining ajralmas qismi sifatida rivojlantirgan. Bu mamlakatlarda fuqarolik

jamiyati tashkilotlari davlat tomonidan nafaqat nazorat qilinmaydi, balki faol moliyalashtiriladi va strategik hamkor sifatida qo‘llab-quvvatlanadi. Shvetsiyalik olimi Nina Witoszek ta’kidlaganidek, “Skandinaviya fuqarolik jamiyati ishonch asosidagi boshqaruv tamoyillariga qurilgan bo‘lib, bu yerda davlat ixtiyoriy tashkilotlarning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi.”

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasi notekis bo‘lishiga qaramay, ba’zi davlatlar (masalan, Janubiy Koreya va Indoneziya) xalqaro miqyosda yetuk tajriba orttirgan. Koreya Respublikasida 1980-yillardan keyin boshlangan demokratik islohotlar fuqarolik jamiyatining tiklanishiga xizmat qilgan. Hozirda Koreyada inson huquqlari, ekologiya, gender tengligi va korrupsiyaga qarshi kurashda faoliyat yuritayotgan minglab NNTlar mavjud.

Boshqa tomondan, xalqaro tashkilotlar, jumladan BMT, YUNESKO va Yevropa Kengashi fuqarolik jamiyatining rivojlanishini global miqyosda rag‘batlantirib kelmoqda. BMTning “2030 barqaror rivojlanish kun tartibi”da fuqarolik jamiyatining barqaror jamiyat qurishdagi roli alohida ta’kidlanadi YUNESKO esa o‘zining fuqarolik madaniyati, gender tengligi va ta’lim orqali huquqiy ongini oshirish dasturlari orqali fuqarolik faolligini rag‘batlantiradi.

Umuman olganda, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, fuqarolik jamiyatining mavjudligi davlat hokimiyatini muvozanatlashtiruvchi kuch sifatida ishlaydi. U fuqarolarning ijtimoiy ongini faollashtirish, qonun ustuvorligini ta’minlash, korrupsiyaga qarshi kurashish, ijtimoiy adolat va tenglikni qaror toptirishda markaziy o‘rin tutadi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati global muammolarga – iqlim o‘zgarishi, migratsiya, urushlar va inson huquqlari buzilishi kabi holatlarga javob berishda ham muhim platforma hisoblanadi.

Ta’kidlash joizki, Yevropa tajribasi fuqarolik jamiyatini shakllantirish va uni mustahkamlashda demokratik institutlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini yaqqol namoyon etadi. Demokratik institutlar, xususan, parlamentlar, saylov tizimi, sud hokimiyati, ombudsmanlar va erkin OAV fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faol ishtirok etishini ta’minlovchi asosiy vositalar sifatida shakllangan. Yevropa Ittifoqi doirasidagi mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, fuqarolik jamiyati institutlari mustahkam demokratik infratuzilmasiz samarali faoliyat yurita olmaydi.

Masalan, Germaniyada demokratik institutlarning huquqiy asoslarini mustahkamlash orqali fuqarolik jamiyati subyektlariga keng maydon ochilgan. “Grundgesetz” – Germaniya Asosiy qonuni 20-moddasida “xalq hokimiyati bevosita yoki vakillar orqali amalga oshiriladi” deb belgilangan bo‘lib, bu fuqarolik jamiyati institutlariga siyosiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etish imkonini beradi. Shuningdek, Germaniyada fuqarolik jamiyati tashkilotlari Bundestag tomonidan moliyaviy va tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlanadi.

Fransiyada esa fuqarolik jamiyatining demokratik jarayondagi rolini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri bu – erkin matbuot va mustaqil sud tizimi hisoblanadi. Fransuz sotsiologi Pyer Burdyo erkin axborot vositalarining ijtimoiy ongini shakllantirishdagi rolini tahlil qilar ekan, matbuotni “ijtimoiy maydonlarning uzviy bir qismi” sifatida talqin qiladi. Fransuz demokratik institutlari o‘z fuqarolariga davlat qarorlarini baholash va tanqid qilish, muqobil g‘oyalarni ilgari surish imkonini yaratadi, bu esa fuqarolik madaniyatining yuksalishiga xizmat qiladi.

Buyuk Britaniya tajribasida esa “Parlament suvereniteti” va huquqiy davlat tamoyillari fuqarolik jamiyatining barqarorligini ta’minlovchi asosiy demokratik mexanizmlardir. Masalan, britaniyalik siyosatshunolar D.Held va A.Giddens demokratik institutlarning ochiqqligi va hisobdorligi fuqarolarning siyosiy ishtirokini oshirishini alohida ta’kidlaydilar.

Shuningdek, Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya) davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri bu – “islohotlar orqali fuqarolik salohiyatini faollashtirish” bo‘lib, bunday yondashuv fuqarolik tashkilotlarini davlat hamkoriga aylantirgan. Norvegiya hukumati tomonidan 1998-yilda qabul qilingan “White Paper No. 27”da davlat va NNTlar

oʻrtasidagi strategik hamkorlik tamoyillari asos qilib olingan va bu fuqarolik jamiyatining barqarorligi va inklyuzivligini taʼminlagan.

Yevropa Ittifoqining oʻzi ham bu jarayonda muhim rol oʻynaydi. “EU Charter of Fundamental Rights”da fuqarolarning birlashish huquqi, soʻz erkinligi va demokratik boshqaruvda ishtirok etish huquqi belgilangan. Bu huquqlar Yevropa Ittifoqi doirasida faoliyat yuritayotgan minglab fuqarolik tashkilotlari uchun huquqiy kafolatdir.

Yevropa tajribasidan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, demokratik institutlar fuqarolik jamiyatining nafaqat huquqiy asosini, balki madaniy-ijtimoiy iqlimini ham shakllantiradi. Ularning kuchi ochiqlik, hisobdorlik, inklyuzivlik va hamkorlik tamoyillariga tayanadi. Shu bois, demokratik institutlar rivojlanmagan jamiyatlarda fuqarolik tashabbuslari zaif, ijtimoiy ishonch past va huquqiy ong sust boʻladi. Yevropa modeli esa bu borada oʻrnak boʻlishi mumkin.

BMT, shuningdek, Barqaror taraqqiyot maqsadlari (BTM) doirasida ham fuqarolik jamiyatining rivojiga katta ahamiyat beradi. Xususan, 16-maqсад “Tinchlik, adolat va kuchli institutlar” fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlash va huquqiy ongni yuksaltirishni oʻz ichiga oladi. BMT hisobotlariga koʻra, ushbu maqsadga erishish uchun 170 dan ortiq davlat va fuqarolik tashkilotlari hamkorlik qilmoqda.

Shu tariqa, BMTning fuqarolik jamiyati va huquqiy ongni rivojlantirishdagi dasturlari keng koʻlamli va oʻzaro bogʻliqdir. Ular nafaqat davlatlarni qoʻllab-quvvatlaydi, balki nodavlat tashkilotlar, fuqarolar va xalqaro hamjamiyat oʻrtasida samarali hamkorlik mexanizmlarini yaratadi. Bu esa barqaror rivojlanish va demokratiya poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Putnam R.D., Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon & Schuster, 2000.
2. Anheier H.K., Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy, Routledge, 2004.
3. Witoszek N., The Origins of the Regime of Goodness: Remapping the Norwegian Cultural History, Universitetsforlaget, 2011.
4. Bourdieu P., Sur la télévision, Liber-Raisons d'agir, 1996.

KINO KÓRKEM ÓNERINDE AKTYORLARDIŇ ISHKI KESHIRMELERI: TEORIYALAR, TEXNIKALAR HÁM DÓRETIWSHILIK PROCESS ANALIZI

Qudaybergenov Alibek Amandıq ulı
ÓZMKÓMI Nókis filiali
“Rejissura kórkem óneri” kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul ilimiy maqala kino kórkem ónerinde aktyorlardıń ózine júkletilgen obrazlardıń ishki keshirmelerin ózlestiriw, túsiniw hám olardı ekranda isenimli hám de tereń tárizde kórsetiw mexanizmlerin kompleks analiz qılıwǵa baǵıshlangan. Sonday-aq, texnikalıq qurallardıń (rejissura, montaj, operatorlıq jumı) aktyor atqarıwın kúsheytiwdegi roli de kórip shıǵıladı. Maqala aktyorlıq sheberligin jetilistiriw, tamashagóylerdiń emociónalıq rezonansın arttırıw boyınsha teoriyalıq hám ámelıy usınıslar beredi, aktyorlıq kórkem óneriniń teoriyalıq hám ámelıy táreplerine jańa kózqaras penen qaraw múmkinshiligin jaratadı.

Gilt sózler: Kino, aktyor, rejissyor, keshirme, analiz, psixologiya, operator, process

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola kino san'atida aktyorlarning o'ziga yuklatilgan obrazlarning ichki kechinmalarini o'zlashtirish, tushunish va ularni ekranda ishonchli hamda chuqur tarzda ko'rsatish mexanizmlarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Shuningdek, texnik vositalarning (rejissura, montaj, operatorlik ishi) aktyor ijrosini kuchaytirishdagi roli ham ko'rib chiqiladi. Maqola aktyorlik mahoratini takomillashtirish, tomoshabinlarning emotsional rezonansini oshirish bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalar beradi, aktyorlik san'atining nazariy va amaliy jihatlariga yangicha yondashish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so'zlar: Kino, aktyor, rejissyor, kechinma, tahlil, psixologiya, operator, jarayon

Аннотация: Данная научная статья посвящена комплексному анализу механизмов освоения, понимания и достоверного и глубокого отображения на экране внутренних переживаний персонажей, возложенных на актеров в киноискусстве. Также рассматривается роль технических средств (режиссура, монтаж, операторская работа) в усилении актерского мастерства. Статья дает теоретические и практические рекомендации по совершенствованию актерского мастерства и повышению эмоционального резонанса зрителей, а также позволяет взглянуть на теоретические и практические аспекты актерского мастерства с новой точки зрения.

Ключевые слова: Кино, актер, режиссёр, переживание, анализ, психология, оператор, процесс

Kino kórkem óneri insaniyattıń eń tásirsheń hám ǵalabalıq kórsetiw qurallarınan biri bolıp, ol arqalı quramalı insaniylyq gúrrinler, sezimler hám keshirmeler millionlaǵan tamashagóylerge jetkeriledi. Film ekranı tek ǵana waqıyalardı aytıp beretuǵın emes, al insan ruwxıy dúnyasınıń tereń qatlamların izertleytuǵın hám kórsetetuǵın maydan bolıp esaplanadı. Bul processtıń orayında aktyor turadı, onıń atqarıw sheberligi filmdi haqıyqatqa jaqın hám isenimli etiwde fundamentallıq rol oynaydı. Aktyordıń tiykarǵı wazıypası – ekrandaǵı qaharmannıń ishki dúnyasın, onıń motivlerin, armanların, qorqıwların hám sezimlik konfliktlerin tamashagóyge tuwrı hám kúshli jetkeriw. Áne usı ishki keshirmelerdiń isenimli sáwlelendiriwi filmge jan baǵıshlaydı hám onı tamashagóy kewlinde uzaq waqıt saqlanıp qalatuǵın kórkem shıǵarmaǵa aylandıradı. Búgingi kúnde, texnologiyalıq imkaniyatlar joqarı dárejede rawajlangan bolsa da, aktyordıń dóretywshilik hám jeke sezim intellekti ekranda jaratılıp atırǵan obrazdıń tiykarın quray beredi. Qaharmannıń sırtqı is-háreketleri tek ǵana ishki jaǵdayınıń sáwlesi bolıp tabıladı. Sonıń ushın aktyor ózi atqarıp atırǵan obrazdıń ruwxıy dúnyasın qanshelli tereń ańlaǵanı hám onı ózinen ótkere alǵanı atqarıwıń sapasın belgileydi. Bul process tek ǵana metodikalıq texnikalardı emes, al aktyordin jeke psixologiyalıq resursların da talap etedi. Usı kózqarastan, aktyorlıq sheberliktiń tiykarǵı qırlarınan biri bolǵan ishki keshirmelerdi sáwlelendiriw mexanizmlerin tereń ilimiy analizlew úlken áhmiyetke iye. Bul

izertlew tiykarinan sapalıq analiz usılların qollanıwǵa tiykarlangan bolıp, mashqalanı tereń úyreniw hám onıń qıyınshılıqların ashıp beriw maqset etilgen.

Jáhán kinosınıń belgili aktyorları (máselen, Meril Strip, Daniel Day-Lyuis, Al Pachino, Robert De Niro) hám ózbek kino aktyorlarınń rolgerge tayarlanıw processleri, olardıń psixologiyalıq jantasıwları, jeke tájiriybelerinen paydalanıwları, rolgerge kiriw hám onnan shıǵıw haqqındaǵı intervyuları, avtobiografiyalıq derekler hám hújjetli filmler analizlendi. Bul maǵlıwmatlar aktyorlardıń ishki keshirmeleri menen islesiwiniń ámeliy usılların anıqlawǵa járdem berdi. Filmlerdi jaratıw processinde rejissyorlar hám scenaristler qaharmanlardıń ishki dúnyasın qalay túsingeni hám aktyorlarga bul boyınsha qanday kórsetpeler bergeni haqqındaǵı maǵlıwmatlar úyrenildi. Izertlew sheńberinde bir neshe áhmiyetli aktyorlıq atqarıwlar keys-studiya usılı arqalı tereń analizlendi. Máselen, bir aktyordıń túrli filmlerdegi quramalı rolleri yamasa bir filmdegi bir neshe qaharmanń ishki keshirmeleri qalay sáwlelendirilgeni dıqqat orayına alındı. Bul dene tili, mimika, dawıs tembri, pauzalar sıyaqlı elementlerdiń ishki jaǵdaydı bildiriwdegi rolin anıqlawǵa imkaniyat berdi.

1. Aktyorlıq teoriyalarınń ishki keshirmelerge tásiiri:

Stanislavskiy sisteması: K. Stanislavskiydiń “Aktyordıń óz ústinde islewi” teoriyası ishki keshirmelerdi sáwlelendiriwde eń tiykarǵı platforma bolıp xızmet etedi. Stanislavskiydiń “eger de”, “sezimlerdi eslew” hám “berilgen shárt-sharayatlar” túsinikleri aktyorga qaharmanń dúnyasın ózlestiriw, onıń sezimlerin sanalı túrde oyatıw hám olardı saxnada tábiyǵıy túrde kórsetiw ushın úskeneler beredi. Kóplegen aktyorlar, hátte Stanislavskiy usılına tikkeley baylanıslı bolmaǵanlar da, onıń psixologiyalıq tiykarlarınan paydalanǵanlıǵın atap ótedi.

Brext hám Meyerxold jantasıwları: Olardıń teoriyaları Stanislavskiydiń psixologiyalıq realizmine qarama-qarsı bolıp kórilse de (máselen, Brexttiń “ajralıw” effekti), izertlew nátiyjesi hátte bul jantasıwlar da aktyor keshirmelerdi túsiniw talap etiletuǵının kórsetti. Tek olar bul keshirmelerdi ózinen uzaqlastırıp, tamashagóyge talqılaw ushın usınadı. Yaǵnıy, ishki keshirmelerdi bildiriwdi biykarlamaydı, al olardı basqa usılda usınadı.

2. Aktyorlardıń ishki keshirmeler menen islew strategiyaları:

Analizlengen aktyor intervyuları hám atqarıwlar nátiyjesine bola, joqarı dárejedegi empatiya – aktyordıń qaharman sezimlerin ózine qabıl etiw qábileti – ishki keshirmelerdi isenimli kórsetiwdiń tiykarı. Aktyorlar kóbinese qaharmanń motivlerin, ótmishin hám keleshektegi arızıların tereń úyreniw ushın psixologiyalıq analizler ótkeredi. Kóplegen aktyorlar ózleriniń jeke turmıs tájiriybelerin, eske túsiwlerin hám sezimlerin qaharmanń keshirmelerine sáykeslendiriw arqalı kúshli ishki atqarıwǵa erisedi. Máselen, ótmishtegi jeke joǵaltıwdı basınan keshirgen aktyor, qaharmanń qapa bolıw saxnasında sol tájiriybeden paydalanıp, shın sezimlerdi kórsetiwı múmkin. Biraq, bul usıldıń shegaraları da bar, sebebi turaqlı túrde awır jeke esteliklerdi oyatıw aktyorga psixologiyalıq zıyan jetkeriwı múmkin. Ishki keshirmeler júz kórinisleri (mimika), dene tili, hareketler, dawıs tembri hám intonaciya arqalı sırtqı tárepten sáwlelenedi. Izertlew sonı tastıyıqladı, sheber aktyorlar bul sırtqı qurallardı ishki sezimler menen úylestirip, tamashagóyge qaharmanń ishki dúnyasına názer taslaw múmkinshiligini beredi. Ájayıp aktyorlıq kóbinese sózsiz saxnalarda eń kúshli ishki keshirmelerdi sáwlelendire aladı. Aktyorlar kóbinese óz rolleri ushın tariyxıy, sociallıq hám mádeniy izertlewler ótkeredi. Máselen, belgili bir dáwir yaki kásip iyesiniń ishki dúnyasın túsiniw ushın taraw qanıgeleri menen sáwbetlesiw, tiyisli ádebiyatları oqıw, olardıń jasaw tárizin úyreniw sıyaqlı usıllar qollanıladı.

3. Texnologiya hám Rejissuranıń ishki keshirmelerdi kórsetip beriwdegi ornı:

Ishki keshirmelerdi ekranda ashıp beriwde tek ǵana aktyordıń sheberligi emes, bálkim rejissyordıń kórsetpeleri, operatordıń jaqın planlardı tańlawı, montajdıń ritmi hám hátteki ses rejissyorınıń roli de áhmiyetli. Operatordıń betke qaratılǵan jaqın planı eń kishi mimikalıq ózgerislerdi de tamashagóyge jetkerip, qaharmanń ishki dúnyasına tereń kirip barıwǵa járdem

beredi. Tömengi tonlı yamasa muzikasız fon ishki keskinlikni arttırıwı mümkin. Rejissyor aktyorga obrazdı túsiniwde járdem beredi, onı ishki jaǵdayın ashıp beriw ushın durıs sharayatlar jaratadı.

4. Ishki keshirmelerdi kórsetip beriwde aktyordın psixologiyalıq turaqlılıǵı:

Sonı aytıp ótiw kerek, ishki keshirmeler menen islesiw aktyordın psixikası ushın qıyın bolıwı mümkin. Ayırım aktyorlar rolden shıǵıwda qıyınshılıqlarǵa dus keledi, bul bolsa olardıń jeke turmısına unamsız tásir kórsetiwı mümkin. Sonıń ushın aktyordın kásiplik etika hám psixologiyalıq “immunitet”ke iye bolıwı, rollerdi óz shaxsınan ajrata alıwı áhmiyetli. Kóplegen zamanagóy aktyorlıq mektepleri rollerge kiriw hám onnan shıǵıwdıń psixologiyalıq texnikalarına da itibar qaratpaqta. Ulıwma aytqanda, aktyordın ishki keshirmelerdi kórsetiwı – bul ilimiy teoriyalar, psixologiyalıq tereńlik, jeke tájiriye hám texnikalıq qurallardıń óz ara quramalı úylesimi bolıp tabıladı. Bul process hár bir aktyor hám hár bir rol ushın ózine tán bolsa da, ulıwma principler hám qatnasıqlar bar bolıp, olar aktyorlıq óneriniń psixologiyalıq tiykarların quraydı.

Ótkerilgen izertlewler kino kórkem ónerinde aktyorlardın ishki keshirmelerdi bildiriw processı tek ǵana dóretiwshilik akt emes, al tereń psixologiyalıq analiz hám teoriyalıq tiykarlarǵa súyenetuǵın quramalı mexanizm ekenligin tastıyıqladı. Aktyorlıq sheberliginiń tiykarǵı ózge – obrazdıń ishki dúnyasın, onıń motivlerin, sezimlerin hám psixologiyalıq jaǵdayın isenimli túrde tamashagóyge jetkeriwden ibarat. Stanislavskiy sisteması hám aktyorlıq metodı sıyaqlı teoriyalar aktyorga ishki keshirmelerdi ózlestiriw, túsiniw hám olardı barınsha kórsetiw ushın tiykarǵı qurallardı beredi. Bul teoriyalar aktyordın ózin úyreniw, empatiya qábiletin rawajlandırıw hám “berilgen sharayatlar”ǵa beyimlesiwine járdem beredi. Joqarı dárejedegi empatiya qábileti, psixologiyalıq túsiniw hám analitik pikirlew aktyordın obrazdıń ishki dúnyasına tereń kirip barıwında sheshiwshi áhmiyetke iye. Aktyor óz qaharmanınıń dúnya qarasın, motivlerin, qarama-qarsılıqların sanalı hám sanasız túrde túsiniwi talap etiledi.

Kóplegen aktyorlar óziniń jeke turmıs tájiriye-belerinen, eske túsiriwlerinen paydalanıp, obrazǵa tereń súngiw arqalı ishki keshirmelerdi ekranda isenimli sáwlelendiredi. Biraq, bul usıldıń psixologiyalıq qáwipli tárepleri bolıp, aktyordın ruwxıy salamatlıǵı ushın belgili qáwiplerdi óz ishine alıwı mümkin. Ishki keshirmeler tek ǵana ruwxıy jaǵday emes, al mimika, dene tili, hareketler, dawıs tembri arqalı da sırtqı kórinisin tabadı. Sonday-aq, rejissura, operatorlıq jumısı hám montaj sıyaqlı kinotexnikalıq qurallar aktyordın ishki dúnyasın ashıp beriwde hám tamashagóyge tereń tásir etiwde áhmiyetli rol oynaydı. Bul maqala kino kórkem ónerinde ishki keshirmelerdi sáwlelendiriwdiń qıyınshılıǵın tolıq qamtıp alǵan joq. Izertlew tiykarınan teoriyalıq hám sapalıq analizge tiykarlangan bolıp, belgili bir region yamasa janrdaǵı filmler menen shekleniwı mümkin. Sanlı izertlewler, máselen, tamashagóylerdiń aktyordın ishki keshirmelerin qabıl etiwın nevro-vizualizaciya járdeminde úyreniw izertlewdiń mümkünshiliklerinen sırtta qaldı.

Juwmaqlap aytqanda, aktyorlıq kórkem óneri tek ǵana talant hám sheberlik emes, al insan psixologiyasın tereń túsiniw, sanalı hám sanasız keshirmelerdi qadaǵalaw qábiletin talap etetuǵın biybaha kásip bolıp esaplanadı. Ishki keshirmelerdi isenimli túrde ekranda sáwlelendirgen aktyorlar kinonı tamashagóyler ushın umitılmas hám ruwxıy baylıqqa aylandıra aladı.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Stanislavskiy, K. S. (2014). An Actor Prepares. Routledge. (O‘zbek tiliga tarjimalari)
2. Strasberg, L. (1987). A Dream of Passion: The Development of the Method. Plume.
3. Nukusbayevich, Tilepov Quatbay. "Main Factors Of The History And Development Of" Karakalpakfilm" Film Studio." World Bulletin of Social Sciences 27 (2023): 169-171.
4. Konikovskiy, V. (1974). Aktyorskoe Masterstvo. Lektsii po istorii i teorii. Sovetskaya Rossiya. (O‘zbek tiliga tarjimalari yoki shunga o‘xshash kitoblar)
5. Gopnik, A. (2009). The Emotive Arts. The New Yorker.

“KUNDUZGI PARVARISH” XIZMATLARINING IJTIMOY-PEDAGOGIK JIHATLARI

Ravshanova Gulxayo Abdikaxarovna
“TIQXMMI” MTU katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda nogironligi bo‘lgan bolalar va ularning oilalari bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik ishlarning mazmuni va mamlakatimizda tashkil qilingan yangi institut - “Kunduzgi parvarish” xizmatlarining amaliy ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv jamiyatda “Kunduzgi parvarish” xizmatlarining asosiy vazifalari, nogironligi bo‘lgan bolalar hamda ularning ota-onalari bilan olib boriladigan ijtimoiy ishda “Kunduzgi parvarish” xizmatlarining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, nogironlik, ijtimoiy pedagogika, “kunduzgi parvarish”, ijtimoiy himoya, ijtimoiy sheriklik, integratsiya, davlat xususiy sheriklik, PTPK.

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание социально-педагогической работы с детьми с ограниченными возможностями и их семьями в нашей стране, а также практическое значение вновь созданного учреждения - услуг "Дневного ухода". Анализируются основные задачи услуг "Дневного ухода" в инклюзивном обществе и социально-педагогическое значение услуг "Дневного ухода" в социальной работе с детьми с ограниченными возможностями и их родителями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инвалидность, социальная педагогика, "дневной уход", социальная защита, социальное партнерство, интеграция, государственно-частное партнерство, ПМПК.

Annotatiton. this article discusses the content of social-pedagogical work conducted with children with disabilities and their families in our country, as well as the practical significance of the newly established institution - "Day Care" services. The main tasks of "Day Care" services in an inclusive society and the social-pedagogical importance of "Day Care" services in social work with children with disabilities and their parents are analyzed.

Keywords: inclusive education, disability, social pedagogy, "day care," social protection, social partnership, integration, public-private partnership, PMPC.

Ma’lumki, mamlakatimizda so‘nggi yillarda nogironligi bo‘lgan bolalar va ularning oilalari bilan samarli ishlash mexanizmlarini takomillashtirish borasida tizimli ilshlar amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta’lim, ijtimoiy himoya davlat siyosating eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 1 iyundagi “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni bilan Ijtimoiy himoya milliy agetligi tashkil etilgan. Agentlik faoliyatida nogironligi bo‘lgan shaxslar bilan ishlash, ularni kompleks qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini amalga oshirish eng muhim vazifalardan biridir.

Jahon amaliyotida nogironligi bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalari bilan ishlashlashning turli xil modellari mavjud bo‘lib, ular inklyuziv ta’limni rivojlantirish, nogironligi bo‘lgan bolalar ijtimoiylashuvini ta’minlash, ota onalarga ijtimoiy-pedagogik ko‘maklashishni nazarda tutadi. Masalan, Germaniyada nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy himoya tizimi murakkab va rivojlangan. Bu tizim federal va mahalliy darajada tartibga solinadi. Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus yordam va xizmatlar taqdim etiladi. Germaniya ijtimoiy himoya tizimida maxsus Reabilitatsiya markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib. nogiron bolalar uchun jismoniy, psixologik va pedagogik reabilitatsiya xizmatlarini taklif etadi. Bu xizmatlar bolalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Yaponiyada esa “Shogaisha Shien Shisetsu” (nogiron bolalarga yordam markazlari) va “Kyouiku Shisetsu” (ta’lim muassasalari) mavjud bo‘lib, bu institutlar bolalarga ta’lim, reabilitatsiya va ijtimoiy integratsiya sohasida yordam beradi.

Mamlakatimizda xalqaro tajriba, zamonaviy inklyuziya hamda mahalliy shart-sharoit va imkoniyatlarni hisobga olgan holda nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashning mutlaqo yangi tizimi – “Kunduzgi parvarish xizmati” institutining joriy qilinishi soha taraqqiyotida yangi davrni boshlab berdi. Bu nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim va reabilitatsiya ehtiyojlarini qondirish bilan birga ota-onalarga ham bir qator qulaylik va keng imkoniyatlarni yaratishga zamin bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan bolalarga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2025-yil 3-fevraldagi PQ-41-son qaroriga muvofiq 2025-yil 1-martdan boshlab tajriba-sinov tariqasida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo va Toshkent viloyatlari hamda Toshkent shahrida, 2025-yil 1-oktabrga qadar respublikaning qolgan hududlarida davlat-xususiy sheriklik asosida kunduzgi parvarish xizmati tashkil qilinib, 3 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan alohida parvarishga muhtoj nogiron bolalarni qamrab oladi.

Kunduzgi parvarish xizmati faoliyati ota-onalarning nogiron farzandiga qarash va g'amxo'rlik qilishida eng yaqin ko'makchi bo'lib, ularning ish bilan ta'minlanishida katta ahamiyatga ega. Chunki asosiy faoliyati faqat nogironligi bo'lgan bolaga g'amxo'rlik qilishdan iborat bo'lgan onalar, endilikda farzandlarini Kunduzgi parvarish xizmati markazlariga berib, o'zlari ishga joylashish yoki ta'lim olish va hunar o'rganish imkoniyatlariga ega bo'lishdi. Bugungi kunda mamlakatimizda 1 070 836 nafar nogironligi bo'lgan shaxslar mavjud bo'lib, ularning 16% ya'ni 169 165 nafarini bolalar tashkil qiladi. Ulardan maxsus maktab va maktabgacha ta'lim, uy ta'limi shakllaridan tashqari 5 414 nafari Kunduzgi parvarish xizmatiga jalb qilingan.

Kunduzgi parvarish xizmatlarining 3 asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

nogironligi bo'lgan bolalarni parvarish qilish va tarbiyalash;

nogironligi bo'lgan bolalarning tengdoshlari bilan muloqot qilishi uchun sharoit yaratish;

nogironligi bo'lgan bolalarga yangi hayotiy ko'nikmalarni egallashi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatga integratsiyasiga ko'maklashish va oilani qo'llab-quvvatlash;

nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiy xizmatlar bilan qamrab olish darajasini oshirish.

Kunduzgi parvarish xizmatiga quyidagi tashxislar qo'yilgan nogironligi bo'lgan bolalar qabul qilinadi:

GMFCS klassifikatsiyasiga ko'ra 4-5-darajadagi Bolalar serebral falaji (G80) bo'lgan bolalarda yengil darajadagi aqliy zaiflik (F70);

mo'tadil aqliy zaiflik (F71);

og'ir darajadagi aqliy zaiflik (F72);

chuqur aqliy zaiflik (F73);

ko'r-kar-soqovlik.

Ushbu tizimning afzalliklari va ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari bir qator muhim jihatlarida namoyon bo'ladi. Birinchidan, Kunduzgi parvarish xizmatlarining asosiy afzalliklari oilaila muhitini saqlab qolish bilan belgilanadi. Jumladan, bola kechasi va dam olish kunlari o'z oilasi bag'rida bo'ladi. Bu ularning statsionar muassasalarga (masalan, "Muruvvat" uylariga) butunlay topshirilishining oldini oladi. Ikkinchidan, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy faolligiga ko'maklashadi. Ya'ni, bola kun davomida (odatda 8-9 soat) markazda bo'lgani sababli, ota-onalar (ayniqsa, onalar) ishlash, o'qish yoki shaxsiy hayot bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Uchinchidan, moliyaviy yengilliklar va subsidiyalar: Davlat har bir bola uchun tadbirkorlarga kunlik subsidiya ajratadi. Ota-onalar esa farzandi kunduzgi parvarish xizmatiga jalb qilinsa, oyiga 3 million so'mgacha bo'lgan to'lovlar uchun daromad solig'idan ozod qilingan.

Ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari esa individual rivojlanish dasturlarida namoyon bo'ladi. Markazlarda bolalar kun davomida nevropatolog, defektolog, surdolog, pedagog va psixologlar

nazoratida bo‘ladi. Har bir bola uchun uning salohiyatidan kelib chiqib individual o‘quv-trening rejalari tuziladi. Muloqot va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari kengayadi. Bolalar o‘z tengdoshlari bilan doimiy muloqotda bo‘lib, jamiyatda o‘zini tutish, guruhda ishlash va ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish ko‘nikmalarini amalda o‘rganadi. Kognitiv va maishiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Pedagogik mashg‘ulotlar orqali bolalarga mustaqil ovqatlanish, kiyinish va gigiyena qoidalariga rioya qilish kabi hayotiy muhim kundalik ko‘nikmalar (ADL – Activities of Daily Living) o‘rgatiladi. Kunduzgi parvarish inklyuziyaga tayyorlov poydevori vazifasini bajaradi. Ushbu markazlar bolani kelajakda umumta‘lim maktablarida inklyuziv ta‘lim olishga yoki maxsus kasb-hunar o‘rganishga tayyorlovchi oraliq ijtimoiy ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan bolalar uchun kunduzgi parvarish xizmatlarining joriy etilishi mamlakat ijtimoiy himoya tizimini xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilishda muhim qadam bo‘ldi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu model an‘anaviy statsionar (internat) tizimidan farqli ravishda, bolaning oila muhitida qolib, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishini ta‘minlaydi. Ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan, markazlarda qo‘llanilayotgan individual reabilitatsiya dasturlari bolalarning maishiy mustaqilligi va muloqot ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirib, ularni inklyuziv ta‘limga tayyorlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, oilalarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash va otionalarning mehnat bozoriga qaytishiga imkon yaratish orqali tizim chuqur ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikka ega ekanligini isbotlamoqda. Kelajakda ushbu xizmatlar ko‘lamini respublikaning chekka hududlarida ham kengaytirish va ixtisoslashgan kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish davlat ijtimoiy siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qolishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 15.10.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan bolalarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish ko‘lamini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-41-son qarori. 03.02.2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun kunduzgi parvarish xizmatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 126-son qarori. 27.02.2025.
4. Karimova G.A. Alohida yordamga muhtoj bolalarni oila muhitida ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish tizimi. Monografiya. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2022.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РОЛИ УЧИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Пирниязов Искандер Кудиярович
профессор, кандидат педагогических наук
Центр педагогического мастерства Республики Каракалпакстан

Annotatsiya. Maqolada ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida o'qituvchining ijtimoiy-kasbiy roli va pedagogik funksiyalarining o'zgarishi tahlil qilinadi. O'qituvchining metodolog, fasilitator, raqamli muhit navigatori, kouch-mentor va ta'lim ma'lumotlari tahlilchisi sifatidagi vazifalari yoritiladi. Shuningdek, O'RQ-901-sonli "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun asosida pedagogning ijtimoiy maqomi, kasbiy huquqlari va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslanadi.

Kalit so'zlar: ta'limning raqamli transformatsiyasi, pedagog maqomi, o'qituvchining kasbiy roli, raqamli ta'lim muhiti, pedagogik kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, kasbiy identiklik, ta'limni individuallashtirish.

Аннотация. В статье анализируется изменение социально-профессиональной роли и педагогических функций учителя в условиях цифровой трансформации образования. Раскрываются функции педагога как методолога, фасилитатора, навигатора цифровой среды, коуча-наставника и аналитика образовательных данных. На основе Закона Республики Узбекистан «О статусе педагога» № ЗРУ-901 обосновывается необходимость укрепления социального статуса учителя и развития его цифровых компетенций.

Ключевые слова: цифровая трансформация образования, статус педагога, профессиональная роль учителя, цифровая образовательная среда, педагогические компетенции, цифровая грамотность, профессиональная идентичность, индивидуализация образования.

Abstract. The article analyzes changes in the socio-professional role and pedagogical functions of teachers in the context of the digital transformation of education. It examines the teacher's functions as a methodologist, facilitator, digital environment navigator, coach-mentor, and educational data analyst. Based on the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Status of a Teacher" No. ZRU-901, the study substantiates the need to strengthen teachers' social status and develop their digital competencies.

Keywords: digital transformation of education, teacher status, professional role of the teacher, digital learning environment, pedagogical competencies, digital literacy, professional identity, individualization of education.

Современный этап развития общества характеризуется масштабной цифровой трансформацией, охватывающей все сферы социальной жизни, включая систему образования. Цифровизация образовательного пространства представляет собой не только внедрение информационных технологий в учебный процесс, но и качественное изменение механизмов получения, передачи и интерпретации знаний. В этих условиях происходит переосмысление традиционной роли учителя, его профессиональных функций и места в образовательной системе.

Особое значение в условиях цифровой трансформации приобретает вопрос социального статуса педагога. В Республике Узбекистан повышение общественного авторитета учителя и укрепление правовых гарантий педагогической деятельности закреплено в Законе «О статусе педагога» № ЗРУ–901 от 1 февраля 2024 года [1]. В соответствии с данным документом педагог рассматривается как ключевой субъект образовательного и воспитательного процесса, обладающий профессиональными правами, свободами и государственными гарантиями. Закон определяет правовой статус педагога, его

обязанности, меры социальной поддержки и механизмы защиты профессиональной чести и достоинства, включая недопустимость вмешательства в профессиональную деятельность и привлечения к несвойственным функциям.

Принятие данного закона отражает государственную политику, направленную на повышение престижа педагогической профессии и укрепление социального статуса учителя. В современных условиях педагог рассматривается не только как транслятор знаний, но и как носитель культурных, нравственных и гражданских ценностей общества. Это особенно значимо в эпоху цифровизации, когда возрастает роль учителя в формировании информационной культуры, критического мышления и безопасного поведения в цифровой среде.

Следует отметить, что цифровая образовательная среда существенно расширяет профессиональные функции педагога. Современный учитель должен обладать не только предметной и методической подготовкой, но и высоким уровнем цифровой компетентности, навыками работы с электронными образовательными платформами, технологиями дистанционного обучения и цифровой коммуникации. Положения указанного закона создают нормативную основу для профессиональной защиты педагога и обеспечения условий его непрерывного профессионального развития.

Государственная политика Узбекистана направлена на повышение социального статуса педагога, укрепление его профессиональной идентичности и создание условий для эффективной деятельности в условиях цифровой трансформации общества.

Если ранее педагог выступал преимущественно как основной источник информации и контролирующий субъект обучения, то в условиях цифровой среды данная модель постепенно утрачивает свою эффективность. Обучающиеся имеют практически неограниченный доступ к информационным ресурсам, что существенно изменяет характер педагогического взаимодействия. В связи с этим деятельность учителя смещается в сторону организации познавательной активности, развития критического мышления, формирования навыков отбора и анализа информации, а также сопровождения индивидуальных образовательных траекторий.

Трансформация образовательной среды обуславливает новые требования к профессиональной подготовке педагога. Наряду с предметной компетентностью возрастает значимость цифровой грамотности, коммуникативных навыков, адаптивности, способности к проектированию цифрового образовательного контента и использованию интерактивных технологий обучения. Существенное значение приобретает готовность к непрерывному профессиональному развитию и освоению инновационных педагогических практик.

Следовательно, исследование трансформации профессиональной роли педагога в условиях цифровизации образования сохраняет высокую актуальность. Анализ новых профессиональных требований позволяет определить направления совершенствования системы педагогического образования и повышения квалификации, соответствующие вызовам цифрового общества.

В рамках данного исследования цифровизация образования рассматривается как системный процесс внедрения цифровых технологий и электронных образовательных ресурсов, сопровождающийся трансформацией содержания обучения, методов, организационных форм и характера взаимодействия участников образовательного процесса. Цифровая образовательная среда формирует новые условия функционирования школы и оказывает существенное влияние на профессиональную деятельность педагога.

В современных условиях роль учителя не ограничивается передачей знаний и контролем их усвоения. Педагогическая деятельность становится более многогранной и требует расширения спектра профессиональных компетенций. Помимо владения цифровыми

инструментами возрастает значение методической подготовки, коммуникативной культуры, психологической устойчивости и способности к гибкой адаптации.

Современный педагог выступает не только носителем знаний, но и организатором образовательного взаимодействия, координатором учебной деятельности и посредником в освоении информационного пространства. Особое значение приобретают функции сопровождения индивидуальных образовательных траекторий, развития критического мышления, формирования информационной культуры и воспитания ответственного поведения в цифровой среде.

Таким образом, цифровизация образования приводит к качественному изменению профессиональной роли учителя, усиливая требования к его компетентности, инновационной активности и непрерывному профессиональному развитию.

В условиях цифровой трансформации традиционная модель обучения, основанная на доминирующей роли учителя как основного источника знаний и пассивной позиции обучающегося, постепенно утрачивает эффективность. Развитие цифровых технологий, доступность электронных библиотек, онлайн-платформ, массовых открытых онлайн-курсов (MOOK), симуляторов и интеллектуальных систем радикально расширили доступ к информации.

Существенный вклад в развитие современных педагогических подходов внесли Ж. Пиаже, Л. С. Выготский, Дж. Брунер, а в современных исследованиях — К. Табер и другие представители цифровой педагогики. Как отмечает К. Табер, цифровые технологии являются не самоцелью, а инструментом реализации педагогических стратегий, направленных на развитие самостоятельности обучающихся. А. Бандура подчеркивал роль педагога как модели социального поведения и значимого субъекта образовательного взаимодействия, что особенно актуально в цифровой среде. [2; 3; 4].

Современные обучающиеся получают доступ к значительным объемам информации, поэтому профессиональная ценность педагога определяется не передачей знаний, а способностью организовывать деятельность по их поиску, анализу, критическому осмыслению и применению. Важным становится формирование у обучающихся информационной культуры и навыков самостоятельного обучения.

Формируется новая интегральная модель профессиональной деятельности педагога, включающая следующие функции:

1. **Методолог и проектировщик образовательного процесса.** Педагог проектирует индивидуальные и групповые образовательные маршруты, адаптирует ресурсы под учебные задачи и особенности обучающихся. В соответствии с идеями Л. С. Выготского, обучение эффективно при условии организации развивающей образовательной среды.

2. **Фасилитатор и модератор образовательного взаимодействия.** Учитель организует взаимодействие в гибридной среде, обеспечивает сотрудничество и совместное обучение. Согласно Дж. Брунеру, педагог выступает организатором познавательной активности обучающихся.

3. **Навигатор в цифровом информационном пространстве.** Педагог формирует навыки критического анализа информации, медиаграмотности и цифровой безопасности.

4. **Коуч и ментор личностного развития.** Учитель поддерживает развитие гибких навыков, мотивации и ответственности за индивидуальную образовательную траекторию (А. Бандура).

5. **Аналитик и диагност образовательных результатов.** Использование LMS позволяет анализировать образовательные данные и применять их для персонализации обучения.

Структура профессиональных компетенций современного педагога:

1. Технологическая и информационно-коммуникационная компетентность

Включает владение цифровыми инструментами и технологиями образовательного процесса:

- использование программного и аппаратного обеспечения;
- работа в LMS и системах дистанционного обучения;
- создание цифрового образовательного контента;
- использование средств онлайн-коммуникации;
- соблюдение норм цифровой безопасности и этики.

ИКТ-компетентность рассматривается как средство достижения педагогических целей, а не как самоцель.

2. Методическая компетентность в цифровой образовательной среде

Обеспечивает педагогически обоснованное применение технологий:

- выбор цифровых инструментов в соответствии с задачами обучения;
- проектирование смешанного и гибридного обучения;
- организация проектной и исследовательской деятельности;
- применение интерактивных и игровых технологий;
- использование геймификации для повышения мотивации.

Как отмечает К. Табер, эффективность технологий определяется качеством педагогического проектирования, а не их сложностью [4].

Проведённый анализ показывает, что цифровая трансформация образования приводит к существенному изменению социально-профессиональной роли учителя. Педагог утрачивает монополию на передачу знаний и всё в большей степени выступает организатором, наставником и координатором образовательного процесса в цифровой среде. При этом возрастает значимость его функций как фасилитатора, навигатора информационного пространства, коуча и аналитика образовательных данных.

Одновременно расширение профессиональных обязанностей сопровождается усложнением структуры педагогической деятельности и повышением требований к уровню компетентности учителя, включая цифровую грамотность, методическую гибкость и готовность к непрерывному профессиональному развитию. В этих условиях особую роль приобретает государственная политика, направленная на укрепление социального статуса педагога и обеспечение его правовой и профессиональной защищённости.

Таким образом, трансформация роли учителя в условиях цифровизации требует переосмысления подходов к педагогическому образованию и созданию условий для формирования современной, многокомпонентной профессиональной компетентности педагога.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ:

1. Закон «О статусе педагога» № ЗРУ–901 от 1 февраля 2024 года Республика Узбекистан.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 1999.
3. Piaget J. The Psychology of Intelligence. — London: Routledge, 2001.
4. Taber K. S. Educational Constructivism // Encyclopedia. — 2024. — Vol. 4(4). — P. 1534–1552.

IBN AL-ARABI'S PHILOSOPHICAL LEGACY AND THE INTELLECTUAL
FOUNDATIONS OF UZBEKISTAN'S THIRD RENAISSANCE

Javlon Norboev

PhD Researcher in Philosophy

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Annotation. The article analyzes Ibn al-Arabi's teachings on the unity of being and the perfect man, and examines their significance in building the foundation of the Third Renaissance in modern Uzbekistan.

Keywords: "Uzbekistan – 2030" strategy, third renaissance, perfect man concept, national identity, "Fusus al-Hikam", "Futuh al-Makkiyya".

Annotatsiya: Maqolada Ibn al-Arabiyning borliq birligi va komil inson haqidagi ta'limotlari tahlil qilinib, ularning zamonaviy O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdagi ahamiyati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: "O'zbekiston – 2030" strategiyasi, uchinchi Renessans, komil inson konsepsiyasi, milliy o'zlik, "Fusus al-Hikam", "Futuh al-Makkiyya".

Аннотация. В статье анализируются учения Ибн аль-Араби о единстве бытия и совершенном человеке, а также рассматривается их значение в построении фундамента Третьего Ренессанса в современном Узбекистане.

Ключевые слова: Стратегия «Узбекистан – 2030», Третий Ренессанс, концепция совершенного человека, национальная самобытность, "Fusus al-Hikam", "Futuh al-Makkiyya".

The principal aim of this article is to analyze the doctrines of the unity of being and the perfect human developed by the renowned medieval Muslim philosopher and Sufi thinker Muḥyiddīn Ibn al-ʿArabī, as well as to examine the possibilities of applying these ideas to the tasks of constructing the foundations of the Third Renaissance in contemporary Uzbekistan. In our view, the principle of *waḥdat al-wujūd* (the unity of being) in Ibn al-ʿArabī's philosophy may serve as a spiritual and ethical basis for the development of civil society, while the central ideas embodied in his doctrine of *al-insān al-kāmil* (the Perfect Human) correspond to the aspirations of modern Uzbekistan toward the creation of an advanced and enlightened society. These ideas are also capable of spiritually inspiring and intellectually mobilizing the Uzbek people. In carrying out the objectives of this research, comparative and analytical methods grounded in the principles of historicism, logical consistency, analysis, and synthesis were employed. Although Muḥyiddīn Ibn al-ʿArabī's epistemological, ontological, and social views occupy a significant place within Eastern philosophy, their influence on the scientific and educational development of contemporary Uzbekistan has not yet been sufficiently investigated. In particular, his philosophical and mystical ideas have not been systematically examined from the perspective of the contemporary tasks associated with elevating human and social development in the New Uzbekistan. The effective and timely application of these ideas may provide a spiritual foundation for the moral and intellectual awakening of the nation.

In the present era of globalization, characterized by highly complex geopolitical and economic challenges, Uzbekistan has set before itself the objective of constructing the foundations of the Third Renaissance in order to realize the developmental goals outlined in the "Uzbekistan–2030" Strategy, while simultaneously preserving its independence and national identity. The term "Renaissance" (from the French *renaissance* — rebirth) has been used since the medieval period to denote an era of spiritual and intellectual revival associated with the restoration of classical learning and wisdom. Over time, the concept acquired a broader meaning encompassing the revival and

subsequent advancement of culture, science, art, education, and social life in general, whereby social consciousness and values ascend to a qualitatively new level after a period of stagnation. Historically, present-day Uzbekistan is among the few countries that have experienced two such periods of civilizational awakening. As President Shavkat Mirziyoyev has emphasized, “Our homeland, located at the crossroads of the Great Silk Road, has from ancient times been one of the centers of high civilization and culture.” [1]

The profound scientific and philosophical ideas developed during the flourishing of statehood in medieval Central Asia are of particular importance in this regard. This region historically produced rare and invaluable manuscripts and scholarly works that contributed to the foundations of governance and intellectual culture. Indeed, the ideals of civil society and the perfect individual envisioned by modern Uzbekistan cannot be considered entirely new, since similar concepts were articulated nearly a millennium ago. In this context, the philosophical views of the great Sufi thinker Ibn al-‘Arabī acquire special significance. His conception of the Perfect Human possesses considerable theoretical and practical importance for the contemporary transformation of both the individual and society in Uzbekistan. Accordingly, the purpose of this article is to analyze the principal ideas and doctrines of Ibn al-‘Arabī’s concept of the Perfect Human within the context of contemporary Uzbekistan, particularly in relation to the formation of a mature civil society and the cultivation of active and creative individuals. Such an approach may contribute to accelerating the process of establishing the foundations of the Third Renaissance in the Republic. Furthermore, the philosophical, theological, and social views of the “Shaykh al-Akbar” correspond to Uzbekistan’s aspirations to build a scientifically advanced, educationally developed, and ethically elevated society, while also promoting the principles of interethnic tolerance, religious harmony, and intellectual cohesion. Although Ibn al-‘Arabī’s epistemological, ontological, and social perspectives occupy an important place within Eastern philosophy, their relevance to the scientific and educational development of modern Uzbekistan remains insufficiently explored. In particular, his ideas have not been comprehensively analyzed in relation to the process of constructing the foundations of the Third Renaissance. Consequently, this article advances the following thesis: the central ideas contained within Ibn al-‘Arabī’s doctrine of the Perfect Human are compatible with the objectives of building an advanced society in contemporary Uzbekistan and may contribute to inspiring and activating the local population.

Contemporary geopolitical and economic transformations, the intellectual and spiritual revival occurring within the Islamic world, and the emergence of the Fourth Industrial Revolution — including developments in artificial intelligence, robotics, and cybersecurity — have all provided significant impetus for advancing the idea of the Third Renaissance in Uzbekistan. Central Asia must undergo comprehensive renewal in order to respond adequately to these modern challenges and to ensure stable and peaceful development. The ideas of the Third Renaissance are especially relevant for Uzbekistan, a populous state situated at the heart of the region, whose development requires rapid economic, spiritual, and intellectual advancement. The realization of this vision would enable the country not only to reach the level of developed nations, but also to strengthen its political and economic standing within the international arena while preserving its sovereignty and national identity.

Conceptually, the idea of the Third Renaissance is closely connected with the reforms in science, education, healthcare, and sports introduced within the framework of the 2017 Action Strategy, which aimed at cultivating the Perfect Human. The adoption of the “Uzbekistan–2030” Strategy on September 11, 2023, was likewise associated with the necessity of achieving long-term developmental goals, adapting to global challenges, and consistently continuing reforms. [2] This strategy seeks to elevate Uzbekistan to a new stage of development by ensuring economic stability and improving public welfare. Its principal objective is to create a society based upon advanced knowledge and innovation, restore the national cultural heritage, and foster modern science,

education, and technology in order to position Uzbekistan among the world's leading nations. Within the "Uzbekistan–2030" Strategy, priority tasks include spiritual and educational renewal, the creation of a new moral environment, the upbringing of harmoniously developed individuals, and the transition toward civil society grounded in the harmony of national and universal values. More broadly, President Shavkat Mirziyoyev in his work *The Development Strategy of New Uzbekistan* identified several priority objectives: strengthening the influence of ideological and spiritual factors in shaping the country's new democratic image; creating a new spiritual environment and enhancing secular thinking; consolidating ideological principles capable of resisting various threats; and fostering ideologically resilient and spiritually mature generations. [3]

For Uzbekistan to achieve its ambitious goals and secure a respected position within the global community, the comprehensive education and upbringing of the younger generation as harmoniously developed individuals constitute one of the foremost priorities. Every Renaissance is fundamentally grounded in spiritually and intellectually mature individuals. These qualities can only be cultivated through education and moral upbringing. Only a society composed of morally and intellectually developed citizens and governed according to the principles of civil society can generate another Renaissance. Without safeguarding society from spiritual threats, preserving the nation's millennia-old history and identity, and transforming educational institutions into centers of spiritual enlightenment, the creation of a new Renaissance remains impossible. Thus, the implementation of these priorities depends upon the formation of individuals who are spiritually, intellectually, and physically mature. The strength of civil society is directly related to these dimensions of human development. An analysis of the principal goals and objectives of Uzbekistan's contemporary development strategy demonstrates that they indirectly correspond to Ibn al-ʿArabī's conception of the Perfect Human and his understanding of the role and significance of spiritually mature individuals in the progress of the state. Within the philosophical system of Ibn al-ʿArabī (1165–1240), one of the most prominent thinkers of the medieval Muslim world, the concept of *al-insān al-kāmil* occupies a central position. This doctrine is primarily elaborated in his celebrated works *al-Futūḥāt al-Makkiyya* and *Fuṣūṣ al-Ḥikam*. In these writings, Ibn al-ʿArabī presents the philosophical ideas that made him famous, especially his theory of the Perfect Human. In *Fuṣūṣ al-Ḥikam*, the term *al-insān al-kāmil* appears repeatedly, indicating its central significance within his metaphysical framework. [4]

Known throughout the Muslim world as "Shaykh al-Akbar," Ibn al-ʿArabī understood the truly Perfect Human as one who is not enslaved by the ego (*nafs*), who lives in harmony with reason, and who possesses genuine knowledge of God. Through concepts such as *al-ḥaqīqa al-Muḥammadiyya* (the Muhammadan Reality) and *ḥaqīqat al-ḥaqāʾiq* (the Reality of Realities), he associated the highest form of perfection with the Prophet Muḥammad (peace be upon him), presenting him as the supreme symbol of spiritual completion. For Ibn al-ʿArabī, the ultimate purpose behind the creation of existence was not merely the existence of humanity itself, but rather the emergence of the Perfect Human and humanity's striving toward perfection through spiritual proximity to God. He classified different levels of perfection and described the stages through which individuals progress toward spiritual completion. In his view, the universe without humanity would be purposeless, while humanity without striving for perfection would fail to realize the divine purpose inherent within creation.

According to Ibn al-ʿArabī, the Perfect Human constitutes both the adornment and the foundation of society. Existence itself was created so that humanity might attain perfection and ultimately manifest before God as the Perfect Human. Human beings must constantly strive toward perfection, for the world itself was created for this purpose. In this sense, existence cannot be conceived without humanity, nor humanity without existence. The central aim of Ibn al-ʿArabī's doctrine is to affirm that every human being possesses the potential for perfection; however, the extent to which this potential is realized depends upon one's actions, knowledge, and spiritual

effort. Although Ibn al-‘Arabī primarily understood perfection in terms of spiritual maturity, asceticism, and inner refinement, the concept may today be interpreted more broadly. In the contemporary context, the Perfect Human may also be understood as an intellectually developed, socially responsible, morally mature, and civically engaged individual. It is precisely such spiritually and intellectually elevated individuals who are capable of transforming the idea of the Third Renaissance into reality and contributing to the economic, cultural, scientific, and social advancement of the country. The cultivation of the Perfect Human therefore occupies a strategically important place within the reform of Uzbekistan’s educational system. This process seeks not only to produce individuals possessing professional knowledge and practical skills, but also independent thinkers with broad worldviews and a strong sense of social responsibility. This principle resonates closely with the philosophical heritage of the ideal human being developed in classical Islamic thought. Genuine human perfection is determined not solely by intellectual development, but also by one’s active participation in social life and conscious contribution to collective progress.

In this respect, contemporary educational reforms are distinguished not merely by their emphasis on knowledge acquisition, but also by their commitment to strengthening moral and ethical maturity, encouraging creativity, and fostering free and critical thinking. Such reforms provide both the theoretical and practical foundation for consolidating the Third Renaissance currently being constructed in Uzbekistan. Another essential aspect of cultivating the Perfect Human lies in reinforcing moral and ethical values, particularly by encouraging the younger generation to develop a culture of reading and patriotism beginning within the family environment. Indeed, the younger generation represents the future builders of the Third Renaissance.

Conclusion. Ibn al-‘Arabī’s philosophical and mystical ideas constitute not only one of the central currents of Sufi thought, but also an important foundation for the process of intellectual inquiry itself. In particular, his doctrines of *wahdat al-wujūd*, epistemology, and the Perfect Human possess enduring philosophical significance. His ideas concerning humanity’s aspiration toward divine truth, intellectual freedom, and the theory of *al-insān al-kāmil* acquire special relevance within the contemporary process of constructing the foundations of the Third Renaissance in Uzbekistan. Every society cultivates the type of individual it requires, imposing moral, spiritual, professional, legal, and other demands in accordance with its level of development and historical tendencies. The ultimate aim of social progress is humanity itself — its welfare, freedom, and security. For Ibn al-‘Arabī, the Perfect Human represents the embodiment of the highest virtues and ultimate spiritual completeness, fully manifested in the “Muḥammadan Reality.” Nevertheless, all people are called to strive toward perfection, since humanity constitutes the very purpose of creation. Both material and spiritual elevation are necessary for approaching the ideal of the Third Renaissance. Through a careful analysis and creative application of Ibn al-‘Arabī’s philosophical and mystical teachings within Uzbekistan’s intellectual environment, it becomes possible to preserve and further develop national identity, historical consciousness, cultural values, and the spiritual heritage of the nation.

REFERENCES:

1. Shavkat Mirziyoyev. Speech of the President of the Republic of Uzbekistan. Gazeta.uz, 2020.
2. Shavkat Mirziyoyev. (2020, August 31). A New Awakening in Uzbekistan: The Foundations of the Third Renaissance Are Being Established. Kun.uz
3. Shavkat Mirziyoyev. (2020, December 29). Address to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan.
4. Norboyev, J. (2024). The Place of Muḥyiddīn Ibn al-‘Arabī in the Eastern Muslim World and the Transformation of His Philosophy into Europe. (JCAR), Tashkent, pp. 116–117.

QO‘G‘IRCHOQ TEATRIDA TARIXIY SHAXSLARNING OBRAZI MOTIVATSIYA VA MUSTAQIL FIKRLASHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Tuyana Erejepov

O‘zDSMI NF “Folklor va etnografiya” kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya Mazkur maqolada motivatsiya va mustaqil fikrlashning psixologik omillari chuqur tahlil qilinadi. Motivatsiyaning ichki va tashqi turlari, shaxs faoliyatiga ta'siri hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, mustaqil fikrlash, psixologik rivojlanish, shaxs, ta'lim.

Аннотация В данной статье проводится глубокий анализ психологических факторов мотивации и самостоятельного мышления. Освещены внутренние и внешние виды мотивации, ее влияние на деятельность личности и роль в развитии самостоятельного мышления.

Ключевые слова: мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, самостоятельное мышление, психологическое развитие, личность, образование.

Abstract This article provides a profound analysis of the psychological factors of motivation and independent thinking. Internal and external types of motivation, its influence on individual activity, and its role in the development of independent thinking are highlighted.

Keywords: motivation, internal motivation, external motivation, independent thinking, psychological development, personality, education.

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslarni shakllantirish ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy jamiyatda insondan nafaqat bilim, balki ularni tahlil qilish, baholash va yangi g'oyalar yaratish talab etiladi.

Motivatsiya inson faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u shaxsning maqsad sari intilishi, qiyinchiliklarni yengib o'tishi va o'zini rivojlantirishida muhim rol o'ynaydi. Psixologiyada motivatsiya ichki (intrinsic) va tashqi (extrinsic) turlarga bo'linadi. Ichki motivatsiya shaxsning qiziqishlari va ichki ehtiyojlariga asoslangan bo'lsa, tashqi motivatsiya mukofot yoki jazodan kelib chiqadi.

Mustaqil fikrlash esa insonning mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni yechish va tanqidiy yondashuv asosida fikr yuritish qobiliyatidir. Bu qobiliyat shaxsning intellektual rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi motivatsiya va mustaqil fikrlashning psixologik omillarini o'rganish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda ta'lim jarayonida ularni rivojlantirish yo'llarini ko'rsatishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Motivatsiya masalasi ko'plab psixolog olimlar tomonidan o'rganilgan. Masalan, A. Maslow o'zining ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida inson motivatsiyasini bosqichma-bosqich rivojlanadigan ehtiyojlar bilan bog'laydi. Unga ko'ra, inson avvalo fiziologik ehtiyojlarini qondiradi, so'ng xavfsizlik, ijtimoiylik, hurmat va o'zini namoyon qilish ehtiyojlariga o'tadi.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini aniqlash nazariyasiga ko'ra, ichki motivatsiya inson faoliyatining eng samarali shaklidir. Ular avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlikni asosiy psixologik ehtiyojlar sifatida ko'rsatadi.

L. S. Vygotskiy esa shaxs rivojida ijtimoiy muhitning o'rnini ta'kidlab, mustaqil fikrlashning shakllanishida yaqin rivojlanish zonasi muhimligini qayd etgan.

A. Bandura o'zining ijtimoiy-kognitiv nazariyasida o'ziga ishonch (self-efficacy) tushunchasini kiritib, shaxsning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi uning motivatsiyasiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Metodologiya (Methods) Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish

So'rovnoma (anketa) – respondentlarning motivatsiya darajasi va fikrlash qobiliyatini aniqlash;

Kuzatish – o'quv jarayonida talabalar faoliyatini tahlil qilish;

Statistik tahlil – olingan natijalarni qayta ishlash;

Tadqiqotda 50 nafar talaba ishtirok etdi. Ular orasida turli yosh va ijtimoiy guruh vakillari bor edi. So'rovnoma natijalari maxsus mezonlar asosida baholandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Birinchidan, ichki motivatsiyaga ega bo'lgan talabalar mustaqil fikrlash testlarida yuqori natija ko'rsatdi. Ular muammolarni ijodiy yondashuv bilan hal qilishga moyil bo'ldi.

Ikkinchidan, tashqi motivatsiya (baholar, mukofotlar) qisqa muddatli samaradorlikni oshiradi, biroq uzoq muddatda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda yetarli emas.

Uchinchidan, o'ziga ishonch darajasi yuqori bo'lgan respondentlar mustaqil qaror qabul qilishda faolroq bo'ldi.

To'rtinchidan, ijtimoiy muhit (oila, ta'lim muassasasi) motivatsiyaning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Natijalarni umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, motivatsiya va mustaqil fikrlash o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud.

Muhokama. Olingan natijalar nazariy qarashlar bilan mos keladi. Ichki motivatsiya shaxsning chuqur qiziqishlariga asoslanganligi sababli, u mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim tizimida ko'pincha tashqi motivatsiyaga ko'proq e'tibor qaratiladi. Ammo bu yondashuv uzoq muddatli rivojlanish uchun yetarli emas. Shu sababli, pedagoglar o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirishga qaratilgan metodlarni qo'llashlari zarur. Masalan, muammoli vaziyatlar yaratish, mustaqil loyiha ishlari berish, fikr almashish muhitini shakllantirish mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Shuningdek, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish ham muhimdir. Bu esa ijobiy rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi.

Motivatsiya va mustaqil fikrlash o'zaro bog'liq psixologik jarayonlardir. Ichki motivatsiyani rivojlantirish orqali mustaqil fikrlashni shakllantirish mumkin.

Ta'lim jarayonida quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

- talabalarning qiziqishlarini inobatga olish

- mustaqil faoliyatga undash

- ijodiy fikrlashni rivojlantirish

- qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish

Kelajakda ushbu yo'nalishda yanada kengroq empirik tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maslow A. A Theory of Human Motivation. – 1943.
2. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic and Extrinsic Motivation. – 2000.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society. – 1978.
4. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. – 1997.
5. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2002.
6. Karimova V. Psixologiya asoslari. – Toshkent, 2010.
7. To'xtaboyev B. Ta'lim psixologiyasi. – 2015.

BERUNIYNING IJTIMOIIY-FALSAFIY VA ANTROPOLOGIK QARASHLARI

Saidbek Xoldarov

Andijon davlat universiteti “Falsafa” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk o‘zbek allomasi Abu Rayhon Beruniyning ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlari ilmiy metodologiya asosida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Abu Rayhon Beruniy, ijtimoiy-falsafiy qarashlar, antropologik yondashuv, ma’rifatparvarlik, fan tarixi, ijtimoiy taraqqiyot

Аннотация. В данной статье на основе научной методологии исследуются социально-философские и антропологические взгляды великого узбекского ученого Абу Райхона Беруни.

Ключевые слова: Абу Райхон Беруни, социально-философские взгляды, антропологический подход, просветительство, история науки, социальное развитие.

Abstract. This article explores the socio-philosophical and anthropological views of the great Uzbek scholar Abu Rayhan Beruni based on scientific methodology.

Keywords: Abu Rayhan Beruni, socio-philosophical views, anthropological approach, enlightenment, history of science, social development.

Kirish. Abu Rayhon Beruniy (973–1048) O‘rta Osiyoning buyuk mutafakkirlaridan biri bo‘lib, ilm-fan tarixida nafaqat astronomiya va matematika, balki falsafa, ijtimoiy fanlar va antropologiyaga oid nazariy mushohadalari bilan ham katta iz qoldirgan. U yaratgan asarlar soni va mavzulari o‘z davridagi intellektual salohiyatning mutlaqo yangi bosqichini belgilab bergan. Beruniyning jamiyat, inson tabiati va adolat haqidagi qarashlari mazmun-mohiyatiga ko‘ra XIX–XX asrlarda shakllangan zamonaviy ijtimoiy falsafiy yondashuvlarga hamohang ekanini ko‘rish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar uni “Sharq Ma’rifatparvari” yoki “Sharq Uyg‘onish davrining ko‘zga ko‘ringan siymosi” deb ataydi.

Beruniy ilm-fanning deyarli barcha sohalariga — astronomiya, geografiya, geodeziya, tarix, filologiya, tibbiyot va boshqa ko‘plab yo‘nalishlarga katta hissa qo‘shgan. Biroq uning ijtimoiy-falsafiy fikrlari, xususan antropologik tushunchalari hali-hamon ayrim tadqiqotlarda to‘liq ochib berilmagan. Shuningdek, uning asarlarida insonning biologik xususiyatlari, ijtimoiy muhit bilan o‘zaro aloqasi, xalq an‘analari va qadriyatlarini o‘rganishda ilgari surgan metodlari hozirgi zamon ilm-fanida ham dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Ushbu maqolada Beruniyning asarlariga tayanib, ijtimoiy taraqqiyot, adolat, ma’naviy kamolot, inson tabiatiga oid masalalarning qanday hal qilinishi atroflicha ko‘rib chiqiladi.

Metod (Methods). Ushbu maqolada Beruniyning ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlarini tahlil qilish uchun asosan quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanildi:

1. **Manbashunoslik usuli:** Beruniyning “Qonuni Mas’udiy”, “Hindiston”, “Tafhim” va boshqa asarlaridan tashqari, uning hayotiy voqeligini aks ettiruvchi zamondoshlari va davomchilari qalamiga mansub asarlar o‘rganildi. Bu asarlarda Beruniyning inson, jamiyat va tabiatga oid qarashlarini ifodalovchi matnlari chuqur tahlil etildi. Shuningdek, sharqshunos olimlar, masalan, E. Bertels, Yu. Bregel, A. Saidlar ijodidan olingan dalillar ham solishtirildi.

2. **Tarixiy-solishtirma tahlil:** Beruniy yashagan davr — X asrning oxiri va XI asrning boshlaridagi siyosiy-ijtimoiy vaziyat, madaniy muhiti hisobga olinib, uning qarashlari mazmun jihatidan o‘sha davrda shakllangan oqimlar bilan qiyoslandi. Bu jarayonda boshqa sharq allomalari — Farobiy, Ibn Sino, Xorazmiy asarlari bilan bog‘liq qiyosiy tahlillar o‘tkazildi.

3. **Falsafiy hermenevtika:** Beruniyning matnlarini lingvistik va semantik jihatdan chuqur o‘qish orqali uning ijtimoiy-falsafiy fikrlarini yangicha anglashga harakat qilindi. Shuningdek,

matnning ichki strukturasi aniqlash, simvolik ifodalarning manbalari va g'oyaviy kontekstini ochib berishga e'tibor qaratildi.

4. **Antropologik yondashuv:** Inson tabiatini o'rganish, insonning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy jarayonlardagi ishtirokini tahlil qilish uchun Beruniyning o'z asarlarida keltirgan ilmiy metodlarini qayta ko'rib chiqish va zamonaviy antropologik nazariyalar bilan solishtirish yo'li tanlandi. Ushbu yondashuv orqali Beruniy qarashlarining universalligi, turli madaniy kodlarni qamrab olishdagi mohiyati ko'rsatib berildi.

Metodik yondashuvlarning uyg'unligi Beruniy ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlarini har tomonlama, bir-birini to'ldiruvchi ko'lamda ochib berish imkonini yaratdi. Mazkur tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar natijalar bo'limida tartibli ko'rinishda keltirilgan.

Natijalar (Results). Beruniy asarlarida ijtimoiy rivojlanish masalasi asosan ilm-ma'rifat orqali ro'y beradi, degan g'oya ilgari suriladi. U jamiyatni taraqqiyotga yetaklovchi kuch sifatida insoniy aql va ma'rifatni ta'kidlaydi. Beruniy fikricha, inson faqat tabiiy ehtiyojlari bilan emas, balki intellektual imkoniyatlari bilan ham jamiyat taraqqiyotini belgilaydi. "Hindiston" asarida turli xalqlarning urf-odat, din va madaniyatini solishtirgan holda, adolat me'yorining o'rnatilishi ham aynan bilimdonlik va hushyorlikka bog'liq ekanini qayd etadi.

Shuningdek, Beruniy adolatni shunchaki rasmiy qonun yoki hukmdor hukmida emas, balki odamlar o'rtasida tarqalayotgan ilm va fazilatlar almashinuviga bog'laydi. Bunda ijtimoiy tenglikni faqat mulkiy yoki siyosiy mezonlar bilan cheklash noto'g'ri, deb hisoblaydi. Natijada, u yuksak axloqiy me'yorlar joriy etilgandagina haqiqiy adolatga erishish mumkin, deb ta'kidlaydi.

Beruniyning antropologik qarashlari insonni nafaqat jismoniy, balki ma'naviy tomonlama ham o'rganish zarurligini ilgari suradi. U tibbiy izlanishlarda odam organizmining tuzilishi, xususan anatomiya va fiziologiyaga oid fikrlar ham bildirgan. Biroq uning qarashlarida inson — bu tabiat va ijtimoiy muhit o'zaro singishgan hodisa ekani, insonning ichki ruhiy dunyosi hamda madaniy an'analarni birga tahlil qilish lozimligi alohida ko'rsatiladi.

Beruniyning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida bilimning amaliy ahamiyati ustuvor o'rin tutadi. Unga ko'ra, faqat nazariy qarashlar emas, balki tajriba, kuzatuv, eksperiment ham asosiy omil hisoblanadi. Beruniy astronomiya, geografiya yoki tarix bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida kuzatuv va eksperimental metodlardan foydalangan, bu bilan esa ilmiy yondashuvni jamiyat hayotiga tatbiq etish zarurligini ko'rsatgan. Natijada, inson tafakkurining rivoji ilmsiz kechmasligi, ilm esa amaliy natija berishi kerakligi Beruniy konsepsiyasida muhim o'rinni egallaydi.

Shuningdek, Beruniy diniy e'tiqod bilan ilm-fan o'rtasidagi munosabatlar haqida ham fikr bildiradi. Unga ko'ra, e'tiqod va ilm bir-birini inkor etmasligi, balki aynan ilmiy mushohada insonni haqiqatni izlashga undashi lozim. Bu kabi qarashlari o'rta asrlar Sharq olimlari orasida xususan Farobiy va Ibn Sinoga xos bo'lgan ma'rifatparvarlik an'analarga tutashadi. Beruniy ma'rifatparvarlikni ijtimoiy taraqqiyotning kaliti sifatida ko'rgan, insonning ichki intilishlari va tashqi sharoitning uyg'unlashuvini qadrlagan.

Beruniy faoliyat yuritgan davrda, xususan o'sha davrning siyosiy sharoiti, Movarounnahrda turli madaniy-mintaqaviy aloqalarning shakllanishi uning ilmiy dunyoqarashiga ham ta'sir ko'rsatgan. U "Qonuni Mas'udiy" asarida astronomik kuzatuvlar orqali yerning tuzilishi va koinotga oid fikrlarini bayon etgan bo'lsa, bu qarashlari jamiyatning ilmga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qilgan. Natijada, ijtimoiy-falsafiy darajadagi bahslar, masalan inson taqdirini tabiat bilan bog'lash yoki jamiyatdagi taraqqiyot omillarini izlash masalalari ham Beruniy doirasida qayta ko'rib chiqilgan.

Bundan tashqari, Beruniyning hind madaniyatini o'rganish jarayonidagi diqqatga sazovor jihat — u turli dinlar, e'tiqodlar, ilmiy an'analarni bilan tanishar ekan, ijtimoiy-falsafiy qarashlarining shakllanishiga bevosita hissa qo'shgan. Turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi uzviy aloqalarni ilgari surib, jamiyat taraqqiyoti faqat bitta diniy yoki etnik asosga bog'lab bo'lmazligini aytgan. Bu nuqtada

Beruniyning g'oyaviy o'xshashliklarini zamonaviy pluralistik yondashuvlar bilan solishtirish mumkin.

Muhokama (Discussion). Yuqoridagi natijalarni xulosa qilar ekanmiz, Beruniyning ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlari bir necha qatlamdan iborat ekanligi ko'rinadi. Avvalo, u adolat konsepsiyasini insonning ma'naviy-axloqiy tub mohiyati bilan bog'lagan. Bu, hozirgi so'z bilan aytganda, "barqaror jamiyat" konsepsiyasiga monandir. Hozirgi vaqtda ham fuqarolik jamiyati, inson huquqlari, tenglik kabi konsepsiyalar Beruniy ilgari surgan fikrlar bilan uyg'unlashadi.

Ikkinchi tomondan, antropologik yondashuvda Beruniy biologik omillar va madaniy farqlarning o'zaro ta'siriga diqqatni jalb etadi. Zamonaviy antropologiya ham xuddi shu tamoyilga tayansa-da, Beruniy buni allaqachon o'sha davrda bildirib, insonni ko'p qirrali hodisa sifatida baholash zarurligini ta'kidlagan. Uningcha, inson tabiati nafaqat biologik, balki ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlarga ham bog'liq. Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari, turli konfessiyalararo va madaniyatlararo muloqot zaruriyati yuksalib borar ekan, Beruniyning mazkur qarashlari yana ham dolzarb tus oladi.

Uchinchidan, Beruniyning ma'rifatparvarlik g'oyasi hozirgi zamon ilm-fan taraqqiyoti uchun ham ahamiyatlidir. Ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonlarida ham nazariy bilimlar, ham amaliy tajribalar birdek muhim ekani, har ikki yo'nalish insoniyat taraqqiyotiga xizmat qilishi lozimligi shubhasizdir. Beruniyning bu boradagi qarashlari uni buyuk ma'rifatparvarlar orasida alohida maqomga chiqaradi. Chunki u o'z ilmiy tajribalarini insonning ichki dunyosini boyitish, shu bilan birga jamiyat hayotini yaxshilash bilan bog'lagan.

Xulosa o'rnida, Beruniyning ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlari ikki asosiy xususiyatga ega ekanini aytish mumkin: birinchidan, ular garchi o'rta asrlarga tegishli bo'lsa ham, bugungi kunda ham o'z ilmiy qiymatini saqlab qolgan; ikkinchidan, bu qarashlar universal bo'lib, turli madaniy va geografik makonlarda ham ahamiyat kasb eta oladi. Demak, ilmiy-tadqiqot ishlarida Beruniy merosini yanada keng qamrovda o'rganish, uning madaniy-antropologik asarlari hamda falsafiy-estetik qarashlarini batafsil tahlil qilish kelajak avlodlar uchun muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Xulosa. Beruniy asarlarida ijtimoiy-falsafiy konsepsiyalar jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy mexanizmlarning rolini yuksak baholaydi. Bu nuqtada Beruniyning "ilm va amaliy faoliyat bir-birini to'ldiradi" shaklidagi qarashlari, insonning madaniy va biologik xususiyatlarini birgalikda hisobga olish g'oyasi hozirgi kunda ham dolzarbdir. Ushbu maqola doirasida aniq yutuqlar shuki, Beruniy ijtimoiy tarbiyada ilmning o'rnini, adolat prinsiplarini joriy etishda inson ma'naviyatining ustun bo'lishi va turli konfessiya va madaniy an'analarning uyg'un hamda tinch-totuv birgalikda mavjud bo'lishi masalalarida ajib yechimlar bergan.

Uning asarlari kelajakda ham falsafa, tarix, sotsiologiya va antropologiya singari fanlar kesimida keng tadqiq etilishi kutilmoqda. Chunki Beruniyning davridan ilgarilab ketgan qarashlari o'sha zamonda shakllangan bo'lsa-da, XXI asr jamiyatida ham tushunish, innovatsiya, bag'rikenglik, adolat singari qadriyatlarni mustahkamlashda qo'l keladigan tamoyillarni o'z ichiga oladi. Shu bois Beruniyning ijtimoiy-falsafiy va antropologik qarashlarini chuqur o'rganish — nafaqat tarixiy merosni qadrlash, balki zamonamiz muammolariga javob izlashda ham samarali yo'l bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beruniy, A. Al-Athar al-Baqiya / A. Beruniy. – Tehran : Anjuman Press, 1973. – 585 b.
2. Beruniy, A. Hindiston / A. Beruniy ; nashrga tayyorlovchi K. Sh. Toshkent : Fan, 1966. – 412 b.
3. Said, E. Orientalism. – New York : Vintage Books, 1979. – 368 p.
4. Bertels, E. Istoriya Persidskoy literatury. – Moskva : Nauka, 1960. – 524 s.

БИР АКТЁРЛИ СПЕКТАКЛЛАРДА РЕЖИССЁР ЕЧИМЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Уразбаев Дамир Сарсенбай улы,
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
Нукус филиали “Режиссура санъати” кафедрасы ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада бир актёрли спектаклларда режиссёр ечимларининг бадий ва психологик аҳамияти таҳлил қилинган. Моноспектакль жанрининг ўзига хос хусусиятлари, сахна макони, ёруғлик, пауза, ритм ва актёр пластикасининг спектакл таъсирчанлигини оширишдаги ўрни ёритилган.

Калит сўзлар: Моноспектакль, режиссура, актёрлик маҳорати, сахна ечими, психологик театр, драматизм, сахна ритми, театр санъати.

Аннотация: В данной статье анализируется художественное и психологическое значение режиссерских решений в одноактерских спектаклях. Освещены особенности моноспектакльного жанра, роль сценического пространства, освещения, паузы, ритма и актерской пластики в повышении выразительности спектакля.

Ключевые слова: Моноспектакль, режиссура, актерское мастерство, сценическое решение, психологический театр, драматизм, сценический ритм, театральное искусство.

Abstract: This article analyzes the artistic and psychological significance of directorial decisions in one-man plays. The features of the monospectacle genre, the role of stage space, lighting, pauses, rhythm, and acting in enhancing the expressiveness of the performance, are highlighted.

Key words: Monospectacle, directing, acting skills, stage solution, psychological theater, dramatization, stage rhythm, theatrical art.

Кириш. Театр санъати инсоният маънавий ҳаётининг муҳим қисми ҳисобланади. У инсон қалби, руҳияти ва жамиятдаги муаммоларни бадий образлар орқали ифода этади. Замонавий театр жараёнида турли шакл ва услублар пайдо бўлиб, улар орасида бир актёрли спектакллар алоҳида ўрин эгалламоқда. Бундай спектаклларда сахнада фақат битта ижрочи қатнашади ва бутун драматик юк унинг ижроси орқали очиб берилади. Шу сабабли режиссёрнинг сахнавий ечимлари спектакл муваффақиятида ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Моноспектакль жанри ташқи жиҳатдан содда кўринса-да, уни сахналаштириш жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Оддий спектаклларда драматик ҳаракат бир нечта персонажлар орқали ривожланса, моноспектаклда барча воқеа ва кечинмалар ягона актёр орқали намоён бўлади. Бу эса режиссёрдан юқори даражадаги бадий тафаккур, психологик сезгирлик ва сахна қонуниятларини чуқур билишни талаб қилади.

Бир актёрли спектаклларда томошабин диққатини узоқ вақт давомида сақлаб туриш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Агар сахна ҳаракати бир маромда кечса ёки драматик куч етарли даражада шаклланмаса, томошабин қизиқиши пасайиб кетиши мумкин. Шу сабабли режиссёр сахна ритмининг аниқ белгилаши, эмоционал кучланиш нуқталарини тўғри жойлаштириши ва актёр имкониятларини максимал даражада очиб бериши керак бўлади.

Моноспектаклда сахна макони алоҳида аҳамиятга эга. Чунки бундай спектаклларда ортиқча декорациялардан кам фойдаланилади. Ҳар бир предмет муайян рамзий маънони англатиши мумкин. Масалан, оддий курси қаҳрамоннинг ёлғизлигини, ёпиқ эшик ички тўсиқларни, қоронғу сахна эса руҳий изтиробни ифода этиши мумкин. Режиссёр сахна маконини образ руҳиятига мос ҳолда ташкил этади ва томошабинни қаҳрамон ички дунёсига олиб қиради.

Ёруғлик моноспектаклнинг энг муҳим таъсир воситаларидан бири ҳисобланади. Саҳнада фақат бир актёр иштирок этганлиги сабабли ёруғлик орқали томошабин диққати бошқарилади. Режиссёр турли ранг ва нурлар ёрдамида вақт алмашинувини, хотира ҳолатини ёки қаҳрамоннинг ички кечинмаларини ифода этади. Масалан, совуқ ранглар тушкунлик ва изтиробни англатса, илиқ нурлар умид ёки хотира ҳиссини уйғотиши мумкин.

Пауза ва сукут ҳам моноспектаклда муҳим драматик восита сифатида қўлланилади. Театр санъатида сукут баъзан узун диалогдан ҳам кучлироқ таъсир кўрсатади. Актёрнинг қисқа муддат жим қолиши томошабинда кучли психологик таъсир уйғотиши мумкин. Режиссёр паузалар орқали драматик кучланишни оширади, томошабинни кейинги воқеага тайёрлайди ва образнинг ички ҳолатини чуқурроқ очиб беради.

Бир актёрли спектаклларда актёр ва режиссёр ўртасидаги ижодий ҳамкорлик жуда муҳим аҳамиятга эга. Чунки спектаклнинг барча оғирлиги битта ижрочи зиммасига тушади. Режиссёр актёрнинг ички имкониятларини очади, ҳаракат тизимини белгилайди, эмоционал ҳолатларни бошқаради ва спектакл ритминини шакллантиради. Актёр эса режиссёр ғоясини саҳнада жонлантирувчи асосий ижодкор ҳисобланади.

Моноспектакл актёрдан юқори даражадаги маҳоратни талаб қилади. У баъзан бир нечта образларни ифода қилиши, турли руҳий ҳолатларни тез алмаштириши ва томошабин билан бевосита мулоқот олиб бориши керак бўлади. Бу жараёнда режиссёрнинг психологик ёрдами муҳим ўрин тутаяди. Агар режиссёр актёр энергиясини тўғри тақсимлай олмаса, спектакл давомида эмоционал пасайиш юзага келиши мумкин.

Замонавий театр санъатида моноспектаклларга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири инсон ички дунёси ва психологик изланишларга бўлган эҳтиёжнинг кучайишидир. Бугунги томошабин ташқи воқеалардан кўра инсон қалбидаги ички курашларга кўпроқ қизиқмоқда. Шу сабабли моноспектакл замонавий театрнинг энг таъсирчан жанрларидан бирига айланиб бормоқда.

Ҳозирги кунда режиссёрлар моноспектаклларда мультимедиа, видео проекция ва мусиқа технологияларидан ҳам фойдаланмоқдалар. Бироқ техник воситалар актёр ижросини сояда қолдирмаслиги керак. Чунки моноспектаклнинг марказида инсон руҳияти туради. Режиссёр технологиядан фақат бадиий таъсирни кучайтириш воситаси сифатида фойдаланиши лозим.

Бир актёрли спектакллар томошабинга кучли эмоционал таъсир кўрсатади. Саҳнадаги ёлғиз қаҳрамон инсоннинг ички қўрқувлари, ёлғизлиги ва ҳаётининг муаммоларининг умумлашган тимсолига айланади. Томошабин қаҳрамон руҳияти билан ҳиссий яқинлик сезади. Бу эса спектаклнинг таъсир кучини янада оширади.

Хулоса қилиб айтганда, бир актёрли спектаклларда режиссёр ечимлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Режиссёр томонидан яратилган саҳна муҳити, ёруғлик, ритм, пауза ва психологик атмосфера актёр ижросининг таъсирчанлигини оширади. Моноспектакл жанри режиссёрдан ҳам, актёрдан ҳам юқори даражадаги ижодий маҳорат талаб қилади. Замонавий театр санъатида ушбу жанрнинг ривожланиши инсон руҳиятини чуқур тадқиқ этишга бўлган қизиқиш билан бевосита боғлиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Станиславский К.С. “Актёрнинг ўз устида ишлаши”.
2. Мейерхольд В. “Театр назарияси”.
3. Товстоногов Г.А. “Режиссура касби”.
4. Абдусаматов Ҳ. “Театр санъати асослари”.
5. Каримов У. “Актёрлик маҳорати”.
6. Ўзбек театр санъати тарихи.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM FANLARINI OQITISHDA INTEGRATSIYA VA 4K MODEL

Kurbaniyazova Diluar Bektemir qizi

Nukus davlat pedagogika instituti

“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda fanlararo integratsiyaning mazmuni hamda 4K modelining amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, integratsiya, 4K modeli, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, fanlararo bog‘lanish, ta‘lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются содержание межпредметной интеграции и практическая значимость модели «4К» в развитии интеллектуальных и социальных навыков учащихся начальных классов.

Ключевые слова: начальное образование, интеграция, модель 4К, критическое мышление, креативность, коммуникация, коллаборация, межпредметные связи, эффективность обучения.

Abstract: This article highlights the essence of interdisciplinary integration and the practical significance of the "4C" model in developing the intellectual and social skills of primary school students.

Keywords: primary education, integration, 4C model, critical thinking, creativity, communication, collaboration, interdisciplinary links, educational effectiveness.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta‘lim tog‘risida”gi qonuni ta‘lom tizimiga juda katta o‘zgarishlar olib keldi[1]. Ta‘lim jarayonida bir-biriga yaqin fanlarning mavzulari, tushunchalari va usullarini birlashtirgan holda o‘quvchilarga dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirish jarayoni boshlang‘ich ta‘lim fanlarini o‘qitishda integratsiya deyiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning bilimlarni chuqurlashtirish, darsning samaradorligini oshirishda va vaqtdan unumli foydalanish uchun katta imkon beradi.

Boshlang‘ich ta‘limda integratsiyaning eng asosiy jihatlari:

✓ **Fanlararo bog‘liqlik:** Ona tili, o‘qish, tabiat, matematika, tasviriy san‘at, musiqa, mehnat va jismoniy tarbiya darslarining mazmun jihatidan o‘zaro yaqin bo‘lgan taraflari tanlanadi.

✓ **Integratsiyalashgan darslar:** Ushbu darslar o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantiradi, darsga bo‘lgan qiziqishni oshiradi va o‘quv materialini yaxshi o‘zlashtirishga yordam beradi.

✓ **Xalqaro tajriba:** Hozirgi kunda xalqaro baholash dasturlari (masalan, PIRLS, TIMSS) talablariga tayyorgarlik ko‘rishda fanlar integratsiyasi zarur o‘rin tutadi.

✓ **Faoliyat asoslari:** O‘qituvchi integratsiyalashgan dars ishlanmalarini tuzishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi [2].

Boshlang‘ich ta‘limda ona tili, o‘qish, tabiat, tasviriy san‘at darslarini

integratsiyalash mumkin. Masalan, O‘zbekiston mening Vatanim mavzusini o‘tishi uchun mavzu tushuntiriladi, tabiiy boyliklari va ularni qadriga etish ko‘rib chiqiladi va mavzu asosida rasm ham chiziladi. Bu esa bolani mavzuni yaxshi tushunib olishiga yordam beradi, kengroq va chuqurroq tushunishiga imkon yaratiladi, uzoq vaqt yodda saqlab qolishiga yordam beradi. Bu esa dars samaradorligini oshiradi.

Matematika, jismoniy tarbiya, tabiat, musiqa darslari mujassamlashtirilsa foydadan holi bo‘lmaydi. Musiqa eshitish, mavzu yuzasidan misol echish, narsalar yasash bularning hammasi

darsni yaxshi chiqishiga olib keladi. Fanlarni integratsiya qilib dars o'tilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak.

- ✚ har bir dars muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.
- ✚ fanlararo aloqalarga oid tanlangan qo'shimcha material o'tiladigan mavzu bilan bog'lanishi shart.
- ✚ sinf o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llarini aniqlash mumkin [3].

Integratsiyaning afzalliklari:

1. **Darsning samaradorligi:** Fanlar birlashtirilishi natijasida vaqt ancha tejiladi va o'quvchilarda mavzuni tushunish darajasi osonlashadi.
2. **Yaxlit tasavvur:** O'quvchilar turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, voqea-hodisalarni yaxlit holda idrok etishi mumkin.
3. **Kreativ yondashuv:** Interfaol metodlar (masalan, "Assisment") orqali o'quvchilarning faolligini oshirish mumkin.
4. **Amaliy ko'nikmalar:** O'quvchilar bilimlarini amaliyotga tatbiq etishni o'rganadilar.

Hozirgi kunda lug'atlarda integratsiya so'zining uslubiy ma'nosi ko'rsatilmagan. Lekin hammaga ma'lum lotincha so'z "Integratio" – bu tiklanish, toldirish manosi foydalanishga qabul qilingan. Qandaydir qismlar elementlarni bir qilib birlashtirish. Ikki yoki undan ko'p davlatlar bir turdagi ijtimoiy tuzimga ega bo'lgan bo'lsa, iqtisodiy yoxud madaniy jihatdan uyg'unlashtirish jarayoni. Boshlang'ich maktablarda o'qitish va tarbiyalash integratsiyasi muammolari nazariy va amaliy jihatdan hozirgi zamon nuqtai nazardan juda muhim bo'lib, yangi ijtimoiy talablar asosida yanada dolzarblik kasb etadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Hozirgi zamon ilm berish sistemasi yuqori darajada fan asoslarini o'rnatishga, tafakkurni rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan [5].

Integratsiya jarayonini o'rganishda buyuk pedagoglarimizdan:

Yan Amos Komenskiy ta'kidlashicha: "Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan barcha narsa, huddi shunday holda o'rganilishi kerak". Fanlararo bog'liqlik g'oyasiga keyinchalik juda ko'p pedagoglar yondashib, uni rivojlanishi va umumlashtirilishiga hissa qo'shdilar.

D.Lokk g'oyasiga ko'ra: "Ta'lim mazmunining aniqlanishida bir fan boshqa fanlar elementlari va faktlari bilan to'ldirilishi kerak".

I.V.Pestalossi o'zining didaktik maqolasida o'quv darsliklaridagi bog'liqlik masalasiga to'xtalib o'tadi: "Bir-biri bilan bog'liq fanlari ongiga keltir, ularni tabiatdagi uzviy bog'liqlik holatida ekanini angla" - deydi.

Pestalossi bir fanning boshqa bir fandani uzoqlashuvi hatto havfliligini ta'kidlaydi deya ta'kidlaydi [3].

Bugungi kunning ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy o'qitish metodlari zarur o'rin egallaydi. Shu jumladan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida "4K" modeli – kreativlik (creativity), tanqidiy fikrlash (critical thinking), hamkorlik (collaboration), va muloqot (communication) g'oyalarini o'z ichiga oladi. Ushbu model o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi interaktiv va samarali ta'lim jarayonini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning raqobatbardoshligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Zamonaviy boshlang'ich ta'limda "4K" modelining ahamiyatini aniqlash va ko'nikmalarni shakllantirishda tahliliy-nazariy yondashuvlar – "4K" modelining mazmuniy asoslari bo'yicha xorijiy va mahalliy, ilmiy va pedagogik manbalar o'rganildi. Har bir kompetensiya (kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va muloqot) alohida tahlil qilindi, ularning bog'liqligi va boshlang'ich ta'lim uchun ahamiyati aniqlandi. An'anaviy va zamonaviy dars shakllari: "4K" modeli asosida taqqoslandi [6].

“4K” modeli ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuv bo‘lib, zamonaviy ta’lim tizimida 4K modelidan foydalanishda o‘quvchilarni fikrlashga, o‘z fikrini erkin bayon etishga, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, to‘rt asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi.

✚ **Kollaboratsiya** – hamkorlik bu jamoada ishlash ko‘nikmasi. Topshiriqni bajarayotganda o‘quvchilarning hamkorlikda ishlashi, boshqalarning g‘oya va fikrlarini qabul qilish, shuningdek, o‘z fikrini himoya qilishga asoslangan, hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishni shakllantirishdan iborat.

✚ **Kommunikativlik** – muloqot qilish qobiliyati, o‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq ifodalash, suhbatdoshini tinglash va tushunish, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan foydalanishni o‘rganishdir.

✚ **Kreativ fikrlash** – ijodiy fikrlash insonni mashina va sun‘iy intellektdan ajratib turadigan yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganishini, innovatsion yechimlarni ishlab chiqishni va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

✚ **Tanqidiy fikrlash** – tanqidiy fikrlash bu mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida boshqalarning fikrlarini o‘zlashtirmaslik, har doim o‘z fikriga ega bo‘lish va ularni dalillar bilan isbotlash, axborotni baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan bo‘lib, o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishga imkon yaratishini hisobga olsak, maktabdagi har bir darsni o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan jarayonga aylantirishimiz mumkin [4].

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf fanlarini integratsiyalashgan holda

o‘qitish o‘quvchini har tomonlama rivojlantirishning samarali yo‘lidir. Boshlang‘ich sinf darslarida 4K modelidan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi: o‘quvchining o‘rganish jarayonini boyitadi; o‘quvchilarga atrof-olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, bilish ehtiyojlarini rivojlantirish ta’limi haqida axborot beradi; o‘quvchilarda materialni o‘rganishga ishtiyoq uyg‘otadi; o‘quvchilarning o‘z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarni shakllantirish imkoniyatlarni kengaytiradi; axborotni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi; o‘quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlar beradi; turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy darajadagi guruhlar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni ilgari suradi; hamkorlik shunday holatki, ta’lim jarayoni subyektlari birgalashib faoliyat qiladi, o‘rtoqlik, o‘zaro yordam, jamotchilik yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr. O‘RQ 637-son.
2. Ismoilov A. [va boshq.]. – O‘qish savodxonligi qamrov doirasi. “Ta’lim sifatini baholash tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo‘limi”. Toshkent. – 2021.
3. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent - «ilm ziyo» - 2009. 192 b
4. Tursunova L. "Boshlang‘ich ta’limda kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish". O‘zbekiston. Sharq nashriyoti – 2021.
5. UNESCO. School and teaching practices for twenty-first century challen GES: lessons from the Asia-Pacific region, regional synthesis report, 2016.

THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PERSONNEL ACTIVITY
MANAGEMENT IN INTERNAL AFFAIRS BODIES

Bekmuratov Adil Sarsenovich

Doctoral student

Samarkand State University named after Sharof Rashidov

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlarida kadrlar faoliyatini boshqarishning institutsional va subyektiv omillari ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Normativ-huquqiy mexanizmlar, tashkiliy tuzilmalar, boshqaruv amaliyotlari, kasbiy kompetensiya va axloqiy mas'uliyatning o'rni yoritiladi. Institutsional me'yorlar bilan amaliyot o'rtasidagi tafovut kasbiy identifikatsiya va ijtimoiy ishonchga salbiy ta'sir ko'rsatishi asoslanib, institutsional adolat, legitimlik va kasbiy identifikatsiyaga tayangan konseptual model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kadrlar siyosati, ichki ishlar organlari, ijtimoiy falsafa, institutsional legitimlik, kasbiy identifikatsiya, boshqaruv madaniyati, Qoraqalpog'iston, O'zbekiston.

Аннотация. В статье с социально-философской точки зрения анализируются институциональные и субъективные факторы управления кадровой деятельностью в органах внутренних дел. Раскрывается значение нормативно-правовых механизмов, организационных структур, управленческих практик, профессиональной компетентности и нравственной ответственности. Обосновывается влияние разрыва между институциональными нормами и реальной практикой на профессиональную идентичность и общественное доверие, предлагается концептуальная модель, основанная на институциональной справедливости, легитимности и профессиональной идентичности.

Ключевые слова: кадровая политика, органы внутренних дел, социальная философия, институциональная легитимность, профессиональная идентичность, управленческая культура, Каракалпакстан, Узбекистан.

Abstract. The article provides a socio-philosophical analysis of the institutional and subjective factors shaping personnel management in internal affairs bodies. It examines the role of legal mechanisms, organizational structures, management practices, professional competence, and ethical responsibility. The study substantiates the negative impact of the gap between institutional norms and actual practice on professional identity and public trust and proposes a conceptual model based on institutional justice, legitimacy, and professional identity.

Keywords: personnel policy, internal affairs bodies, social philosophy, institutional legitimacy, professional identity, management culture, Karakalpakstan, Uzbekistan.

Introduction. Globally, the effectiveness of law enforcement agencies is increasingly recognized as dependent on the quality of personnel management. Internal affairs bodies, as key institutions ensuring public order, security, and the rule of law, face growing challenges in recruiting, training, and retaining qualified personnel. In Uzbekistan and the Republic of Karakalpakstan, these challenges are compounded by historical legacies, economic transitions, and specific regional conditions, including the environmental crisis of the Aral Sea region.

Despite significant reforms in recent years, several problems persist: high staff turnover, unclear distribution of duties, excessive workloads, subjective evaluation mechanisms, and insufficient transparency in career advancement. These issues not only reduce institutional efficiency but also undermine public trust in law enforcement agencies. Existing literature has extensively examined personnel policy from administrative, legal, and managerial perspectives. In post-Soviet contexts, researchers such as Vesnin (2009), Kibanov (2015), and Nefedov (2009) have analyzed organizational and legal mechanisms of personnel management. Studies by Stepin (2011), Kapustin (2012), and Giddens (2005) have provided theoretical frameworks for understanding institutional stability, reflexivity, and social trust. In Uzbekistan, scholars including Atamuratov

(2018), Axmedov (2006), Ziyodullaev (2018), Jumaev (2023), and Umarov (2024) have examined various aspects of personnel training, selection, and placement in internal affairs bodies. However, most of these studies focus on organizational or legal dimensions without sufficient attention to socio-philosophical foundations.

Despite existing research, several significant gaps remain. First, no study has systematically analyzed personnel activity management in internal affairs bodies from a socio-philosophical perspective, specifically examining the relationship between the individual (the officer) and the institution. Second, the Republic of Karakalpakstan has been largely overlooked in this research, despite its unique socio-economic and environmental conditions. Third, the mechanisms through which institutional norms are internalized or rejected by officers have not been adequately explored. Fourth, the gap between normative-legal frameworks and real professional practice remains undertheorized.

This study aims to: (1) identify the socio-philosophical foundations of personnel activity management in internal affairs bodies; (2) analyze the normative-legal mechanisms regulating personnel activities; (3) examine the current state of personnel services through institutional and subjective factors; (4) identify factors affecting personnel management and their social consequences; and (5) develop a conceptual model for improving personnel activity management based on international experience and empirical analysis.

Methods. This study employed a theoretical historical-analytical research design. No empirical data collection (surveys, interviews, experiments, or clinical observations) was conducted. The study is based entirely on existing written sources, including legislative documents, policy papers, statistical reports, and scholarly literature.

Four non-empirical methods were used. First, the historical method was used to trace the chronological development of personnel policy in internal affairs bodies from 1960 to 2023 and to divide the period into distinct stages based on political and economic turning points. Second, the comparative method was used to compare national-level policies (Uzbekistan) with region-level implementation (Karakalpakstan) and to compare different historical stages. Third, the legal-documentary analysis method was used to systematically analyze 23 legislative and policy documents, examining provisions related to personnel selection, training, placement, evaluation, and social protection. Fourth, the logical-analytical method was used to identify cause-and-effect relationships and draw logical conclusions from available evidence.

No primary data were collected. Secondary sources included legislative documents, statistical reports, and scholarly literature. A total of 23 legislative documents were retrieved from the National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan (www.lex.uz), the Ministry of Internal Affairs archives, and Cabinet of Ministers resolutions. The selection criteria required documents adopted between 1960 and 2023 specifically addressing personnel policy or internal affairs bodies. A total of 8 statistical reports were used from the Statistics Committee of Uzbekistan, the Ministry of Internal Affairs of Uzbekistan, and the Ministry of Internal Affairs of Karakalpakstan. Data extracted included personnel turnover rates, staffing levels, and disciplinary statistics. A total of 35 scholarly articles and monographs were retrieved from Google Scholar, eLibrary.ru, and Uzbek scientific databases, published between 1980 and 2023 in English, Russian, or Uzbek.

The analysis followed five steps. First, chronological organization of all sources from 1960 to 2023 was completed. Second, content analysis of legislative documents was conducted to extract key provisions related to personnel management. Third, statistical indicators were extracted into comparative tables. Fourth, thematic synthesis of scholarly literature was performed. Fifth, integration and interpretation were carried out using comparative and logical-analytical methods.

Another researcher can replicate this study by accessing the same public databases, statistical reports, and scholarly literature using the described procedure.

Results. Three Historical Stages of Personnel Policy

Stage 1: Soviet Period (1960–1991). During this period, personnel policy focused on centralized selection and ideological training. A unified system of police academies was established. Selection criteria emphasized political loyalty and basic professional skills. However, systematic data on personnel turnover during this period remain incomplete.

Stage 2: Early Independence Period (1991–2010). Following independence, the legal framework was gradually reformed. The Law “On Internal Affairs Bodies” (1996, revised 2016) established basic principles of personnel management. The National Program for Personnel Training (1997) created a legal basis for continuous education. However, economic constraints limited implementation. Personnel turnover increased, and the percentage of experienced officers declined.

Stage 3: Modern Period (2010–2023). Comprehensive reforms were implemented. Presidential Decrees PQ-3216 (2017), PQ-3413 (2017), and PQ-10 (2023) introduced new mechanisms for personnel selection, training, rotation, and evaluation. The “E-nomzod” electronic system was introduced to reduce subjectivity. A mentoring (murabbiylik) system was established. The Code of Professional Culture and Service Discipline was adopted.

Institutional Factors Identified. The analysis identified three main institutional factors affecting personnel management:

1. **Normative-legal mechanisms:** Laws, decrees, and regulations governing personnel selection, evaluation, promotion, and discipline.
2. **Organizational structures:** Personnel departments at central and regional levels, training institutions, and mentoring systems.
3. **Management practices:** Decision-making procedures, performance evaluation methods, and disciplinary processes.

Subjective Factors Identified

1. **Professional competence:** Knowledge, skills, and abilities required for effective service.
2. **Managerial culture:** Leadership styles, communication patterns, and ethical standards.
3. **Institutional loyalty:** Identification with organizational goals and values.
4. **Moral responsibility:** Internalized sense of duty and accountability.

Gap Between Norms and Practice. The analysis revealed a persistent gap between formal regulations and actual practice. Key findings include:

- **Unclear role boundaries:** Officers reported that formal job descriptions did not match actual duties;
- **Subjective evaluation:** Performance assessment often lacked transparent criteria;
- **Excessive workload:** Officers were assigned tasks beyond their formal responsibilities;
- **Limited career prospects:** Promotion criteria were perceived as unclear or subjective;
- **Formalism in digital systems:** Electronic management systems sometimes increased paperwork rather than efficiency;

Comparison: Uzbekistan and Karakalpakstan

Indicator	Uzbekistan (national)	Karakalpakst an
Personnel turnover rate (2022)	12.4%	18.7%
Officers with higher education	58.7%	52.3%
Mentoring program coverage	78%	71%
Satisfaction with promotion criteria	45%	38%

Discussion. The results of this study demonstrate that personnel activity management in internal affairs bodies is not merely an administrative-technical process but a complex social mechanism that shapes institutional legitimacy, professional identification, and social trust. The

effectiveness of personnel policy depends not only on the existence of normative-legal frameworks but also on how these frameworks are internalized by officers and translated into daily practice.

These findings are consistent with international research on police personnel management. Bayley (2001) and Walker (2018) demonstrated that decentralized, community-oriented police systems achieve higher levels of public trust. Tyler (2006, 2010) showed that procedural justice – fair and transparent decision-making – is more important than outcomes in shaping institutional legitimacy. This study confirms that similar dynamics operate in Uzbekistan.

Compared to post-Soviet contexts, the findings align with research by Stepin (2011) on institutional internalization and by Moldabekov (2012) on social trust in Central Asian law enforcement. However, this study diverges from purely administrative approaches by emphasizing the socio-philosophical dimensions of personnel management.

First, the gap between norms and practice. When formal regulations are not consistently applied, officers perceive the system as arbitrary. This weakens intrinsic motivation and encourages formal compliance rather than genuine commitment.

Second, the role of subjective factors. Even well-designed institutional mechanisms fail if implemented by managers lacking professional competence, ethical responsibility, or institutional loyalty. This explains why similar regulations produce different outcomes across departments.

Third, the importance of professional identification. Officers who view their service as a moral duty (as 80.5% of respondents in the dissertation's survey did) require institutional environments that respect this commitment. When faced with excessive workload, unclear roles, or subjective evaluation, moral motivation erodes.

Fourth, the impact of regional conditions. Karakalpakstan's higher turnover rates and lower satisfaction levels reflect not only institutional factors but also socio-economic challenges, including the environmental crisis of the Aral Sea region.

This study has several limitations. First, it relies entirely on secondary sources and does not include primary data collection. Second, the accuracy of statistical data from the Soviet period may be compromised by different recording standards. Third, the study does not capture officers' subjective experiences directly. Fourth, comparison with other post-Soviet republics relies on published data that may use different calculation methods.

Despite these limitations, this study makes several important contributions. It provides the first systematic socio-philosophical analysis of personnel activity management in internal affairs bodies in Uzbekistan and Karakalpakstan. The study demonstrates that personnel policy should be understood as a social mechanism that produces institutional legitimacy and social trust, not merely as an administrative function. Future research should investigate the quality of personnel services, collect primary data on officers' experiences, and evaluate the effectiveness of specific policy instruments.

Conclusion. Based on the analysis, the following conclusions were drawn:

First, personnel activity management in internal affairs bodies, from a socio-philosophical perspective, represents a system of interaction between the individual (officer) and the institution. Officers act as the “social carriers” of state authority, translating legal norms into practical action.

Second, normative-legal mechanisms regulating personnel activities serve not only as formal rules but as institutional instruments that reinforce axiological values such as justice, responsibility, and accountability. However, a gap exists between normative requirements and actual practice.

Third, the current state of personnel services is characterized by a certain imbalance between institutional mechanisms and subjective factors. Top-down decision-making negatively affects professional motivation and institutional identification.

Fourth, key factors affecting personnel management include unequal distribution of workloads, insufficiently clear incentive and accountability mechanisms, and subjective evaluation procedures.

Fifth, international experience demonstrates that effective personnel policy in law enforcement is based on meritocracy, institutional transparency, and social trust.

Sixth, a conceptual model for improving personnel activity management should integrate normative-legal frameworks, institutional justice, social legitimacy, professional identification, and personnel stability.

REFERENCES:

1. Atamuratov M.U. O'zbekistonda rahbar va boshqaruv kadrlar tizimining modernizatsiyalashish jarayoni. – Toshkent, 2018. – 185 b.
2. Axmedov X.A. Islom Karimov asarlarida rahbar kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-siyosiy masalalari. – Toshkent, 2006. – 250 b.
3. Bayley D.H. The new structure of policing: description, conceptualization and research agenda. – Washington: National Institute of Justice, 2001. – 67 p.
4. Berger P., Luckmann T. The social construction of reality. – New York: Anchor Books, 1966. – 219 p.
5. Bevir M. Governance: A very short introduction. – Oxford: OUP, 2012. – 144 p.
6. Bourdieu P. Practical reason. – Cambridge: Polity Press, 1998. – 153 p.

СТРУКТУРА УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

З.Матуразова

**доктор философии по психологическим наукам (PhD),
Каракалпакский государственный университет**

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi keng ko'lamli islohotlar sharoitida talabalar o'quv motivatsiyasining psixologik tuzilishi, dinamikasi va uni shakllantiruvchi tashkiliy-psixologik omillar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'quv motivatsiyasi, talaba, oliy ta'lim, ichki motivatsiya, psixologik omillar.

Аннотация. В данном исследовании анализируются психологическая структура, динамика и организационно-психологические факторы формирования учебной мотивации студентов в условиях масштабных реформ системы высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: учебная мотивация, студент, высшее образование, внутренняя мотивация, психологические факторы.

Annotation. This study analyzes the psychological structure, dynamics, and organizational-psychological factors shaping students' learning motivation in the context of large-scale reforms in the higher education system of Uzbekistan.

Keywords: learning motivation, student, higher education, intrinsic motivation, psychological factors.

Проблема учебной мотивации студентов приобретает особую значимость в условиях масштабных преобразований системы высшего образования Республики Узбекистан: за последние пять лет охват населения высшим образованием вырос с 9% до более чем 38%, что повлекло существенную диверсификацию студенческого контингента по уровню готовности к обучению, ценностным ориентациям и мотивационному профилю. В этих условиях унифицированный подход к организации образовательного процесса утрачивает эффективность, а понимание психологической структуры учебной мотивации становится необходимым основанием для проектирования личностно-ориентированной образовательной среды.

Методологическую базу исследования составляют: теория самодетерминации Э. Деси и Р. Райана, разграничивающая внутреннюю и внешнюю мотивацию и обосновывающая роль базовых психологических потребностей (автономии, компетентности, принадлежности) в формировании устойчивой учебной активности; концепция учебной деятельности А.Н. Леонтьева и В.В. Давыдова, рассматривающая мотивацию как системообразующий компонент деятельности; теория самоэффективности А. Бандуры, связывающая учебную мотивацию с субъективной оценкой студентом своих академических возможностей. В контексте узбекской психологической науки значимый вклад в изучение мотивации учебной деятельности внесли Э.Г. Гозиев и М.Г. Давлетшин, рассматривавшие мотивационную сферу студента как ключевое условие профессионального становления личности.

Предметом исследования выступает структура и динамика учебной мотивации студентов в зависимости от курса обучения, направления подготовки и организационно-психологических условий образовательной среды вуза. Гипотеза исследования состоит в том, что в процессе обучения в вузе происходит закономерная трансформация мотивационного профиля студента: на первом курсе преобладают внешние регуляторы (стремление к одобрению, избегание отчисления), тогда как к старшим курсам при благоприятных образовательных условиях формируется устойчивая внутренняя мотивация, связанная с профессиональным интересом и стремлением к личностному росту.

Предполагается также, что уровень внутренней учебной мотивации положительно коррелирует с показателями академической успеваемости, психологического благополучия и удовлетворённости выбранной специальностью.

Эмпирическое исследование предполагает применение следующего диагностического комплекса: методики учебной мотивации студентов А.А. Реана и В.А. Якунина (в модификации Н.Ц. Бадмаевой); шкала академической мотивации Р. Валлерана (AMS); опрос базовых психологических претендентов в учебном заведении (BPNSFS). Для анализа динамико-мотивационного профиля необходим лонгитюдный срез на выборке студентов 1–4 курсов ($n \geq 150$) нескольких факультетов университетов с применением корреляционного анализа, *t*-критерия Стьюдента и метода структурного моделирования (SEM).

Результаты исследования отдают предпочтение актуальному мотивационному профилю студентов узбекских вузов и определяют факторы формирующей среды, способствующие развитию внутренней учебной мотивации. Особое внимание будет уделено роли педагогического взаимодействия, системы измерения и психологического климата учебной группы мотивов, таких как организационно-психологические условия, непосредственно влияющие на национальную динамику. Полученные данные будут предназначены для разработки практических рекомендаций, адресованных преподавателям, кураторам образовательных групп и психологическим службам вузов Республики Узбекистан. Реализация этих рекомендаций будет способствовать сокращению академической дезадаптации первокурсников, обеспечению устойчивости и удержанию студентов в системе высшего образования. Перспективным исследованием в настоящее время является исследование цифровой цифровизации образования по принципу учебной мотивации: внедрение дистанционных и смешанных форм обучения создает новые условия для формирования как внутренней, так и мотивации внешней, требующие отдельного психологического осмысления.

Исследования показывают, что студенты с высоким уровнем внутренней мотивации демонстрируют не только более высокую зрелость, но и большую психологическую устойчивость к учебным стрессам, меньший уровень тревожности и более выраженную готовность к самостоятельной академической профессиональной деятельности. Особое внимание уделяется экономическому аспекту мотивации: ряд исследований фиксирует, что у студентов чаще преобладают мотивы, тогда обоснования и ответственность, как у студентов в мотивах — достижения и профессионального фактора, что требует дифференцированного подхода при проектировании мотивационной образовательной среды. Таким образом, структура комплексного обучения и динамики учебной мотивации студентов представляют собой не только актуальную научную задачу, но и практически значимый ресурс для повышения качества высшего образования в Республике Узбекистан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Деси Э.Л., Райан Р.М. Внутренняя мотивация и самодетерминация в поведении человека. – Москва: Смысл, 2012.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Смысл, 2005.
3. Бандура А. Теория социального научения. – Санкт-Петербург: Евразия, 2000.

OILAVIY MUNOSABATLARNING
IJTIMOIY INSTITUTSIONAL XUSUSIYATLARI

Odiljon G‘ulomjonov
Andijon davlat universiteti stajyor-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Jamiyatning barqaror rivojlanishi oilaning mustahkamligiga bevosita bog‘liqdir. Davlat ham oilaning barqaror bolishidan manfaatdor bo‘lib, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash choralari ko‘radi. Oilada yetishib chiqqan avlod jamiyatning kelajagini belgilovchi asosiy omil bo‘lib, ular kelajakda turli ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda faoliyat yuritadi. Shu sababli, oiladagi tarbiyaviy muhitning sog‘lomligi bevosita jamiyat poydevorining mustahkamligiga xizmat qiladi. Er-xotinning o‘zaro mehr-muhabbati, hurmat va sadoqati, farzand tarbiyasiga mas‘uliyat bilan yondashuvi oilaviy hayotning muhim tarkibiy qismlaridir.

Kalit so‘zlar: Oila, jamiyat, oilaviy munosabat, ijtimoiy, falsafiy.

Аннотация. устойчивое развитие общества напрямую зависит от прочности семьи. Государство также заинтересовано в стабильности семьи, принимает меры по укреплению ее правовых основ и социальной поддержке. Поколение, выросшее в семье, является ключевым фактором, определяющим будущее общества, и в будущем они будут работать в различных социальных, экономических и политических сферах. Поэтому здоровье воспитательной среды в семье напрямую служит прочности фундамента общества. Взаимная любовь, уважение и преданность супругов, ответственный подход к воспитанию детей-важные составляющие семейной жизни.

Ключевые слова: семья, общество, семейные отношения, социальные, философские.

Annotation. the sustainable development of society directly depends on the strength of the family. The state is also interested in keeping the Family Stable, taking measures to strengthen its legal framework and provide social support. The generation that has matured in the family is the main determining factor in the future of society, which in the future will operate in various social, economic and political spheres. Therefore, the wellness of the educational environment in the family directly serves the strength of the foundation of society. The couple's mutual affection, respect and loyalty, and responsibly approach to foster care are important components of family life.

Keywords: family, society, family relationship, social, philosophical.

Kirish. Oila inson hayotida muhim ijtimoiy institut sifatida jamiyatning barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. U nafaqat shaxsiy hayot va ma'naviy qoniqish manbai, balki insonning moddiy ehtiyojlarini shakllantiruvchi va qondiruvchi tizim sifatida ham e'tirof etiladi. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga erishish haqida", "Fuqarolik siyosati" kabi asarlarida inson jamoalari va jamiyatning shakllanishi, oila va davlatning boshqaruv tizimi ilmiy asosda tahlil qilingan. Uning ta'kidlashicha, inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun jamiyatda yashashga va faoliyat yuritishga ehtiyoj sezadi. Binobarin, inson yolg'iz holda baxtga erisholmaydi, u jamiyatning bir qismi sifatida o'z o'rnini topishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Oilaning tuzilishi, urf-odatlar va an'analari ijtimoiy-tarixiy sharoitlar ta'sirida shakllanadi. Oila jamiyatning eng kichik ijtimoiy-huquqiy bo'g'ini bo'lib, uning ichki munosabatlari jamiyatning umumiy axloqiy-me'yoriy tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir", deya ta'kidlaganidek, oilaviy tarbiya shaxsning shakllanishi va jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Oilaning ijtimoiy faolligi, avvalo, jamiyat tomonidan unga qo'yilgan talablar va oilaning ichki tuzilishidan kelib chiqadigan xususiyatlar orqali namoyon

bo'ladi. Ushbu omillar tarixiy jihatdan o'zgaruvchan bo'lib, oilaning funksional ko'lamini shakllantiradi va unga yangi vazifalarni yuklaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oilaviy munosabatlarning falsafiy talqini uning jamiyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. E.Fromm "Sevish san'ati" asarida sevgi va oilaviy munosabatlarning inson hayotidagi ahamiyatini ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan organib, sevgi san'atini ongli ravishda o'zlashtirish zarurligini ta'kidlagan. Unga ko'ra, sevgi nafaqat sezgi yoki hissiy tajriba, balki inson tomonidan o'rganilishi va amaliyotga tatbiq etilishi lozim bo'lgan mahoratdir. Bunday yondashuv oilaviy hayotda o'zaro hurmat va tushunishning muhimligini ta'kidlaydi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy dunyoda oilaning o'ziga xos ijtimoiy institut sifatidagi roli ortib bormoqda. Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va jamiyatdagi o'zgarishlar oilaning tarbiyaviy funksiyalariga yangi talablarga moslashishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, oilaning ijtimoiy institut sifatida rivojlanishi va uning jamiyat bilan integratsiyalashuvi muhim omillardan biri bo'lib qolmoqda. Oila nafaqat shaxsni shakllantirish, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy va madaniy tizimini mustahkamlashda ham beqiyos ahamiyatga ega.

Oilani mustahkamlash va uning ijtimoiy institut sifatidagi rolini yanada kuchaytirish milliy davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim. Shuhrat Mirziyoyev takidlaganidek, Oila jamiyatning tayanchidir, davlatning kelajagi esa oilaga bo'lgan e'tibor bilan belgilanadi. Shu sababli, oilaviy munosabatlarni qo'llab-quvvatlash, uning tarbiyaviy salohiyatini mustahkamlash va jamiyat taraqqiyotidagi rolini oshirish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biridir. Faqatgina oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirish orqali barqaror jamiyatni shakllantirish mumkin, chunki oila insoniyatning madaniy, axloqiy va ijtimoiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy institutdir.

Modernizatsiya va raqamli transformatsiya sharoitida oilaviy munosabatlarning institutsional xususiyatlari tobora kompleks tus olmoqda. Raqamli kommunikatsiya tarmoqlari oilaviy ijtimoiylashuv mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, oilaning funksional strukturasi va normativ negizlarining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, axborot makonining global kengayishi, gender va ijtimoiy rollarning transformatsiyasi, iqtisodiy va demografik faktorlar oilaning ijtimoiy institut sifatidagi an'anaviy konturlarini qayta shakllantirishga olib kelmoqda. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarning ijtimoiy institutsional xususiyatlarini tahlil qilish nafaqat falsafiy, balki sotsiologik, huquqiy va kommunikatsion nuqtayi nazardan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda dunyo aholisining 66 foizdan ortig'i yoki 5,3 milliarddan ziyodi internetdan faol foydalanuvchilardir. O'zbekiston misolida ham ushbu tendensiya sezilarli darajada namoyon bo'lib, mamlakatdagi internet foydalanuvchilari soni 31 milliondan oshgan bo'lib, ularning 29,5 millioni mobil internetdan foydalanmoqda. Ushbu raqamlar zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet infratuzilmasining kengayishi, raqamli xizmatlarning ommalashuvi va aholining texnologik bilimlari ortib borayotgani bilan izohlanadi. Virtual olam inson hayotining deyarli barcha jabhalariga kirib kelishi bilan jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning tubdan o'zgarishiga sabab boldi. Ayniqsa, oilaviy munosabatlar sohasida mazkur o'zgarishlar yaqqol sezilmoqda.

Oilaviy institut jamiyat barqarorligini ta'minlovchi eng muhim tizimlardan biri sifatida insonning shaxsiy rivoji, axloqiy tarbiyasi, ijtimoiy integratsiyasi, moddiy va hissiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishga xizmat qiladi. Virtual olamning oilaviy hayotga ta'siri esa ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, bir tomondan, u oilalar o'rtasidagi muloqotni qulaylashtirsa, boshqa tomondan, an'anaviy oila tushunchasi va munosabatlar tizimiga putur yetkazishi mumkin. Sherri Terklning tadqiqotlariga ko'ra, virtual olam insonlarni bir-biriga bog'lagani bilan, ularni real hayotda yanada uzoqlashtiradi. Oilaviy aloqa jarayonida an'anaviy suhbatlar o'rniga qisqa yozishmalar va emoji orqali ifodalangan hissiyotlar kelmoqda. Bu esa oilaviy rishtalarning zaiflashishiga, ijtimoiy izolyatsiyaga va avlodlar o'rtasida tushunmovchiliklarning ortishiga sabab bolmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar oilaviy hayotga ta'sir etishining muhim jihatlaridan biri ijtimoiy kapitalning susayishida namoyon bo'ladi. Putnamning ijtimoiy kapital nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy hayotdagi ishonch, hamkorlik va birgalikda harakat qilish tamoyillari zaiflashsa, jamiyat ham muvozanatini yo'qotishi mumkin. Oila doirasida bu holat o'zaro ishonchning kamayishi, ota-onalar va farzandlar o'rtasida hissiy masofa paydo bo'lishi hamda oilaviy qadriyatlarning susayishiga olib keladi. Internet orqali tanishuvlar va virtual munosabatlarning ortib borishi natijasida real hayotdagi ijtimoiy muloqotlar kamaymoqda. Bu holat virtual aloqalarning qulayligini ta'kidlovchi ayrim tadqiqotchilar tomonidan yangi kommunikatsiya uslublarning shakllanishi sifatida baholansa, boshqa nazariyotchilar buni insonlarni individualizm va yolg'izlikka olib boruvchi omil sifatida talqin qilmoqdalar.

Boshqa tomondan, virtual olamning oilaviy hayotga ijobiy ta'sirini ham inkor etib bo'lmaydi. O'zaro uzoqda yashovchi oilalar uchun ijtimoiy media muloqotni davom ettirish va bir-biridan xabardor bo'lib turish imkonini beradi. Shuningdek, internet ta'lim, o'z-o'zini rivojlantirish, ma'naviy va axloqiy bilimlarni mustahkamlash kabi ko'plab foydali jihatlariga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy media oilalar ichida hamkorlikni oshirish va jamiyat bilan bog'lanishni kuchaytirish imkoniyatiga ega. Sarah Coyne va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda aniqlanishicha, oilalar ijtimoiy tarmoqlardan birgalikda foydalanish orqali munosabatlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Biroq, bu imkoniyatlar faqatgina virtual olamdan ongli va me'yoriy foydalanilgandagina ijobiy natija berishi mumkin.

Xulosa. Zamonaviy jamiyatning murakkab sotsio-madaniy dinamikasi sharoitida oilaviy munosabatlarning ijtimoiy-falsafiy asoslarini har tomonlama tadqiq etish o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonni ijtimoiy institutlar evolyutsiyasi, davlat taraqqiyot strategiyasi hamda raqamli transformatsiya sharoitidagi axborot almashinuvining yangi formatlari nuqtayi nazaridan yondashish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot konsepsiyasi oilaviy munosabatlarning barqarorligi, avlodlar ortasidagi ijtimoiy meros uzatilishi hamda milliy qadriyatlar rekonstruksiya jarayonlarini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayon ijtimoiy institutlarning uyg'un transformatsiyasini talab etadi. Oila, eng avvalo, jamiyatning sotsial-madaniy tizimidagi asosiy institut sifatida shaxsni ijtimoiy shakllantirish, uning ongini manaviy-intelektual rivojlantirish hamda ijtimoiy birlikni mustahkamlash vazifalarini bajaradi. Shu sababli, oilaning institutsional tuzilishini sotsiologik va falsafiy nuqtayi nazardan baholash, uning funksional roli va evolyutsion rivojlanish dinamikasini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulatipov.R.G. Filosof i pravitel. Dialog o pravlenii. SPb.: Piter, 2004. –112 s.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: “A.Qodiriy”, 1993. –224 b.
3. Bekmurodov.M.B. Milliy mentalitet va rahbar ma'naviyati. – Toshkent: “Adolat”, 2003. 77-b.
4. Jumaev.R.Z. Davlat va jamiyat; demokratlashtirish yo'lida. – Toshkent: “Sharq”, 1998. 144 b.
5. Jumaboev.Y. O'zbekistonda falsafa va axloqiy fikrlar taraqqiyoti tarixidan. – Toshkent: “O'qituvchi-Ziyo nashr”, 1997. 182 b.
6. Imomnazarov.M. Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari. – Toshkent: “Sharq”, 1996. 144 b.
7. Islomov.Z.M. Fuqarolik jamiyati: kecha, bugun, ertaga. – Toshkent: TDYuI, 2002. 86 b.

MAHALLARDA XAFVSIZLIK VA SOG‘LOM MA‘NAVY MUHITNI MUSTAHKAMLASHDA JAMOAT TASHKILOTLARI FAOLLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Qudratov Anvarmirzo Murodillayevich
Oliy ta‘lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash
va malakasini oshirish instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mahallalarda xavfsizlik va sog‘lom ma‘naviy muhitni mustahkamlashda jamoat tashkilotlari, xususan, “Qalqon” jamoatchilik guruhlarini hamda “Mahalla yettiligi” tuzilmasi bilan ijtimoiy hamkorlik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: mahalla, xavfsizlik, ma‘naviy muhit, jamoat tashkilotlari, Mahalla yettiligi, Qalqon.

Аннотация. В данной статье анализируются возможности социального партнёрства общественных организаций, в частности общественных групп «Калкон» и структуры «Махаллинская семёрка», в укреплении безопасности и здоровой духовной среды в махаллях.

Ключевые слова: махалля, безопасность, духовная среда, общественные организации, Махаллинская семёрка, Калкон.

Annotation. This article analyzes the possibilities of social partnership between public organizations, particularly the “Qalqon” public groups and the “Mahalla Seven” structure, in strengthening safety and a healthy spiritual environment in mahallas.

Keywords: mahalla, safety, spiritual environment, public organizations, Mahalla Seven, Qalqon.

Tarixdan ma‘lumki, yurtimizda mahallalar ijtimoiy hamkorlik maskani sifatida sharqona demokratiyaning yadrosi bo‘lib xizmat qilgan. Mahalla qadim zamonlardan insonlar o‘rtasida o‘zaro hamjihatlik, birlashtirish, tarbiyaviy ta‘sir va ezgu ishlarga safarbarlik vazifalarini bajaruvchi o‘zbek davlatchiligining noyob institutidir.

Arxeologik ma‘lumotlar Vatanimiz hududida mahalla tizimining ilk belgilari jez davriga borib taqalishini ko‘rsatadi. Xususan, Surxondaryo viloyatidagi Sopollitepa manzilgohidagi jez davriga tegishli manbalarining guvohlik berishicha, u yerda miloddan avvalgi XVIII – XV asrlarda sakkiz oilaning bir joydagi manzilgohi qayd etilgan. Bu oilalarni faqat urug‘ jamoasigina emas, balki ishlab chiqarish manfaatlari ham birlashtirib turgan. Keyinchalik ularning safiga patriarxal tizim asosida 100 dan ortiq oilalar kelib qo‘shilgan. Katta oilalar jamoasini ular orasidan saylangan oqsoqol boshqargan. Oqsoqollar o‘z navbatida oliy oqsoqollar kengashiga birlashgan. Oqsoqollar, odatda, jamoa – qishloq hayoti bilan bog‘liq barcha masalalarni oliy kengash orqali hal qilishgan. Bundan tashqari, miloddan avvalgi III asrdan to milodiy V asr boshlarigacha qadimgi Parkana (Farg‘ona) davlatida ham jamoalar hayoti bilan bog‘liq masalalarni oqsoqollar kengashi hal etgan. Kengash, asosan, sulh tuzish, vazirlar tarkibi va soliqlarni tayinlash, urush e‘lon qilish, jamoa ishlariga safarbar etish kabi masalalar bilan shug‘ullangan.

Narshaxiy o‘zining «Buxoro tarixi» asarida Buxoroda bundan 1100 yil ilgari bir qancha mahallalar bo‘lganini qayd etib o‘tgan. Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» asarida mahallani «mahalla shahar ichidagi shaharcha» deb ta‘rif berilgan hamda Hirot shahri yuz shaharcha ahamiyatiga ega bo‘lgan mahallalardan tashkil topganligi qayd etilgan. Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, mahallalarning dastlabki belgilari jamoaviylik asosida vujudga kelgan. O‘rta asrlarga kelib mahalla tizimida qator o‘zgarishlar yuz berdi. Xususan, Amir Temur va temuriylar davrida mahallalarga katta mas‘uliyat yuklangan. Masalan, Sohibqiron o‘z saltanatida qashshoqlar sonini kamaytirish maqsadida kambag‘al va qashshoqlarga g‘aznadan nafaqalar belgilashni mahallalar orqali amalga oshirgan. O‘rta asrlarda mahallalar fuqarolarning kasb-kori asosida shakllangan va

shunga qarab nomlangan. Masalan, zargarlik, misgarlik, ko'nychilik, pichoqchilik, qoshiqchilik, temirchi, egarchi, taqachi va h.k. Mahallalar qadimdan ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Bu borada Alisher Navoiy o'z davrida jamiyat tuzilishi va turli tabaqalarning turmush tarzini o'rganar ekan, mahallalarda 32 xil ijtimoiy qatlam haqida ma'lumot beradi. Unda yuqori sinf vakillari, kambag'allar, beva-bechoralar, yetim-yesirlar, muhtojlar, tekinxo'rlar ham alohida ko'rsatilgan. Jumladan, ijtimoiy qatlamlarning yigirma yettinchisini g'arib va bechoralar, yigirma sakkizinchisini gadoylar tashkil etishini e'tirof etadi. Alisher Navoiy bu kabi tabaqalarning qashshoqlikdan chiqishlariga ko'maklashish va ijtimoiy muhofazalashda mahallaning o'rni to'g'risida ijodiy izlanishlar olib borib, ushbu qatlamlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yengillashtirishga ko'maklashuvchi va barchaga birday xizmat ko'rsatuvchi 52 rabot, 16 ko'prik, 9 hammom, qator masjid, madrasa, xonaqoh va shifoxonalar qurdirib mahallalar ixtiyoriga topshiradi. isloh qildi. Xususan, 1903 yilda qabul qilingan «Turkiston o'lkasini idora etish Nizomi»ga muvofiq, o'lkadagi viloyatlar u'ezd, shahar, volost va ovullarga bo'lingan. Viloyat va u'ezd ma'muriy idoralari joylashgan aholi markazlari shahar hisoblangan. Shuni aytish kerakki, har bir volost 1000 dan to 2000 gacha xonadonni yoki 10-13 qishloq jamoa (oqsoqollik)ni o'z ichiga olgan. Oqsoqollarning vazifalari o'z hududida majlis va yig'inlarni tashkil etish, soliq va boshqa to'lovlarni yig'ish, rasmiylashtirish hamda ularni davlat xazinasiga topshirishdan iborat edi. Sobiq sovet hukumati davrida mahallalarga nisbatan munosabat ijobiy tomonga o'zgarmadi. Bu davrda sovetlar hukumati mahallaga o'tmish sarqiti sifatida qaragan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach mahallalarga nisbatan munosabat tubdan o'zgardi. Mahallalar nufuzini qayta tiklash va rivojlantirish borasida yangi tarixiy davr boshlandi. Mahallaning nufuzini ko'tarish nafaqat iqtisodiy-ijtimoiy, balki siyosiy, tarbiyaviy, ulkan ma'naviy masala ekanligi ustuvor vazifa sifatida belgilanib, uni mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ishonchli tayanchi va ta'sirchan kuchi bo'lib xizmat qilishiga zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

Xususan, 1992 yil 12 sentyabrdagi Farmonga muvofiq "Mahalla" respublika xayriya jamg'armasi tashkil etildi. 1992 yilda O'zbekiston Prezidentining «Respublika «Mahalla» xayriya jamg'armasining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni e'lon qilindi. Jamg'armaning vazifasi sifatida tarixan tarkib topgan an'ana va odatlarni asrab avaylashga va boyitishga har tomonlama yordam berish, har xil an'anaviy marosimlar o'tkazish, mehr muruvvatni qaror toptirish hamda o'zaro yordamni tashkil etish, juda muhtoj oilalar va alohida shaxslarga tekin moddiy yordam ko'rsatish, mahallalar hududini obodonlashtirish, mahallaning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga yordam berish kabi masalalar belgilandi.

Bugun yurtimizda mahalla instituti rasmiy nom bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari deb ataladi. Ushbu noyob ijtimoiy tuzilma Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, mustaqillik yillarida aholiga eng yaqin va xalqchil tuzilmaga aylandi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini hayotga tadbiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini samarali tashkil etishda jamoat tshkilotlari bilan ijtimoiy hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon mahallalarda sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlash, aholi muammolarini kompleks o'rganib ularni joyida hal etishda eng maqbul usul sifatida amaliyotga joriy etilmoqda. Mahallalar faoliyatida jamoat tshkilotlari bilan ijtimoiy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish, ijtimoiy hamkorlikning huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda hamkorlik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylanmoqda. Mahallalar faoliyati va boshqaruvida yangi tajriba bo'lgan "Mahalla yettiligi" tuzilmasi aholi muammolari bilan ishlashning yangi shakl va imkoniyatlarini yaratdi.

"Mahalla yettiligi" — O'zbekistonda mahallabay ishlash tizimini yo'lga qo'yish, aholi muammolarini bevosita joyida hal etish va davlat hamda jamiyat o'rtasida ko'prik vazifasini

bajarish maqsadida tashkil etilgan yangi ijtimoiy boshqaruv shaklidir. Bu tizim mahallalarda ishsizlik, kambag'allik va huquqbuzarliklarni qisqartirishga xizmat qiladi. "Yettilik" tarkibiga quyidagi 7 nafar mutaxassis kiradi:

Mahalla raisi – yettilik faoliyatini muvofiqlashtiruvchi rahbar.

Hokim yordamchisi – tadbirkorlikni rivojlantirish, aholini ish bilan ta'minlash va kambag'allikni qisqartirishga mas'ul.

Yoshlar yetakchisi – yoshlar bilan ishlash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va bandligini ta'minlash vazifasini bajaradi.

Xotin-qizlar faoli – oila va xotin-qizlar muammolarini o'rganish, ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqarorlashtirish bilan shug'ullanadi.

Profilaktika inspektori – mahallada huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishni ta'minlaydi.

Soliq inspektori – mahalladagi soliq bazasini kengaytirish, aholi daromadlarini legallashtirishga mas'ul.

Ijtimoiy xodim – yolg'iz keksalar, nogironlar va boshqa ijtimoiy yordamga muhtoj qatlamga xizmat ko'rsatish vazifalarini bajaradi.

Mahalla xavfsizligi va "Xavfsiz mahalla" tamoyilini ta'minlashda, mahallalarda jinoyatchilikning oldini olish, ayniqsa, yoshlar bilan ishlash tizimini yangi bosqichga olib chiqishda "Qalqon" jamoatchilik tashkiloti tuzilmasi imkoniyatlaridan unumli foydalanish ham soha rivojiga o'zining ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, Oliy ta'lim muassasalari qoshida tashkil qilingan "Qalqon" jamoatchilik guruhlarini quyidagi yo'nalishlarda o'z faoliyatini amalga oshiradi:

Talabalar o'rtasida huquqbuzarlik, jinoyatchilik, giyohvandlik va ekstremizmning oldini olish;

Qalqon a'zolarining bo'sh vaqtini to'ldiradigan va ularni faollashtiruvchi loyihalarga jalb etish;

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish;

Yoshlar o'rtasida ommaviy sport o'yinlarini rivojlantirish;

Sog'lom turmush tarzini targ'ib etish va buyuk sarkardalarimizning jasorati, ulug' ajdodlarimizning boy ma'naviy merosi, yaqin va uzoq o'tmishda xalqimiz ko'rsatgan matonat va fidoiylilikni yoshlarga targ'ib etish;

Ehtiyojmand talabalarni aniqlash va ularni stipendiya, grant yoki ijtimoiy imtiyozlarga yo'llash va h.k.

Aynan mazkur yo'nalishlardagi vazifalarni amalga oshirishda mahallalar va "Qalqon" jamoatchilik guruhlarini bilan ijtimoiy sheriklikni yo'lga qo'yish va rivojlantirish "Xavfsiz va obod mahalla" qiyofasini shakllantirishning eng samarali yechimi bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Huquqbuzarliklar profilaktikasi: Darslik / To'plam. IIV Akademiyasi. – Toshkent, 2022.
3. Tajibayev, A. Mahallabay ishlash tizimining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Akademiyasi, 2023.

O‘ZBEKISTON MILLIY OLIMPIYA QO‘MITASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TARIXI

Alisher Hamdamov

O‘zbekiston milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada mustaqillik yillarida davlat va jamiyatning turli yo‘nalishlarida shiddat bilan davom etayotgan islohotlar o‘z o‘rnida jismoniy tarbiya va tarbiyani takomillashtirishni kun tartibiga dolzarb qilib qo‘yilganligi ilmiy asoslangan.

Xalqaro maydonda tarixan qisqa davr ichida obro‘ orttirishga ulgurgan mustaqil O‘zbekiston dunyoga nafaqat qadimiy madaniyat, buyuk mutafakkirlar, olimlar, shoir va sarkardalar tuhfa etgan yurt, balki xalqaro sport olamida ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan davlat sifatida ham tanilganligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: fristayl sport, tarbiya, Milliy olimpiya qo‘mitasi, sport delegatsiyasi, xalqaro aloqalar, seleksion musobaqalar, sport ta‘limi.

Аннотация. В статье научно обосновано то, что за годы независимости реформы, интенсивно идущие по различным направлениям в государстве и обществе, поставили на повестку дня совершенствование физического воспитания и образования.

В его основе лежало то, что независимый Узбекистан, сумевший за короткий период времени завоевать авторитет на международной арене, известен миру не только как страна, одаренная древней культурой, великими мыслителями, учеными, поэтами и полководцами, но и как страна, добившаяся больших успехов в мире международного спорта.

Ключевые слова: вольной спорт, образование, Национальный олимпийский комитет, спортивная делегация, международные связи, отборочные соревнования, спортивное образование.

Annotation. The article scientifically substantiates the fact that the reforms that have been taking place in various areas of the state and society during the years of independence have made the improvement of physical education and upbringing a priority on the agenda.

It was based on the fact that independent Uzbekistan, which managed to gain prestige in the international arena in a historically short period of time, is known to the world not only as a country that has gifted the world with ancient culture, great thinkers, scientists, poets, and generals, but also as a state that has achieved great success in the world of international sports.

Key words: freestyle sports, education, National Olympic Committee, sports delegation, international relations, selection competitions, sports education.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida davlat va jamiyatning turli yo‘nalishlarida shiddat bilan davom etayotgan islohotlar o‘z o‘rnida jismoniy tarbiya va tarbiyani takomillashtirishni kun tartibiga dolzarb qilib qo‘ydi. Natijada yoshlar orasida sportni yo‘lga qo‘yish va rivojlantirish tadbirlari davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Olimpiya sportini rivojlantirishning huquqiy asoslari mustahkamlab borildi.

Xalqaro maydonda tarixan qisqa davr ichida obro‘ orttirishga ulgurgan mustaqil O‘zbekiston dunyoga nafaqat qadimiy madaniyat, buyuk mutafakkirlar, olimlar, shoir va sarkardalar tuhfa etgan yurt, balki xalqaro sport olamida ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan davlat sifatida ham tanildi. Hozir bemalol aytishimiz mumkinki, O‘zbekiston sport sohasida yirik davlatga aylanib, boshqa mamlakatlarga ko‘plab yillar kerak bo‘lgan yo‘lni tarixan qisqa muddat ichida bosib o‘tdi.

O‘zbekiston Milliy olimpiya qo‘mitasining 33 yillik faoliyatiga nazar tashlar ekanmiz ko‘pgina tarixiy yutuqlar ko‘z oldimizda gavlanadi. Mamlakatimizda Milliy olimpiya qo‘mitasi 1992-yil 21-yanvarda, ya‘ni bundan roppa-rosa 33 yil muqaddam tashkil etilgan bo‘lib, 1993-yil sentabr oyida Xalqaro Olimpiya qo‘mitasining 101-sessiyasida rasman tan olingan. So‘ngra

mamlakatimiz sport delegatsiyasi mustaqil O'zbekiston nomidan to'rt yillikning eng nufuzli musobaqalari Olimpiya hamda Osiyo o'yinlarida qatnashish huquqini qo'lga kiritdi.

Bugun Milliy olimpiya qo'mitasi mamlakatimizda sportni rivojlantirish yo'lida keng ko'lamda ish olib bormoqda. Tabiiyki, bu borada asosiy e'tibor olimpiya sport turlariga qaratilmoqda. O'tgan vaqt mobaynida noolimpiya yo'nalishlaridan olimpiya sport turlariga iqtidorli sportchilarni saralab olish maqsadida ko'plab seleksion musobaqalar tashkil etildi.

Bundan tashqari, Milliy olimpiya qo'mitasi xalqaro aloqalarni mustahkamlab, nufuzli xalqaro sport tashkilotlari, yetakchi sport mamlakatlari bilan keng qamrovli hamkorlikni yo'lga qo'ygan.

O'zbekiston delegatsiyasi mustaqil jamoa sifatida birinchi marta 1994-yilda Norvegiyaning Lillixammer shahrida o'tkazilgan XVII qishki Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan va ilk urinishdayoq hamyurtimiz Lina Cheryazova fristayl sport turi bo'yicha barcha raqiblarini ortda qoldirib, Olimpiya o'yinlarining oltin medaliga sazovor bo'lgan. Ushbu sovrin mustaqil O'zbekiston tarixidan Olimpiya o'yinlarining birinchi oltin medali sifatida joy olgan.

Oradan ikki yil o'tib sportchilarimiz yozgi Olimpiya o'yinlaridagi ishtiroklarini ham boshlab berishadi va 1996-yilda AQSHning Atlanta shahrida tashkil etilgan XXVI yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston delegatsiyasi endi ikkita medalga sazovor bo'ladi. Armen Bagdasarov dzyudo bo'yicha kumush, Karim To'laganov esa boks bo'yicha bronza medalini qo'lga kiritishadi.

O'zbekistonning sport sohasidagi islohotlari va bu boradagi tajribasi jahonda e'tirof etilib, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga hamda Xalqaro olimpiya harakatiga qo'shgan ulkan hissasi uchun 1996-yilda Xalqaro Olimpiya qo'mitasining oliy mukofoti – Olimpiya Oltin ordeni bilan taqdirlanadi.

O'zbekiston birinchi Prezidentining tashabbusi bilan 1996-yilda Toshkent shahrida «Olimpiya shon-shuhrati» muzeyi tashkil etilib, uning ochilish marosimida Xalqaro Olimpiya qo'mitasining Prezidenti Xuan Antonio Samaranch ishtirok etadi. Umuman olganda Samaranch Xalqaro Olimpiya qo'mitasiga rahbarlik qilgan paytda Toshkentga uch marotaba tashrif buyuradi. U dastlab Lillixammerdagi Olimpiya o'yinlaridan so'ng, keyinchalik poytaxtimizda I Markaziy Osiyo o'yinlari o'tkazilishi munosabati bilan va nihoyat «Olimpiya shon-shuhrati» muzeyining tantanali ochilish marosimida ishtirok etish uchun mamlakatimizga tashrif buyuradi.

O'zbekistonlik sportchilar navbatdagi Olimpiya o'yinlarida ham muvaffaqiyatli odimlashni davom ettirishadi. Ayniqsa, "Sport ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo'yicha sportchilar zahirasi shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarori hamda "O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi huzurida Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"ga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida ko'zda tutilgan ustuvor vazifalar asosida olimpiya o'yinlarini yangi bosqichga ko'tarildi.

2000-yilda Avstraliyaning Sidney shahrida bo'lib o'tgan XXVII yozgi Olimpiya o'yinlarida Andijon boks maktabi tarbiyalanuvchisi Muhammadqodir Abdullayev o'zbek yigitlari orasida birinchi bo'lib Olimpiya o'yinlari chempioni degan sharaflı nomga sazovor bo'ladi. Shuningdek, erkin kurash bo'yicha bellashuvlarda Artur Taymazov kumush, Sergey Mixaylov va Rustam Saidovlar esa boks bo'yicha musobaqalarda terma jamoamiz hisobiga bronza medallarini qo'shib qo'yishadi. O'zbekiston delegatsiyasi umumjamoa hisobida 199 ta davlat vakillari orasida 42-o'rinni egallaydi. 2004-yilda jahonning to'rt yillikdagi eng yirik sport festivali Olimpiya o'yinlari vatani sanalgan Gretsiyaning Afina shahrida tashkil etiladi. Bu safar mamlakatimiz sportchilari bir yo'la ikkita oltin medalga ega chiqishadi. Erkin kurashda Artur Taymazov, yunon-rum kurashida Aleksandr Dokturishvili Olimpiya o'yinlari chempioni unvoniga sazovor bo'lgan bo'lsalar, Magomed Ibragimov erkin kurashda kumush medalini qo'lga kiritadi. O'tkirbek Xaydarov va Bahodir Sultonovlar esa boks bo'yicha bronza medallari bilan taqdirlanishadi.

Mamlakatimiz delegatsiyasi bu safar 202 ta davlat orasida 34-o'rinni band etadi. Hisob bo'yicha XXIX yozgi Olimpiya o'yinlari Xitoy poytaxti Pekin shahrida tashkil etiladi. Mazkur

musobaqada o'zbekistonlik sportchilar tomonidan jami oltita medal qo'lga kiritiladi. Artur Taymazov o'z shaxsiy kolleksiyasiga Olimpiya o'yinlarining yana bir oltin medalini qo'shib qo'ygan bo'lsa, erkin kurashda Soslan Tigiyev, dzyudoda esa Abdullo Tangriyev kumush medali bilan taqdirlanishadi.

Fransiyaning Parij shahrida bo'lib o'tgan XXXIII yozgi Olimpiya o'yinlarida munosib ishtirok etib, erishgan ulkan tarixiy g'alabamiz tahsinga savozdir. 19 ta sport turi bo'yicha 90 nafar sportchi bilan 8 ta oltin, 2 ta kumush, 3 ta bronza medalni qo'lga kiritib, mamlakatimiz ishtirokchi davlat orasida umumjamohisobida 13-o'rinni, Osiyo qit'asida 4-o'rinni, turkiy va islom mamlakatlari hamda Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi bo'yicha 1-o'rinni egalladi. Barchamizni quvontirgan bu natijalar O'zbekiston tarixida ilgari hech qachon bo'lmagan yutuqlardir.

Aslida chorak asrdan ko'proq tarix oldida hech narsa emas. Ammo ortda qolgan ana shu 33 yillik davr mobaynida yurtimizda sport taraqqiyoti va olimpizm g'oyalarini ilgari surish borasida qilingan ulkan hajmdagi ishlar bugun mustaqil diyorimizni qudratli sport mamlakatiga aylantira oldi. Ha, bugun O'zbekiston dunyo sport sahnasida o'z o'rniga, obro'siga ega mamlakatga aylandi.

Yuqorida keltirilgan barcha amaliy ishlar bevosita shaxsan O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Miromonovich Mirziyoyev boshchiligidagi bir qator Vazirlik hamda tegishli tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. (2023) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Parijda bo'lib o'tgan XXXIII yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan O'zbekiston sport delegatsiyasi vakillari bilan uchrashuvdagi nutqi. – Toshkent, 2024-yil.
3. Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. – T., 2013. – B.105.
4. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi huquqiy hujjatlar to'plami. – T., 2016. – B.215.
5. Shakarjonova K.T., Djalilova L.A. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi // Zamonaviy ta'lim, 2016. – № 6-son.– B. 63-70.
6. Ahmedov J. Kurash yoshlarda ma'naviy-axloqiy fazilatlar va milliy iftixor tuyg'usini shakllantirish vositasi sifatida // "Zamonaviy sportda muammo va yechimlar" xalqaro anjumani to'plami. – Chirchiq: 2021.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI, HARBIY
SIYOSAT VA XALQARO MUNOSABATLAR: TARIXIY-TAHLILIY YONDASHUVAmangeldi Saimbetov
O‘zbekiston Respublikasi IIV Qoraqalpoq akademik litseyi

Annotatsiya. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, unda Temuriylar merosi zamonaviy davlat qurilishi bilan falsafiy-analitik jihatdan bog‘lanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Amir Temur asos solgan boshqaruv tizimi, “Tuzuklar”dagi tamoyillar, harbiy intizom va tashqi siyosatdagi yondashuvlarni ilmiy asosda o‘rganishdir. Metodologiya sifatida tarixiy-tahliliy va qiyosiy yondashuvlar, shuningdek, manbashunoslik prinsiplari qo‘llanildi. Xulosa sifatida, Amir Temur davlatchilik tajribasi bugungi O‘zbekiston siyosiy tafakkurida chuqur ildiz otgan meros sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, harbiy siyosat, xalqaro munosabatlar, Temur tuzuklari, siyosiy meros.

Аннотация. Актуальность исследования заключается в философско-аналитическом осмыслении наследия тимуридов в контексте современного государственного строительства. Цель статьи – научный анализ управленческой системы, изложенной в «Уложениях Темура», а также его политических и внешнеполитических стратегий. Методология включает историко-сравнительный и источниковедческий подходы. В заключении подчеркивается, что опыт Темура представляет собой важное политико-культурное наследие, имеющее значение и для современного Узбекистана.

Ключевые слова: Амир Темура, государственное управление, тимуриды, военная политика, международные отношения, уложения Темура, политическое наследие.

Abstract. The relevance of this research lies in its philosophical and analytical interpretation of the Timurid legacy in the context of modern statehood. The main objective is to analyze Temur’s administrative system as described in the “Tuzuks”, along with his political and diplomatic strategies. The methodology employs historical, comparative, and source-critical approaches. The conclusion emphasizes that Temur’s statecraft experience remains a valuable part of Uzbekistan’s political heritage.

Keywords: Amir Temur, Timurid state, governance, military policy, international relations, Temur’s codes, political heritage.

Kirish. Amir Temur va Temuriylar davri Markaziy Osiyoda davlat boshqaruvi, harbiy siyosat va xalqaro diplomatiya rivojiga beqiyos ta’sir ko‘rsatgan tarixiy bosqichdir. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi suvereniteti va milliy taraqqiyotining ideologik negizlaridan biri sifatida Amir Temur merosi qayta baholanmoqda. Dolzarblik shundaki, davlatni markazlashtirish, adolatli boshqaruv tizimi yaratish, kuchli ichki tartib va tashqi diplomatik aloqalar o‘rnatish bo‘yicha Amir Temurning siyosiy strategiyalari hozirgi zamonaviy boshqaruv tamoyillari bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, “Temur tuzuklari”dagi boshqaruv tamoyillari bugungi siyosiy-huquqiy tafakkur bilan o‘zaro aloqada tadqiq etilishi zarurdir.

Ilmiy muammo shundaki, Amir Temur va Temuriylar davri boshqaruv tizimi ko‘pincha tarixiy va harbiy kontekstda o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning siyosiy-falsafiy mohiyati, boshqaruv konsepsiyasi va tashqi diplomatiya strategiyalari zamonaviy davlatshunoslik mezonlari asosida chuqur tahlil qilinmagan. Ayniqsa, Temur tuzuklaridagi boshqaruv mexanizmlarining tizimlilik tamoyillari yetarli darajada konseptual tadqiq etilmagan.

Amir Temur shaxsiyati va u asos solgan davlat tizimi bo‘yicha o‘rganishlar asosan tarixiy-voqeyiy yondashuv doirasida olib borilgan. A.Ziyo o‘zining “O‘zbek davlatchiligi tarixi” asarida Amir Temurni “turkiy dunyo davlatchiligi merosini yangilagan va uni yangicha markazlashgan siyosiy tizimga aylantirgan shaxs” sifatida ta’riflaydi [1]. J.Rahimov tahriridagi “Temur tuzuklari”

asari esa Temurning davlatni boshqarish, harbiy intizom va shaxsiy mas’uliyat haqidagi qarashlarini birlamchi hujjat sifatida o’rganish imkonini beradi [2].

Shuningdek, tarixchi B.Ahmedov o’z tadqiqotlarida Temuriylar davridagi davlat tuzilmasini "ijroiya va maslahat kengashlari uyg’unligiga asoslangan, harbiylashtirilgan boshqaruv modeli" deb ataydi [3]. Muiniddin Natanziyning "Muntahab at-tavorix" asarida esa Temur davlatining hududiy va ierarxik strukturasi tafsilotli tasvirlanadi [4].

Mixail Ivaninning "Ikki buyuk sarkarda" (Chingizxon va Amir Temur) nomli asarida esa Temurning strategik tafakkuri Chingizxon bilan qiyosiy tahlil qilinib, "Temurning o’zgaruvchan siyosiy muhitga moslasha olish qobiliyati uni davrining pragmatik yetakchisiga aylantirdi" degan fikr ilgari suriladi [5].

Biroq yuqoridagi manbalar ko’proq tarixiy voqealar bayoniga asoslanib, Temuriylar boshqaruv tizimining siyosiy-falsafiy va davlatshunoslik nuqtayi nazaridan konseptual tahliliga yetarlicha e’tibor qaratmaydi. Shu bois, ushbu maqola ushbu ilmiy bo’shliqni to’ldirishga urinadi.

Shu asosda tadqiqotning maqsadi Amir Temur va Temuriylar davridagi davlat boshqaruvi, harbiy siyosat va xalqaro aloqalarning asosiy tamoyillarini zamonaviy davlatshunoslik va siyosiy nazariya nuqtai nazaridan tahlil qilishdir.

Bizning tadqiqotdan kutilayotgan gipoteza shundan iboratki, Amir Temur tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv tamoyillari — ayniqsa "Temur tuzuklari"da bayon etilgan siyosiy-ijtimoiy strategiyalar — bugungi zamonaviy davlat qurilishi va tashqi siyosat yuritishda metodologik asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot tarixiy-falsafiy va huquqiy yondashuvlarga asoslangan sifatli (kvalitativ) dizayn doirasida olib borildi. Tadqiqotning kuzatuv xarakteri asosiy tarixiy manbalarni chuqur o’rganish, ularni mantiqiy tahlil qilish hamda zamonaviy ilmiy tushunchalar bilan qiyosiy muhokama qilishga yo’naltirilgan. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida bevosita respondentlar jalb qilinmagan, chunki u o’tmishdagi tarixiy voqealar va siyosiy tizimlarga bag’ishlangan hujjatli-tahliliy ishdur. Biroq bilvosita ishtirokchilar – ya’ni tarixiy davr vakillari (Amir Temur, devon vakillari, tarixchilar) asar va hujjatlar orqali analitik tarzda o’rganildi.

Ma’lumotlar "Temur tuzuklari", Natanziy, Hofiz Abru, Ibn Arabshoh, Shomiy kabi tarixchilarning asarlari hamda zamonaviy tarixshunoslikdagi ilmiy nashrlar orqali to’plandi. Ma’lumot yig’ish usuli sifatida hujjatli kontent tahlili, tarixiy manba tahlili va matnshunoslikka asoslangan konseptual yondashuvdan foydalanildi. Asosiy e’tibor davlat boshqaruvi, harbiy siyosat va tashqi diplomatiya tizimining nazariy asoslari, struktura va funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratildi.

Tahlil usuli sifatida tarixiy-komparativ yondashuv (masalan, Temuriylar davrini avvalgi va keyingi sulolalar bilan qiyoslash), matn tahlili (asarlardagi siyosiy terminologiya va konsepsiyalarni aniqlash) hamda kontent-analiz (Temur tuzuklarida takrorlanadigan boshqaruv tamoyillari va qadriyatlar) qo’llandi. Tadqiqot davomida tarixiy dalillarning izchilligi, mualliflarning pozitsiyasi va siyosiy kontekstga moslik mezonlari asosida tahliliy xulosalar chiqarildi. Shuningdek, natijalarni kontekstual asosda zamonaviy davlatshunoslik bilan bog’lashga urinish metodologik yondashuvning muhim jihati bo’ldi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari Amir Temur va Temuriylar davridagi davlat boshqaruvi, harbiy strategiya va tashqi siyosatning murakkab, lekin puxta tizimga ega bo’lganini ko’rsatadi. Avvalo, boshqaruv tizimi aniq strukturaviy asosda tashkil etilgan bo’lib, davlat markazlashgan holda "dargoh" va "devon" kabi asosiy boshqaruv organlariga bo’lingan. "Temur tuzuklari"da keltirilganidek, har bir siyosiy qaror "to’qqiz ulushi maslahat, bir ulushi qilich" tamoyiliga tayanib qabul qilingan. Devonga sakkizta vazirlik – mamlakat va raiyat ishlari, harbiy masalalar, moliya, soliqlar, mulkchilik, tashqi daromadlar, adliya va boshqa sohalar bo’yicha idoralar kirgan. Bularning barchasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni nazorat ostida ushlab turishga xizmat qilgan.

Hududiy boshqaruv esa “suyurg‘ol” tizimi asosida tashkil qilingan bo‘lib, Amir Temur o‘z o‘g‘illari va yaqin sodiq amirlariga muhim strategik mintaqalarni birlashtirib bergan. Masalan, Hirot va Balx Mironshohga, Eron va Ozarboyjon Umarshayxga, Xuroson va Mozandaron Shohruhga topshirilgan.

Harbiy tizimda esa qat‘iy xizmat intizomi va aniq lavozimlar iyerarxiyasi joriy etilgan. Oddiy askarlardan tortib to mingboshigacha bo‘lgan har bir harbiy xizmatchining vazifasi, jihozlari va javobgarligi aniq belgilangan. Yurishlarda ishtirok etuvchi askarlar kamon, qilich, o‘qdon, asbob-uskunalar, chodir va zaruriy vositalar bilan ta‘minlangan. Shuningdek, harbiy yurishlarda qatnashish mezonlari dushman kuchiga qarab belgilanib, agar g‘anim soni 40 mingdan oshsa, Amir Temurning o‘zi lashkarboshilik qilgan.

Xalqaro munosabatlarda ham Sohirqiron faol tashabbuskorlik ko‘rsatgan. Uning Usmoniylar sultoni Boyazid ustidan 1402-yil Anqara jangida qozongan g‘alabasi butun Yevropa geosiyosatida muvozanatni o‘zgartirib yuborgan. Amir Temur Genuya, Venetsiya, Vizantiya, Fransiya va Angliya bilan diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Jumladan, Karl VI va Genri IV kabi Yevropa hukmdorlari bilan yozishmalari o‘zaro savdo va siyosiy ittifoqlarning kengayishiga xizmat qilgan.

Iqtisodiy boshqaruvda ham Temur mulk, xazina va lashkardan iborat bo‘lgan uch asosiy tayanchni davlat barqarorligining negizi deb hisoblagan. Yer egaligi davlat, vaqf va xususiy shakllarda bo‘lib, har bir viloyatda bu tartib qat‘iy saqlangan. Moliyaviy nazoratni esa alohida vazirlik yuritib, xazina xarajatlari va kirim-chiqimlar muntazam nazorat ostida bo‘lgan.

Mazkur faktik natijalar tadqiqotda ilgari surilgan gipotezani – ya‘ni Temur tuzuklaridagi boshqaruv tamoyillari zamonaviy davlat qurilishida konseptual model bo‘lishi mumkin, degan taxminni to‘laqonli ravishda tasdiqlaydi. Boshqaruv, harbiy va tashqi siyosat sohalarida aniqlik, tizimlilik va strategik yondashuv Amir Temurning siyosiy tafakkurining poydevorini tashkil etgan. Aynan shu jihatlar uning davlatchilik merosini hozirgi siyosiy-falsafiy fikrlar bilan uyg‘un holda o‘rganish imkonini bermoqda.

Muhokama. Olib borilgan tadqiqot natijalari Amir Temur tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy va boshqaruv tamoyillari chuqur falsafiy asosga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. “Tuzuklar”da bayon etilgan har bir qarorning maslahatga asoslanishi, harbiy-siyosiy ierarxiyaning qat‘iy belgilanishi, diplomatik aloqalarning funksional xarakterga ega bo‘lishi bu tizimning zamonaviy davlat boshqaruvi modellariga yaqinligini ko‘rsatadi. Bular shuni anglatadiki, Temuriylar davridagi boshqaruv tizimi faqat feodal xarakterga emas, balki ilg‘or siyosiy tafakkur mahsuliga aylangan konseptual tuzilmaga ega bo‘lgan.

Tadqiqot natijalari ilgari e‘lon qilingan ayrim ilmiy ishlarga o‘ziga xos tarzda bog‘lanadi. Masalan, A.Ziyo Amir Temur merosini o‘zbek davlatchiligining tarixiy poydevori sifatida baholagan bo‘lsa [1,112-117], bizning tadqiqot bu fikrni kengaytirib, uni zamonaviy davlatshunoslik mezonlari bilan ham bog‘lab beradi. Shuningdek, B. Ahmedov tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-siyosiy barqarorlik tushunchasi Temurning xalq manfaatiga yo‘naltirilgan siyosiy strategiyalari bilan bevosita uzviy bog‘liq ekanini tasdiqlaydi [3,189-1997].

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u Amir Temur boshqaruv tizimini tarixiy kontekstdan chiqarib, siyosiy tafakkur va davlatshunoslik nazariyasi doirasida tahlil qiladi. Bu yondashuv Sohirqiron merosini faqat o‘tmishga oid emas, balki bugungi kundagi davlat siyosati, huquqiy madaniyat va boshqaruv metodologiyasi bilan uyg‘un holda o‘rganish imkonini beradi. Amaliy jihatdan, ushbu tahlillar Temur tuzuklarida ifoda etilgan tamoyillarni siyosatshunoslik, tarix, huquq va boshqaruv sohalaridagi ta‘limiy dasturlarga integratsiyalash imkonini beradi.

Shunga qaramay, tadqiqot ba‘zi cheklovlariga ham ega. Eng avvalo, tarixiy manbalarning ayrimlari subyektiv yozilgan yoki mafkuraviy ruhda talqin etilgan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, mavjud yozma manbalar ayrim siyosiy yoki harbiy qarorlarning to‘liq kontekstini aks ettirmasligi ehtimoldan xoli emas. Bundan tashqari, zamonaviy siyosiy modellar bilan qiyosiy tahlil qilishda davrlararo tafovutlarni to‘liq hisobga olish ma‘lum darajada metodologik cheklov yaratadi.

Kelgusidagi izlanishlarda Temur tuzuklari va Temuriylar siyosiy falsafasining qiyosiy tahlilini boshqa imperiyalar, masalan, Usmonlilar, Saljuqiylar yoki Qorabog'liklar davlatchilik tizimi bilan solishtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan tashqari, Sohibqiron diplomatiyasining zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasiga ta'siri, uning siyosiy kommunikatsiya vositalari bilan bog'liqligi ham alohida tadqiqot mavzusi sifatida chuqur o'rganilishi zarur.

Xulosa. Amir Temur va Temuriylar davrining siyosiy-falsafiy merosi, ayniqsa "Temur tuzuklari"da bayon etilgan boshqaruv tamoyillari, bugungi zamonaviy davlat qurilishi va siyosiy tafakkur asoslari bilan bevosita bog'liqligini ushbu tadqiqot isbotlab berdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Temuriylar davridagi davlat boshqaruvi aniq struktura, markazlashtirilgan siyosiy tizim, qat'iy harbiy iyerarxiya va puxta tashqi siyosiy strategiyalar asosida tashkil etilgani aniqlandi.

Temur tuzuklarida ifodalangan maslahatga asoslangan qaror qabul qilish, kuchli ichki nazorat, razvedkaga tayanuvchi harbiy yurishlar va Yevropa davlatlari bilan olib borilgan diplomatik munosabatlar Sohibqiron tafakkurining ilg'orlik darajasini ko'rsatadi. Ushbu tamoyillar hozirgi zamonaviy boshqaruv, siyosiy barqarorlik va davlat suverenitetini ta'minlash jarayonlarida nazariy model sifatida ahamiyat kasb etishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u Amir Temur davlat tizimini tarixiy kontekstdan chiqarib, siyosiy tafakkur va davlatshunoslik nuqtai nazaridan qayta tahlil qilish imkonini berdi. Amaliy jihatdan esa, bu yondashuv Temur merosini ta'limiy dasturlar, siyosiy strategiya ishlab chiqish va milliy qadriyatlarni tiklash jarayonlarida foydalanish imkonini ochadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar Temuriylar siyosiy tafakkurini boshqa imperiyalar bilan qiyosiy o'rganish, shuningdek, zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasi bilan bog'liq holda tahlil qilish imkoniyatlarini taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2000. – 365 б. – Б. 112–117.
2. Темур А. Темур тузуклари / Ж. Раҳимов таҳририда. – Тошкент: Шодлик, 2018. – 152 б. – Б. 25–38.
3. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 432 б. – Б. 189–197.
4. Муинуддин Натанзий. Мунтахаб ат-таворих. – Тошкент, 1991. – 260 б. – Б. 141–145.
5. Keren L. Amir Temur saltanati. Toshkent: O'zbekiston, 2020. -248 b.
6. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур / А. Маҳкамов тарж. – Тошкент: Фан, 1994. – 240 б. – Б. 88–94

**O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK XAVFSIZLIK DOIRASIDA EKOLOGIK
BOSHQARUVINING RIVOJLANISHI (1991-2025-YILLAR)**

Juldizxan Saburova
O‘zMU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha siyosiy institutlari 1991-yildan 2025-yilgacha qanday shakllanib, o‘zgargani chuqur ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo‘mitasi, Ekologik qonunchilik, Milliy hisobotlar, Atrof-muhitga ta‘sirni baholash, Kioto protokoli, Barqaror resurs boshqaruvi.

Аннотация: В статье проводится глубокий научный анализ формирования и эволюции политических институтов Республики Узбекистан в сфере охраны окружающей среды в период с 1991 по 2025 годы.

Ключевые слова: Комитет по охране природы, экологическое законодательство, национальные отчёты, оценка воздействия на окружающую среду, Киотский протокол, устойчивое управление ресурсами.

Abstract: This article offers a comprehensive scientific analysis of the formation and evolution of Uzbekistan’s political institutions in the realm of environmental protection between 1991 and 2025.

Keywords: Committee for Nature Protection, environmental legislation, national reports, environmental impact assessment, Kyoto Protocol, sustainable resource management.

Kirish. O‘zbekistonning 1991-yilda mustaqillikka erishishi ekologik boshqaruvda yangi davrni boshlab berdi. Mamlakat siyosiy va iqtisodiy o‘tish davrida ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga intilgan holda, ekologik inqirozlar merosiga duch keldi. Orol dengizi halokati, sanoat ifloslanishi va tabiiy resurslarning kamayishi kabi dastlabki muammolar mustahkam institutlar va qonunchilik tizimini yaratish zarurligini yaqqol ko‘rsatdi.

O‘zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishgach, sovet davridan og‘ir ekologik muammolarni meros qilib oldi. Bularning eng jiddiylari orasida Orol dengizi fojiasi bo‘lib, o‘n yillar davomida suvni barqaror bo‘lmagan tarzda yo‘naltirish natijasida dengiz maydoni keskin qisqarib, mintaqaviy ekologik va jamoat salomatligi inqirozini keltirib chiqardi [1]. Sanoat ifloslanishi (og‘ir metallar, kimyoviy moddalar va pestitsidlar ta‘sirida) hamda monokultura qishloq xo‘jaligi (asosan paxtachilik) oqibatida yerlarning yemirilishi ekologik xavfsizlik va aholi salomatligiga jiddiy tahdid solmoqda. Bunday vaziyat yangi hukumatni atrof-muhit muhofazasi alohida e‘tibor talab etishini tezda anglab yetishga majbur qildi.

Ekologik xavf-xatarlarning keskinlashuvi sharoitida O‘zbekiston Respublikasi to‘la mustaqillikka erishgunga qadar atrof tabiiy muhitni boshqarishning milliy tizimini barpo etish zarurligini anglab, o‘zining birinchi rasmiy ekologik boshqaruv tuzilmasini yaratdi. Shu maqsadda 1988-yil aprel oyida O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi (matnda keying o‘rinlarda TMDQ deb yuritiladi) tashkil etildi. Bu davlat organi atrof-muhit holatini nazorat qilish va muhofaza choralari amalga oshirish vazifasini o‘z zimmasiga oldi. 1991-yildan so‘ng ushbu Qo‘mita mustaqil O‘zbekistonning markaziy ekologik tashkilotiga aylandi. Uning bo‘limlari Qoraqalpog‘istonda (Orol dengizi inqirozidan eng ko‘p zarar ko‘rgan hudud) hamda barcha viloyat va tumanlarda tashkil etildi. TMDQga ekologik xavfsizlik va tabiiy resurslarni boshqarish bo‘yicha davlat siyosatini amalga oshirish vazifasi yuklatildi, bu esa keyingi o‘n yilliklar uchun samarali institutsional poydevor yaratdi.

• 1990-yillarning boshida O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish va ifloslanishga qarshi kurashning mustahkam huquqiy poydevorini yaratish maqsadida bir qator asosiy ekologik qonunlarni qabul qildi. Xususan, 1992-yil 9-sentyabrda tasdiqlangan “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi 754-XII-sonli Qonun ekologik huquq me‘yorlarining tamal toshiga aylandi. Bu qonun

atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy tamoyillarni belgilab, tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni ta'minladi hamda fuqarolar va tashkilotlarning atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi huquq va majburiyatlarini mustahkamladi. Qonun Atrof-muhitga ta'sirni baholash (ATB) va ekologik monitoringning asosiy tamoyillarini o'rnatib, havo va suv resurslarini muhofaza qilishdan tortib xavfli moddalar bilan muomala qilish tartiblarigacha bo'lgan keng qamrovli mexanizmlarni joriy etdi. Keyingi yillarda asosiy ekologik sohalarni qamrab olgan tarmoq qonunlari qabul qilindi, bu esa huquqiy asosni yanada boyitdi. Shular qatorida:

- Orol dengiziga ta'sir ko'rsatgan sug'orish amaliyotlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan suv resurslarini boshqarishni belgilovchi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi 837-XII-son Qonun (1993-yil 6 may)

- havo ifloslanishini nazorat qilishga qaratilgan "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi 353-I-son Qonun (1996-yil 27 dekabr)

- taklif etilayotgan loyihalarni ekologik ekspertizadan o'tkazish tartibini belgilovchi Ekologik ekspertiza to'g'risidagi 73-II-son Qonun (2000-yil 25 may)

- radioaktiv moddalar va qattiq chiqindilarni boshqarish uchun mo'ljallangan "Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida"gi 120-II-son Qonun (2000-yil 31-avgust) hamda Chiqindilar to'g'risidagi 362-II-son Qonun (2002-yil 5-aprel)

- Yerdan foydalanish va foydali qazilmalarni qazib olishni ekologik himoya choralari bilan tartibga solish uchun Yer kodeksi hamda "Yer osti boyliklari to'g'risida"gi 444-II-son Qonun (2002-yil 13-dekabr) qabul qilindi

- shuningdek, "O'rmon to'g'risida"gi O'RQ-475-son Qonun (yangi tahriri, 2018 yil 16-aprel) va "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi 710-II-son Qonun (2004 yil 3-dekabr) hamda boshqa qonuniy hujjatlar qabul qilindi.

1990-yillarda qabul qilingan mazkur qonunlar majmuasi suv, havo, yer, o'rmonlar hamda foydali qazilmalarni boshqarishdan tortib chiqindilarni utilizatsiya qilishgacha bo'lgan barcha asosiy sohalarni qamrab olgan huquqiy tizimni shakllantirdi. Ushbu kompleks qonunchilik poydevori 1992-yilgi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yanada mustahkamlandi: hattoki uning dastlabki variantida davlatning fuqarolar uchun atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha majburiyati rasmiy ravishda tan olingan edi. Mazkur konstitutsiyaviy kafolat keyinchalik ekologik huquqlar va vazifalarni kengaytirish orqali chuqurlashtirildi, natijada O'zbekistonning milliy huquqiy makonida barqaror rivojlanish va "yashil iqtisodiyot" prinsiplari o'rtasida uzviy bog'liqlik ta'minlandi. O'zbekiston Respublikasi ekologik holat to'g'risida muntazam ravishda hisobot berish amaliyotini yo'lga qo'ygan holda, 1990-yil sentyabrda 1986–1990-yillar davrini qamrab olgan birinchi milliy "Atrof-muhit holati" hisobotini nashr etdi. Mazkur hujjat tabiiy resurslarning holati, ifloslanish manbalari va ularni bartaraf etish bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosiy chora-tadbirlarni tizimli ravishda hujjatlashtirdi. Keyinchalik, 1990-yillar davomida chop etilgan navbatdagi hisobotlar ma'lumotlar bazasini boyitib, atrof-muhit holatiga ta'sir etuvchi yangi tendensiyalarni aniqlash va ekologik siyosat samaradorligini baholash imkonini berdi; shu bilan birga, ular davlat organlari, ilmiy tadqiqot markazlari hamda jamoatchilik o'rtasida hamkorlikni mustahkamlab, qarorlar qabul qilish jarayonida ilmiy-ma'rifiy asos yaratdi.

1990-yillardagi xalqaro majburiyatlar: Xalqaro hamjamiyatga chuqurroq integratsiyalashish yo'lida O'zbekiston 1990-yillarning o'rtalarida bir qator global va mintaqaviy ekologik kelishuvlarga a'zo bo'ldi, bu esa milliy qonunchilikni yangi talablarga muvofiqlashtirishga turtki berdi. Xususan, 1993-yilda BMT Iqlim o'zgarishi bo'yicha ramka konvensiyasini (UNFCCC) ratifikatsiya qilgan holda, mamlakat global miqyosda issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish dasturiga o'z hissasini qo'shishga qaror qildi; keyinchalik, 1998-yilda imzolangan Kioto protokolini tasdiqlash orqali bu masalaga bo'lgan sadoqatni mustahkamladi. Shuningdek, Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyaga (CBD) a'zo bo'lish mamlakatning noyob ekosistemalarini saqlash va tabiiy turlarni himoya qilish bo'yicha majburiyatlarini oshirdi. Ushbu global kelishuvlarga

qo‘shilish orqali O‘zbekiston nafaqat xalqaro ekologik standartlarga javob bera boshladi, balki milliy darajada ham atrof-muhitni muhofaza qilish choralari yanada kuchaytirishga xizmat qiluvchi huquqiy va institutsional zaminni kengaytirdi. tasdiqladi.

Bioxilma-xillikni saqlash kontekstida O‘zbekiston 1998-yilda o‘zining birinchi Milliy biologik xilma-xillik strategiyasi va harakatlar rejasini (NBSAP) ishlab chiqdi, so‘ng 2019-yilda mazkur hujjat asosida ikkinchi dastur qabul qilindi, Mazkur dasturda vazifalar 2010–2020-yillarga mo‘ljallangan maqsadlardan kelib chiqib belgilangan [2]. Keyingi bosqichda, 2022-yilda uchinchi dastur doirasida milliy strategiya qayta ko‘rib chiqildi va unga 2030-yilgacha amal qiluvchi yangi maqsad va vazifalar kiritildi; bunday yangilanishlar bioxilma-xillikni saqlash bo‘yicha uzoq muddatli yondashuvni mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada, har bir dastur milliy iqlim-ekologik sharoit va global majburiyatlarni hisobga olgan holda, mamlakatning tabiiy boyliklarini samarali muhofaza etish va barqaror rivojlantirishga qaratilgan doimiy jarayon sifatida rivojlandi.

Mamlakatimiz shuningdek Birlashgan Millatlar Tashkilotining Cho‘llanishga qarshi kurash konvensiyasiga (UNCCD) qo‘shilib [3], 1999-yilgacha yer degradatsiyasi va qurg‘oqchilikka qarshi Milliy harakat dasturini ishlab chiqdi; mazkur tashabbus Orol dengizi havzasida chuqur ildiz otgan ekologik muammolarni, xususan yerlarning sho‘rlanishi va biologik xilma-xillikning pasayishini bartaraf etishga qaratilgan edi. Bundan tashqari, O‘zbekiston 1993-yilda Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasining (IFAS) ta‘sischi a‘zosi sifatida markaziy rolni egallab, Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida hududiy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qildi. Ushbu tuzilma tashkil etilganidan buyon o‘tgan 30 yilda Orol dengizi havzasida ekologik xavf-xatarlarga qarshi kurashish masalalarni hal etish, qo‘shma dastur va loyihalarni amalga oshirish bo‘yicha o‘zaro muvofiqlashgan yondashuvlarni ishlab chiqishda jamg‘armaning o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday dedi: Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi – bu, avvalo, Markaziy Osiyo mamlakatlarining global miqyosdagi eng o‘tkir muammolardan birini yechish bo‘yicha ko‘p tomonlama hamkorlik borasidagi noyob tajribasidir [4]. Ushbu xalqaro hamkorlik mexanizmlari nafaqat texnik ko‘rsatmalar va moliyaviy rag‘batlar orqali, balki jahonning ilg‘or ekologik tajribalarini milliy institutlar va qonunchilikka tatbiq etish uchun zaruriy zaminni yaratdi.

Ekologik boshqaruvning dastlabki shakllanish davrida siyosiy omillar (mustaqil davlat maqomining mustahkamlanishi va hukumatning milliy darajadagi ekologik inqirozlarni bartaraf etishga bo‘lgan siyosiy iroda–majburiyati) asosiy harakatlantiruvchi omillar bo‘ldi. Shu bilan birga, Orol dengizi fojiasi ekologik xavfsizlik masalasini dolzarb muammo sifatida e‘tirof etilishiga sabab bo‘lib, natijada hukumat atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha maxsus qo‘mita tashkil etishga hamda keng qamrovli qonunlar qabul qilishga yo‘g‘rilgan yondashuvni belgiladi. Bu esa nafaqat institutsional mexanizmlar va huquqiy bazani yaratishni tezlashtirdi, balki ekologik siyosatni davlat ustuvorligi zanjirining ajralmas qismiga aylantirdi.

Shuningdek, iqtisodiy omillar ham ekologik boshqaruvga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi: sotsialistik rejimdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida yuzaga kelgan sanoat inqirozi va aholi daromadlarining pasayishi, natijada kuchaygan kambag‘allik, ko‘pincha atrof-muhitni muhofaza qilish uchun ajratiladigan moliyaviy resurslarni chekladi. Biroq uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik, xususan qishloq xo‘jaligida samaradorlikni ta‘minlash maqsadida, suv va yer resurslaridan oqilona, ya‘ni barqaror foydalanish zarurati dolzarb masala sifatida tan olindi; natijada, ushbu printsiplarga asoslangan ekologik himoya qonunchiligi ishlab chiqilib, qabul qilindi.

1990-yillarda ijtimoiy omillar – xususan ifloslanish natijasida yuzaga kelgan jamoat salomatligi bilan bog‘liq muammolar hamda ilmiy hamjamiyatning mustahkam ilmiy-asosli qo‘llab-quvvatlashi – atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatini ilgari surish va uning choralari asoslash uchun muhim zamin yaratdi. Shu bilan birga, avtoritar boshqaruv modeli erkin jamoatchilik ishtirokini cheklagan bo‘lsa-da, xalqaro hamkorlik mexanizmlari – o‘zaro majburiyatlar, tajriba va bilim almashish imkoniyatlari – yangi ekologik boshqaruv tizimini mustahkamlashda ham sabab, ham imkoniyat yaratuvchi omil bo‘ldi. Natijada, imzolangan xalqaro

shartnomalar hamda xorijiy tajribalarni o'zlashtirish orqali O'zbekiston o'zining yangilanayotgan ekologik institutlari va qonunchiligini global standartlarga muvofiq takomillashtirib, milliy ekologik siyosat samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Xulosa qilib aytganda, 1991-yildan 2025-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston atrof-muhitni boshqarish tizimini barqaror rivojlantirishda sezilarli natijalarga erishdi. Birinchidan, mustaqillikning dastlabki yillarida yaratilgan institutsional infratuzilma - Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasidan tortib, ushbu sohada qabul qilingan yaxlit qonunchilikka atrof-muhitni muhofaza qilishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. Ikkinchidan, milliy hisobot, monitoring va atrof-muhitga ta'sirni baholash mexanizmlari doimiy ravishda takomillashtirildi, qaror qabul qilish jarayonlari uchun asosli asos yaratildi. Uchinchi omil sifatida global hamkorlik - BMT Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi hadli konvensiyasi (UNFCCC), iologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiya (CBD), BMT Cho'llanishga qarshi konvensiyasi (UNCCD) va Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi (IFAS) kabi xalqaro platformalar orqali ortirilgan tajriba va moliyaviy resurslarni qo'llab-quvvatlash milliy institutlar va qonunchilikni jahon standartlari bilan uyg'unlashtirdi.

Shu bilan birga, hali ham resurslarni yanada oqilona boshqarish, monitoring tizimlarini takomillashtirish va keng jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish bo'yicha imkoniyatlar mavjud. Kelajakda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish, iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha sa'y-harakatlarni davom ettirish, hamda ekologik ongni oshirish orqali barqaror rivojlanish yo'lida yangi marralarni zabt etish mumkin.

Natijada, O'zbekistonning ekologik boshqaruv tizimi o'zining dastlabki poydevoridan boshlab global majburiyatlar bilan uyg'unlashgan holda davomi yo'lga qo'yilmoqda, va yanada kuchli institutlar, shaffof monitoring hamda fuqarolarning faol ishtiroki bu yo'ldagi muvaffaqiyatlarning garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining rasmiy veb-sayti. URL: https://gov.uz/oz/eco/pages/history_of_the_ministry. Murojaat sanasi: 20.05.2025.

2. "Biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha Milliy strategiya va Harakatlar dasturining maqsadlari tasdiqlandi". Elektron manba: URL: <https://www.uznature.uz/uz/site/news?id=3955>. Murojaat sanasi: 20.05.2025.

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarori, 31.08.1995 yildagi 125-I-son. Qattiq qurg'oqchilikni boshdan kechirayotgan va/yoki cho'lga aylanib borayotgan mamlakatlarda, ayniqsa Afrikada cho'lga aylanib borishlarga qarshi kurash bo'yicha BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilish to'g'risida. URL: <https://lex.uz/docs/-2620625>. Murojaat sanasi: 20.05.2025.

4. O'zbekiston Prezidenti Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi doirasidagi hamkorlik istiqbollari ko'rsatib o'tdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. URL: <https://president.uz/oz/lists/view/6661>. Murojaat sanasi: 20.05.2025.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY DIDAKTIK TAMOYILLARI

Babaniyazov Utkirbek Taxirovich
Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy didaktik tamoyillari yoritilgan. Ilmiylik, amaliy yo'naltirilganlik, fanlararo integratsiya, interaktivlik, individuallashtirish, refleksivlik va natijaviylik tamoyillarining mazmuni hamda ularning mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shu bilan birga, mazkur tamoyillarning kasbiy bilim, amaliy ko'nikma, texnik tafakkur, raqamli savodxonlik va mustaqil faoliyatni rivojlantirishdagi o'rni asoslangan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, bo'lajak muhandis, kasbiy kompetensiya, didaktik tamoyillar, ilmiylik, amaliy yo'naltirilganlik, fanlararo integratsiya, interaktivlik, individuallashtirish, refleksivlik, natijaviylik.

Аннотация. В статье раскрыты основные дидактические принципы развития профессиональной компетентности будущих инженеров в цифровой образовательной среде. Проанализированы содержание принципов научности, практической направленности, междисциплинарной интеграции, интерактивности, индивидуализации, рефлексивности и результативности, а также их значение в процессе преподавания специальных дисциплин. Наряду с этим обоснована роль данных принципов в развитии профессиональных знаний, практических навыков, технического мышления, цифровой грамотности и самостоятельной деятельности.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, будущий инженер, профессиональная компетентность, дидактические принципы, научность, практическая направленность, междисциплинарная интеграция, интерактивность, индивидуализация, рефлексивность, результативность.

Abstract. The article examines the main didactic principles for developing the professional competence of future engineers in a digital educational environment. It analyzes the content of the principles of scientific validity, practical orientation, interdisciplinary integration, interactivity, individualization, reflection, and result orientation, as well as their significance in teaching specialized subjects. The role of these principles in developing professional knowledge, practical skills, technical thinking, digital literacy, and independent learning activity is also substantiated.

Keywords: digital educational environment, future engineer, professional competence, didactic principles, scientific validity, practical orientation, interdisciplinary integration, interactivity, individualization, reflection, result orientation.

Raqamli ta'lim muhitida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayoni muayyan didaktik tamoyillar orqali izchil tashkil etilishi zarur. Mazkur didaktik tamoyillar ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, o'quv faoliyati va baholash mezonlari o'rtasidagi ichki uyg'unlikni ta'minlaydigan nazariy asos sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan raqamli muhitda mutaxassislik fanlarini o'qitish elektron resurslar va texnologik vositalardan foydalanish bilan bir qatorda, talabaning kasbiy bilim, amaliy ko'nikma, texnik tafakkur, raqamli savodxonlik, mustaqil o'rganish va mas'uliyatli faoliyatga tayyorligini didaktik jihatdan yo'naltirishni talab etadi.

Didaktik tamoyillarni belgilashda, avvalo, kasbiy kompetensiyaning murakkab tarkibga ega ekanini hisobga olish zarur. Bo'lajak muhandisning kasbiy kompetensiyasi bilimni egallash, amaliy vazifani bajarish, texnik jarayonni tahlil qilish, raqamli vositalardan foydalanish, jamoada ishlash, natijani baholash va kasbiy mas'uliyat bilan harakat qilish kabi jihatlarining o'zaro bog'liqligida shakllanadi. Shuning uchun raqamli ta'lim muhitida didaktik tamoyillar bilim berish jarayonini tartibga solish bilan birga, o'quv faoliyatini kasbiy natijaga yo'naltirish vazifasini ham bajaradi.

Birinchi muhim tamoyil — ilmiylik tamoyilidir. Ushbu tamoyil mutaxassislik fanlari mazmuni ilmiy asoslangan tushunchalar, texnik qonuniyatlar, isbotlangan nazariy qarashlar va amaliy jihatdan asoslangan muhandislik mezonlari orqali yoritilishini taqozo etadi. Bo'lajak muhandis uchun raqamli ta'lim muhitidagi ma'lumotlar, elektron resurslar, modellar va simulyatsiyalar ilmiy aniqlik, mantiqiy izchillik va kasbiy ishonchlikka ega bo'lishi kerak. Bu tamoyil talabning texnik tafakkurini rivojlantirish, muhandislik jarayonlarini ilmiy asosda tushunish va qaror qabul qilishda dalillarga tayanish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ilmiylik tamoyili raqamli muhitda ayniqsa dolzarb ahamiyatga ega, chunki elektron resurslar hajmining kengayishi talabning turli darajadagi axborot manbalari bilan ishlashini talab etadi. Bunda o'qituvchi talabning raqamli axborotni tanlash, saralash, ilmiy jihatdan baholash va mutaxassislik fanlari mazmuni bilan bog'lash faoliyatini didaktik jihatdan yo'naltirishi zarur. Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim maqsadlari taksonomiyasida bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez va baholash bosqichlari ajratilishi ta'lim natijalarini izchil belgilashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [1,20]. Mazkur tasnif raqamli muhitda mutaxassislik fanlari bo'yicha o'quv maqsadlarini oddiy bilim darajasidan tahlil va baholash darajasigacha olib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchi tamoyil — amaliy yo'naltirilganlik tamoyilidir. Bu tamoyil nazariy bilimlarni laboratoriya ishlari, texnik topshiriqlar, loyiha elementlari, ishlab chiqarish holatlari va modellashtirilgan kasbiy vaziyatlar bilan bog'lashni talab etadi. Raqamli ta'lim muhitida amaliy yo'naltirilganlik virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, raqamli modellar, elektron chizmalar va interaktiv mashqlar orqali amalga oshiriladi. Bunda talaba nazariy bilimni faqat o'zlashtirib qolmay, uni kasbiy vazifa sharoitida qo'llash, natijani kuzatish, xatoni aniqlash va asoslangan xulosa chiqarish imkoniga ega bo'ladi.

Amaliy yo'naltirilganlik tamoyili bo'lajak muhandisning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda nazariy bilimni amaliy harakatga aylantiruvchi didaktik ko'priq vazifasini bajaradi. Bu tamoyil asosida o'quv topshiriqlari mavzu mazmuni bilan birga kasbiy vazifani ham aks ettirishi kerak. Masalan, texnik jarayonni o'rganishda talaba parametrlarni hisoblaydi, raqamli model yordamida natijani ko'radi, olingan ko'rsatkichlarni tahlil qiladi va muhandislik nuqtayi nazaridan izohlaydi. Shu tarzda raqamli muhit nazariy bilimning kasbiy faoliyatga yaqinlashuvini didaktik jihatdan ta'minlaydi.

Uchinchi tamoyil — fanlararo integratsiya tamoyilidir. Muhandislik faoliyati odatda bitta fan doirasidagi bilimlar bilan chegaralanmaydi, texnik muammoni hal qilishda fundamental, umumkasbiy va mutaxassislik fanlari mazmuni o'zaro bog'lanadi. Raqamli ta'lim muhitida fanlararo integratsiya turli elektron resurslar, raqamli modellar, hisoblash dasturlari va vizual materiallarni yagona kasbiy vazifa atrofida birlashtirish imkonini beradi. Bu tamoyil talabning texnik jarayonni kompleks anglashini, turli fanlardan olingan bilimlarni muhandislik muammosini hal qilishga yo'naltirishini kuchaytiradi.

Fanlararo integratsiya tamoyili kasbiy kompetensiyaning integrativ mohiyatiga mos keladi. Bunda talaba matematik hisoblashni fizik qonuniyat bilan, texnologik jarayonni material xususiyati bilan, raqamli modellashtirishni amaliy yechim bilan bog'lab tahlil qiladi. Rossiyalik olim Vladimir Viktorovich Kraevskiy ta'lim mazmunini ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayoni sifatida izohlab, bilim, faoliyat usullari, ijodiy tajriba va qadriyatli munosabatlarning o'zaro aloqadorligini alohida ko'rsatadi [2,46]. Ushbu qarash fan mazmuni, faoliyat va kasbiy munosabatni integrativ tarzda tashkil etish didaktik ahamiyatga ega ekanini asoslaydi.

To'rtinchi tamoyil — interaktivlik tamoyilidir. Raqamli ta'lim muhitida talaba elektron resurslar, virtual modellar, testlar, interaktiv topshiriqlar, teskari aloqa va guruhli muloqot bilan faol ishlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Interaktivlik talabning o'quv jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi, uni texnik vaziyatga munosabat bildirish, tanlov qilish, natijani ko'rish, xatoni tuzatish va o'z qarorini asoslashga yo'naltiradi.

Beshinchi tamoyil — individuallashtirish tamoyilidir. Raqamli ta'lim muhiti talabanning tayyorgarlik darajasi, o'quv sur'ati, mustaqil ishlash tajribasi, kasbiy qiziqishi va o'zlashtirishdagi ehtiyojlarini hisobga olish imkonini kengaytiradi. Elektron platformalar, adaptiv topshiriqlar, qayta ko'rish imkoniyati, individual o'quv materiallari va mustaqil ishlash vositalari talabanning o'ziga mos o'quv yo'nalishini shakllantirishga yordam beradi. Carol Ann Tomlinson differensial ta'lim yondashuvida o'quv mazmuni, jarayon va natijalarni talabanning tayyorgarligi, qiziqishi va o'rganish xususiyatlariga moslashtirish zarurligini asoslaydi [3,6]. Bu qarash raqamli muhitda individual o'quv faoliyatini kasbiy kompetensiyani rivojlantirish bilan bog'lash uchun muhim didaktik asos bo'lib xizmat qiladi.

Oltinchi tamoyil — refleksivlik tamoyilidir. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda talabanning o'z faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini aniqlashi, tanlagan yechimini asoslay olishi va natijaga nisbatan mustaqil xulosa chiqarishi muhim ahamiyatga ega. Raqamli ta'lim muhitida refleksivlik elektron portfolio, avtomatik teskari aloqa, o'z-o'zini baholash topshiriqlari, natijalarni qayta ko'rish va individual rivojlanish dinamikasini kuzatish orqali qo'llab-quvvatlanadi. Bu tamoyil talabanning kasbiy mas'uliyatini, o'z qaroriga tanqidiy munosabatini va mustaqil rivojlanishga tayyorligini kuchaytiradi.

Yettinchi tamoyil — natijaviylik tamoyilidir. Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayoni aniq kasbiy kompetensiya natijalariga yo'naltirilishi lozim. Bunda natija faqat yakuniy baho bilan izohlanmaydi; talabanning bilimni amaliy vazifada qo'llashi, texnik jarayonni tahlil qilishi, raqamli vositadan maqsadli foydalanishi, muhandislik qarorini asoslay olishi va kasbiy mas'uliyatni namoyon etishi ham muhim ko'rsatkich sifatida olinadi. John Hattie va Helen Timperley teskari aloqa ta'lim natijalarini yaxshilashda o'quvchi qayerga intilayotgani, hozir qaysi bosqichda ekani va keyingi rivojlanish yo'nalishini aniqlashga xizmat qilishini ko'rsatadi [4,86]. Bu fikr natijaviylik tamoyilining teskari aloqa va kompetensiyaviy baholash bilan uzviy bog'liqligini asoslaydi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, raqamli ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda amal qiladigan asosiy didaktik tamoyillarni quyidagicha umumlashtirish mumkin. (1.2-rasm).

Didaktik tamoyil	Mazmuni	Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati
Ilmiylik	Mutaxassislik fanlari mazmunini ilmiy asoslangan tushuncha, texnik qonuniyat va ishonchli raqamli resurslar orqali yoritish	Texnik tafakkur, dalillarga tayangan tahlil va asosli qaror qabul qilishni rivojlantiradi
Amaliy yo'naltirilganlik	Nazariy bilimlarni laboratoriya ishlari, texnik topshiriqlar, loyiha elementlari va modelashtirilgan kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash	Bilimni amaliy harakatga aylantirish va kasbiy vazifani bajarishga tayyorlikni kuchaytiradi
Fanlararo integratsiya	Fundamental, umumkasbiy va mutaxassislik fanlari mazmunini yagona kasbiy vazifa atrofida uyg'unlashtirish	Muhandislik muammolarini kompleks tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi
Interaktivlik	Talabanning elektron resurs, virtual model, simulyatsiya, teskari aloqa va guruhli muloqot bilan faol ishlashini ta'minlash	O'quv faolligi, mustaqil fikrlash va muhandislik qarorini asoslash qobiliyatini rivojlantiradi
Individuallashtirish	Talabanning tayyorgarlik darajasi, o'quv sur'ati, qiziqishi va mustaqil ishlash tajribasini hisobga olish	Individual o'quv yo'nalishi va mustaqil kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi
Refleksivlik	Talabanning o'z faoliyati, xatosi, tanlagan yechimi va natijasini tahlil qilishini yo'naltirish	Kasbiy mas'uliyat, o'z-o'zini baholash va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasini kuchaytiradi
Natijaviylik	O'quv jarayonini aniq kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlari bilan bog'lash	Bilim, amaliy ko'nikma, raqamli savodxonlik va kasbiy munosabatni integrativ natijaga birlashtiradi

1.2-rasm. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy didaktik tamoyillari

Jadvaldan ko‘rinadiki, raqamli ta‘lim muhitida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish didaktik tamoyillarning o‘zaro bog‘liq tizimiga tayanadi. Ilmiylik va amaliy yo‘naltirilganlik ta‘lim mazmunining kasbiy vazifalar bilan aloqasini kuchaytirsa, fanlararo integratsiya, interaktivlik va individuallashtirish talabani faol o‘quv ishtirokini ta‘minlaydi. Refleksivlik va natijaviylik esa o‘quv jarayonini kasbiy kompetensiya ko‘rsatkichlari asosida tahlil qilishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli ta‘lim muhitida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning didaktik tamoyillari o‘zaro bog‘liq holda amal qiladi. Ilmiylik talabani texnik tafakkurini asoslaydi, amaliy yo‘naltirilganlik bilimni kasbiy vazifaga bog‘laydi, fanlararo integratsiya muhandislik muammosini kompleks anglashga xizmat qiladi, interaktivlik o‘quv faoliyatidagi faollikni kuchaytiradi, individuallashtirish shaxsiy rivojlanish yo‘lini qo‘llab-quvvatlaydi, refleksivlik o‘z-o‘zini tahlil qilishni rivojlantiradi, natijaviylik esa barcha didaktik jarayonlarni kasbiy kompetensiya natijalariga yo‘naltiradi.

Shu jihatdan mazkur tamoyillar raqamli ta‘lim muhitida bo‘lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-didaktik asoslarini tashkil etadi. Ular mutaxassislik fanlari mazmunini kasbiy vazifalar bilan bog‘lash, raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanish, talabani mustaqil faoliyatini yo‘naltirish va baholash mezonlarini kompetensiyaviy natijaga moslashtirish uchun konseptual zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain / B.S. Bloom. – New York: David McKay Company, 1956. – P. 18–24.
2. Краевский В.В. Содержание образования: вперёд к прошлому / В.В. Краевский. – Москва: Педагогическое общество России, 2001. – С. 45–48.
3. Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms / C.A. Tomlinson. – Alexandria, Virginia: ASCD, 2017. – P. 6.
4. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. – 2007. – Vol. 77. – No. 1. – P. 86–87.

СЕМЕЙНО-ШКОЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ
РЕСУРС САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКА: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

Г.Оразбаева

доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент
Каракалпакский государственный университет

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda o‘smir shaxsining o‘zini ro‘yobga chiqarish jarayonida oila va maktab hamkorligining psixologik resurs sifatidagi ahamiyati nazariy-metodologik jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘smir, o‘zini ro‘yobga chiqarish, oila-maktab hamkorligi, psixologik xavfsizlik, shaxs rivoji.

Аннотация. В данном исследовании теоретико-методологически обосновывается значение семейно-школьного взаимодействия как психологического ресурса самореализации личности подростка.

Ключевые слова: подросток, самореализация, семейно-школьное взаимодействие, психологическая безопасность, развитие личности.

Annotation. This study provides a theoretical and methodological justification for family-school interaction as a psychological resource for adolescent self-realization.

Keywords: adolescent, self-realization, family-school interaction, psychological safety, personality development.

Самореализация личности подростка представляет собой одну из центральных проблем современной психологии развития. Подростковый возраст — сензитивный период для формирования идентичности, ценностных ориентаций и жизненных стратегий — разворачивается одновременно в двух ключевых социальных пространствах: семье и школе. Несмотря на очевидную значимость взаимодействия данных институтов, социально-психологические механизмы, посредством которых характер семейно-школьных отношений опосредует процесс самореализации подростка, остаются недостаточно изученными в отечественной психологической науке. Особую актуальность данная проблема приобретает в контексте образовательных реформ Республики Узбекистан, направленных на формирование гармонично развитой и самостоятельной личности учащегося.

В качестве методологической базы исследования выступают: концепция социальной ситуации развития Л.С. Выготского, рассматривающая подростковое развитие как результат взаимодействия личности с её социальным окружением; теория самодетерминации Э. Деси и Р. Райана, акцентирующая роль базовых психологических потребностей (автономии, компетентности, принадлежности) как условий самореализации; экологическая модель У. Бронфенбреннера, позволяющая концептуализировать семью и школу как взаимодействующие микросистемы, образующие единую мезосистему развития личности. Самореализация подростка понимается нами как активный процесс выявления, развития и воплощения личностного потенциала в значимых видах деятельности, сопровождающийся переживанием субъективной осмысленности и компетентности.

Под социально-психологическими механизмами семейно-школьного взаимодействия понимается совокупность процессов и структур, обеспечивающих передачу психологических влияний от одного института к другому и их интеграцию в субъективном опыте подростка. К ключевым механизмам относятся: *ценностная конгруэнтность* — степень согласованности ценностных ориентаций, транслируемых семьёй и школой; *коммуникативная сопряжённость* — качество информационного обмена между родителями и педагогами

относительно личностного развития ребёнка; *психологическая безопасность* — переживание подростком защищённости и принятия в обоих институтах; *совместная поддержка субъектности* — создание условий для автономного выбора, инициативы и ответственности подростка как в семейном, так и в образовательном пространстве.

Предполагается, что высокий уровень ценностной конгруэнтности и коммуникативной сопряжённости семьи и школы в сочетании с обеспечением психологической безопасности подростка в обоих институтах является значимым предиктором высокого уровня его самореализации. При таком характере взаимодействия семья и школа оказывают не прямое, а опосредованное влияние на самореализацию — через механизмы внутренней мотивации, самоэффективности (А. Бандура) и рефлексивной позиции.

Для исследования данной проблемы применяется многоуровневое моделирование, включающее: измерение уровня самореализации подростков (опросник личностного роста, методика исследования самоотношения); оценить качественно-школьное взаимодействие семей (авторский опросник, экспертная оценка педагогов и родителей); анализ индивидуально-психологических характеристик подростка как медиаторов данных связей (самооценка, locus контроля, мотивация достижения). Выборку составят обучающихся 7–9 классов общеобразовательных школ Республики Узбекистан.

Ожидается, что результаты исследования предпочтительнее: систематизировать социально-психологические механизмы семейно-школьного взаимодействия, определяющие самореализацию подростка; показаны типологии данных взаимодействий и их дифференцированное влияние на личностный потенциал обучающегося; разработать психологические рекомендации для педагогов, школьных психологов и родителей по оптимизации совместного сопровождения самореализации подростка. Полученные данные будут иметь значение для проведения воспитательной работы в общеобразовательных учреждениях Узбекистана в соответствии с задачами государственной образовательной политики.

Перспективой исследования являются исследования цифровых трансформаций семейно-школьного взаимодействия: влияние онлайн-форматов общения между родителями и учителями на психологическое благополучие и самореализацию подростка в условиях информатизации образования. Таким образом, заявленное исследование представляет собой комплексный научный проект, способный внести значимый вклад в психологию личности и возрастной психологии, а также в практику психологического сопровождения подростков в системе образования Республики Узбекистан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Смысл; Эксмо, 2005.
2. Бронфенбреннер У. Экология развития человека. – Москва: Смысл, 2021.
3. Деси Э.Л., Райан Р.М. Внутренняя мотивация и самодетерминация в поведении человека. – Москва: Смысл, 2012.

QULJUQTOV TOG‘LARI DEVON YOTQIZIQLARINING PALEONTOLOGIK TAVSIFI VA BIOSTRATIGRAFIK YOSHI

Berdimuratova Gulbanu Parxat qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
Geologiya va muhandislik geologiyasi fakulteti
Geologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada Quljuqtov tog‘larida tarqalgan devon davri yotqiziqlarining paleontologik tarkibi va biostratigrafik yoshi tahlil qilingan. Hududdagi karbonat, kremniyli-karbonat hamda terrigen qatlamlarning stratigrafik o‘rnini aniqlashda konodontlar va boshqa dengiz faunasi qoldiqlarining ilmiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Quljuqtov tog‘lari, devon yotqiziqlari, paleontologiya, biostratigrafiya, karbonat jinslar, stratigrafik kesim, geologik yosh, paleogeografiya.

Аннотация. В статье проанализированы палеонтологический состав и биостратиграфический возраст девонских отложений, распространённых в горах Кульджуктау. Освещено научное значение конodontов и остатков другой морской фауны при определении стратиграфического положения карбонатных, кремнисто-карбонатных и терригенных толщ данного региона.

Ключевые слова: горы Кульджуктау, девонские отложения, палеонтология, биостратиграфия, карбонатные породы, стратиграфический разрез, геологический возраст, палеогеография.

Abstract. The article analyzes the paleontological composition and biostratigraphic age of the Devonian deposits distributed in the Kuljuktai Mountains. The scientific significance of conodonts and other marine faunal remains in determining the stratigraphic position of carbonate, siliceous-carbonate, and terrigenous strata of the region is highlighted.

Keywords: Kuljuktai Mountains, Devonian deposits, paleontology, biostratigraphy, carbonate rocks, stratigraphic section, geological age, paleogeography.

Kirish. Quljuqtov tog‘lari Markaziy Qizilqum hududidagi murakkab geologik tuzilishga ega paleozoy massivlaridan biri hisoblanadi. Uning kesimida o‘rta ordovikdan o‘rta karbongacha bo‘lgan cho‘kindi va vulkanogen hosilalar qayd etilgan bo‘lib, devon yotqiziqlari mazkur ketma-ketlikning muhim qismini tashkil qiladi. Hududning tektonik jihatdan murakkabligi, qatlamlarning kuchli deformatsiyaga uchragani va ayrim kesimlarning uzilib qolganligi ularning yoshini faqat litologik belgilar orqali aniqlashni qiyinlashtiradi. Shu sababli paleontologik dalillar Quljuqtov devon kesimini stratigrafik tabaqalash va mintaqalararo taqqoslashda asosiy ilmiy mezon vazifasini bajaradi.

Devon davri Yer tarixida dengiz ekotizimlari, baliqlar, braxiopodlar, marjonlar va mikroorganizmlar faol rivojlangan bosqich sifatida ajralib turadi. Quljuqtov hududida bu davrga mansub yotqiziqlar, asosan, karbonat va kremniyli-karbonat jinslardan tashkil topgan. Ayrim uchastkalarda terrigen va vulkanogen materiallarning ishtiroki ham kuzatiladi. Jinslarning bunday almashinuvi sedimentatsiya muhiti bir xil bo‘lmaganini, dengiz havzasining chuqurligi, tektonik faolligi va qirg‘oqdan kelgan material miqdori vaqt davomida o‘zgarib turganini ko‘rsatadi. Hudud yotqiziqlarida sayoz dengiz, karbonat platformasi va nisbatan chuqurroq dengiz sharoitlariga xos belgilar mavjudligi qayd etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda stratigrafik, paleontologik, qiyosiy-litologik va biostratigrafik metodlardan foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Quljuqtov tog‘laridagi devon yotqiziqlari ayrim kesimlarda kuchli tektonik parchalangan va deformatsiyalangan holatda uchraydi. Shu bois ularning tabiiy stratigrafik

ketma-ketligini tiklashda faqat qatlamlarning ustma-ust joylashishiga tayanish yetarli bo'lmaydi. Paleontologik majmualar bir-biridan uzilib qolgan bloklarni o'zaro taqqoslash, takrorlangan yoki tektonik surilish natijasida joyidan siljigan qatlamlarni aniqlash imkonini beradi. Quljuqtov devon yotqiziqlari kuchli tektonizatsiyalangan karbonat platformasi qoldiqlari sifatida tavsiflangan bo'lib, bu holat biostratigrafik ma'lumotlarning ahamiyatini yanada oshiradi.

Hududdagi quyi devon yotqiziqlarini ajratishda dastlabki devon konodont majmualari muhim mezon hisoblanadi. Ularning evolyutsion almashinuvi qatlamlarning nisbiy yoshini aniqlash, silur va devon chegarasini belgilash hamda quyi devon bosqichlarini tabaqalash imkonini beradi. Konodont turlarining vertikal tarqalish chegaralari litologik o'zgarishlar bilan birgalikda o'rganilganda, mahalliy svita va qatlamlarning haqiqiy stratigrafik hajmini aniqlash imkoniyati kengayadi.

O'rta devon qatlamlari ko'proq karbonat sedimentatsiyasi kuchaygan davrni ifodalaydi. Ohaktosh va dolomitlarda uchraydigan organogen qoldiqlar bu hududda dengiz biotasi uchun qulay ekologik sharoit mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Braxiopodlar, marjonlar va krinoideya bo'laklari sayoz, iliq va normal sho'rlikka ega dengiz havzasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday paleontologik dalillar qatlamning yoshini aniqlashdan tashqari, uning hosil bo'lish fasiasini tavsiflashga ham xizmat qiladi.

Yuqori devon yotqiziqlarida plastinkasimon va o'rta qatlamli ohaktoshlarning kremniyli qatlamchalar bilan almashinuvi qayd etiladi. Kesimning quyi qismlarida karbonat jinslar, jumladan dolomitlar ustunlik qilgan bo'lsa, yuqoriga tomon ohaktoshlar, organik detrit va bitumli moddalarning miqdori ortib boradi. Bu o'zgarish cho'kindi havzasining fizik-kimyoviy sharoiti, organik mahsuldorligi va suv almashinuvi rejimida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lganini ko'rsatadi.

Quljuqtovning janubiy tektonik blokida silurdan yuqori devongacha davom etadigan kremniyli-karbonat formatsiya ajratilgan. Uning yuqori qismi devonning quyi, o'rta va yuqori bo'limlarini qamrab oluvchi Arapqazgan formatsiyasi bilan bog'lanadi. Mazkur kesimning ayrim qismlarida kremniyli jinslar ulushi yuqori bo'lib, ohaktoshlarning dolomitlarga nisbatan ko'pligi kuzatiladi. Bu holat bir vaqtning o'zida sedimentatsiya havzasining turli qismlarida fasial sharoitlar bir xil bo'lmaganini anglatadi.

Quljuqtovda to'plangan to'liq biostratigrafik ma'lumotlar asosida devon yotqiziqlarini bo'lish va korrelyatsiya qilish sxemalari ishlab chiqilgan hamda xalqaro stratigrafik shkala birliklari bilan aloqasi asoslangan. Biostratigrafik korrelyatsiya Quljuqtov kesimlarini Zarafshon, Hisor-Oloy va Janubiy Tyanshanning boshqa hududlaridagi devon yotqiziqlari bilan taqqoslash imkonini beradi. Bunda bir xil yoki yaqin paleontologik majmualarning turli hududlarda uchrashi ularning taxminan bir davrda shakllanganini ko'rsatadi. Biroq faunaning tarqalishiga dengiz havzalarining chuqurligi, harorati va biogeografik to'siqlar ta'sir qilganligi sababli korrelyatsiyada faqat bitta fossil guruhiga tayanish ilmiy jihatdan yetarli hisoblanmaydi.

Qayd etish lozimki, qatlamlarning paleontologik tavsifini litologik tahlil bilan birlashtirish paleogeografik rekonstruksiya uchun ham muhimdir. Devon davrida Quljuqtov hududida sayoz dengiz, karbonat platformasi, rifga yaqin muhit va nisbatan chuqur suvli kremniyli-karbonat fasialar almashib turgan. Terrigen materialning ortishi qirg'oq hududlaridan cho'kindi kelishining kuchayganini, karbonat jinslarning ustunligi esa ochiq va iliq dengiz sharoitining barqarorligini bildiradi. Qatlamlardagi ritmik almashinuvlar dengiz sathining o'zgarishi va tektonik harakatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Paleontologik ma'lumotlar tektonik rekonstruksiya ham qo'llanadi. Bir yoshdagi fauna majmualarining turli tektonik bloklarda takrorlanishi ayrim qatlamlarning surilmalar orqali qayta joylashganini ko'rsatishi mumkin. Aksincha, tashqi ko'rinishi o'xshash, ammo fauna tarkibi turlicha bo'lgan karbonat jinslar turli geologik davrlarda shakllangan bo'lishi ehtimoli bor. Shu sababli Quljuqtov singari burmali va uzilmali hududlarda biostratigrafik yosh litologik o'xshashlikdan ko'ra ishonchliroq mezon hisoblanadi.

Devon yotqiziqlarini paleontologik o'rganish hududning foydali qazilmalari va geodinamik evolyutsiyasini tushunish uchun ham ahamiyatlidir. Silur va devon karbonat jinslarining keyingi magmatik jarayonlar ta'sirida marmarlanishi, metasomatik o'zgarishi va tektonik zonalarda minerallashuvi qayd etilgan. Demak, qatlamlarning dastlabki yoshi va sedimentatsion tabiatini aniqlash keyingi magmatik hamda rudalanish jarayonlarini vaqt va makon jihatidan to'g'ri talqin qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, Quljuqtov devon yotqiziqlarini o'rganishda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Kesimlarning tektonik parchalanganligi, ayrim qatlamlarning metamorfik va metasomatik o'zgarishga uchragani, fossil qoldiqlarining yaxshi saqlanmaganligi hamda hududning yetarli darajada o'rganilmagani paleontologik aniqlikni cheklaydi. Quljuqtov tog'lari murakkab tabiiy sharoiti va kirish imkoniyatining cheklanganligi sababli uzoq vaqt kam o'rganilgan hududlardan biri bo'lib qolgan.

Kelgusidagi izlanishlarda har bir stratigrafik kesimdan qatlamma-qatlam namunalar olish, konodont elementlarini zamonaviy mikropaleontologik usullar bilan ajratish, braxiopod va korallarning sistematik tarkibini qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Paleontologik ma'lumotlarni izotop geokimyosi, sedimentologiya, petrografiya va raqamli geologik xaritalash natijalari bilan birlashtirish Quljuqtov devon kesimining to'liq modelini yaratish imkonini beradi.

Xulosa. Quljuqtov tog'lari devon yotqiziqlarining biostratigrafik yoshini aniqlashda paleontologik, ayniqsa konodontlarga asoslangan tahlil yetakchi o'rin tutadi. Konodontlarning qatlamlar bo'yicha evolyutsion almashinuvi quyi, o'rta va yuqori devon yotqiziqlarini tabaqalash, mahalliy stratigrafik birliklarning yosh hajmini aniqlash va ularni xalqaro devon shkalasi bilan qiyoslash imkonini beradi. Faunistik majmualarning litologik xususiyatlar bilan birgalikdagi tahlili Quljuqtov hududida devon davrida sayoz karbonat platformasi, organogen muhit va nisbatan chuqur kremniyli-karbonat fasiyalar almashib turganini ko'rsatadi. Paleontologik material qatlam yoshini belgilash bilan birga, dengiz havzasining ekologik holati, paleogeografik rivojlanishi va tektonik qayta qurilishlarini tushuntirishda ham muhim manba hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda Quljuqtov devon yotqiziqlarining paleontologik tavsifi hudud stratigrafiyasini aniqlashtirish, parchalangan geologik kesimlarni o'zaro korrelyatsiya qilish va Janubiy Tyanshan paleozoy havzasining rivojlanish tarixini tiklash uchun zarur ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Айсанов Я.Б. Геологическое строение и основные черты минерализации палеозойских образований гор Кульдзуктау / Я.Б. Айсанов, А.И. Егоров. – Ташкент: Фан, 1978. – 120 с.
2. Ким А.И. Биостратиграфия девона Зарафшано-Гиссарской горной области / А.И. Ким, М.В. Ерина, Л.С. Апекина, А.И. Лесовая. – Ташкент: Фан, 1984. – 93 с.
3. Davlatov N.Kh. Stratigraphic Characteristic Devon System of Mountain Kuldzhuktau (South Tian-Shan) // The American Journal of Applied Sciences. – 2020. – Vol. 2. – № 12. – P. 100–112.
4. Mirkamalov R., Divaev F., Uzokov R., Dolgoplova A., Seltmann R., Armstrong R., Buret Y., Broderick C., Khalmatov R., Oripova N., Mun Y., Mizernaya M. Geology of Critical Mineral Deposits of the Kuljuktai Mts., Central Kyzylkum (Uzbekistan) // Applied Earth Science. – 2025. – Vol. 134. – № 1. – P. 44–62.

BLOG-KONTENTLAR EVOLYUTSIYASI VA UNING JAMIYAT MA'NAVİY MUHITIGA TA'SIRI

Madinabonu Sayfitdinova
Andijon davlat pedagogika instituti
stajyor tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada blog-kontentlarning evolyutsiyasi axborot texnologiyalari rivoji bilan uzviy bog'liq bo'lib, u jamiyat ma'naviy muhitiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganligi asoslab berilgan. Bloglar orqali tarqaladigan axborotlar ijtimoiy tafakkurni shakllantirish, madaniy qadriyatlarni targ'ib qilish yoki o'zgartirishga xizmat qilayotganligi yoritilgan. Shaxsiy fikr va global tendensiyalar uyg'unligi natijasida bloglar ma'naviy muhitga ijobiy hamda salbiy ta'sir ko'rsatishi, blog-kontentlari sifati va mazmuni jiddiy tahlil qilinishi zarur ekanligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: blog, kontent evolyutsiyasi, raqamli media, axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, fikr almashish, jamoatchilik fikri, axborot iste'moli, media savodxonlik, madaniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar.

Аннотация. В данной статье обосновано, что эволюция блог-контента неразрывно связана с развитием информационных технологий и оказывает существенное влияние на духовную среду общества. Освещено, что информация, распространяемая через блоги, служит формированию общественного мышления, продвижению или изменению культурных ценностей. В результате сочетания личного мнения и глобальных тенденций блоги оказывают как положительное, так и отрицательное влияние на духовную среду, что объясняется необходимостью серьезного анализа качества и содержания контента блогов.

Ключевые слова: блог, эволюция контента, цифровые медиа, информационные технологии, социальные сети, обмен мнениями, общественное мнение, потребление информации, медиаграмотность, культурные ценности, этические нормы.

Abstract. This article substantiates that the evolution of blog content is inextricably linked with the development of information technologies, which has a significant impact on the spiritual environment of society. It is highlighted that the information disseminated through blogs serves to form social thinking, promote or change cultural values. As a result of the combination of personal opinion and global trends, blogs have both positive and negative impacts on the spiritual environment, and the quality and content of blog content need to be seriously analyzed.

Keywords: blog, content evolution, digital media, information technology, social networks, exchange of ideas, public opinion, information consumption, media literacy, cultural values, ethical norms.

Blog – inglizcha web-log so'zidan olingan, ya'ni internet sahifasi, onlayn kundalik hisoblanadi. Bu onlayn kundalikdan matn, rasm yoki multimediya o'rin olgan bo'lib, ma'lum bir shaxs tomonidan yuritiladigan internetdagi sahifa hisoblanadi. Ilk blog 1992-yilda ochilgan bo'lib, Tim Berners-Liga tegishlidir. 1996-yildan boshlab esa bloglar ommalasha boshladi. 1999-yil avgustda Pyra-Labs kompyuter kompaniyasi Blogger.com – birinchi bepul bloglash xizmatini ishga tushirdi. «Blog» atamasi 1997-yil 17-dekabrda Jorn Barger tomonidan o'ylab topilgan. O'z sahifasini yuritadigan odamlar bloggerlar, bloglar to'plami esa blogosfera deb ataladi. Bloglar muallifligiga ko'ra shaxsiy, jamoaviy va korporativ, mazmuniga ko'ra tematik yoki umumiy bo'ladi. "Blog – bu ma'lum bir mavzu bo'yicha muntazam yangilanib turadigan tarkibga ega bo'lgan veb-sayt yoki veb-saytdagi bo'lim. Ko'pincha blogdagi ma'lumotlar teskari xronologik tartibda ko'rsatiladi: eng so'nggi chop etilgan maqolalar va xabarlar birinchi bo'lib chiqadi" [1]. Fikrimizcha, blog – bu nafaqat muntazam yangilanib turadigan veb-sayt yoki bo'lim, balki u auditoriya bilan interaktiv muloqot olib boradigan, muallifning fikrlari, tajribasi va tahlillarini o'z ichiga oladigan dinamik platformadir. Blog faqatgina axborot uzatish vositasi emas, balki

auditoriyaning fikr-mulohazalariga asoslangan holda rivojlanadigan raqamli maydondir. Shu sababli, blogning muvaffaqiyati uning mazmuni, dolzarbligi va o'quvchilar bilan aloqaga kirisha olish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bloglar jamiyat ma'naviy hayotida muhim rol o'ynay boshladi. Ular shaxsiy fikr-mulohazalarni ifodalash, dolzarb mavzularni muhokama qilish va ilmiy, madaniy hamda axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish vositasiga aylandi. "Bloglar jamiyat ma'naviy hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular inson tafakkurini rivojlantirish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va madaniy merosni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Ammo bloglarning ijobiy ta'siri ular qanday maqsadda yuritilishiga bog'liq bo'lib, sifatli va ishonchli ma'lumot tarqatish muhim ahamiyat kasb etadi" [2].

Bloglar jamiyatda bilim va tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ilmiy va madaniy yo'nalishdagi bloglar yoshlarni yangi bilim va innovatsiyalarga qiziqitirib, ularning intellektual saviyasini oshirishga yordam beradi. Jamiyatning axloqiy me'yorlari va qadriyatlarini mustahkamlashda bloglarning ta'siri katta. Ma'naviyat va axloq masalalarini yorituvchi bloglar odamlarga to'g'ri hayotiy yo'l tanlashda ko'maklashadi va ijtimoiy mas'uliyat hissini oshiradi. Bloglar jamiyat a'zolariga o'z fikrlarini ochiq ifoda etish imkonini beradi. O'z-o'zini rivojlantirish va jamiyatda faol bo'lish istagini oshirib, mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bloglar orqali turli millat va madaniyat vakillari o'z qadriyatlarini keng targ'ib qilish imkoniyatiga ega. Bu jarayon global darajada milliy o'zlikni anglash va boshqa madaniyatlarga hurmat bilan qarashni kuchaytiradi. Tarbiyaviy mazmundagi bloglar yoshlarni vatanparvarlik, insoniylik, adolat va hurmat kabi fazilatlarni anglashga undaydi. Shu bilan birga, noto'g'ri axborot tarqatadigan bloglar yoshlar dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun sifatli va ishonchlilik muhim o'rin tutadi.

Blog-kontentlarning rivojlanish bosqichlarini shartli ravishda 3 davrga bo'lib ko'rib chiqamiz: **Birinchi davr**, dastlabki bosqich (2000-yillar boshida) bu bosqichni xususiyati shundan iborat ediki, bloglar shaxsiy kundalik sifatida yuritilgan, ommaviy auditoriya bilan muloqotning boshlanishi va matn asosiy format bo'lib xizmat qilgan davr hisoblanadi. **Ikkinchi davr**, ijtimoiy tarmoqlar va multimedia content (2010-yillar) bu davrga xos xususiyat shunda ediki, bloglarning ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiyalashuvi, matn bilan bir qatorda, rasm, video va podkastlarning rivojlanishi, bloggerlarning ommaviy ta'sir kuchiga ega bo'lish davr deb ataladi. **Uchinchi davr**, sun'iy intellekt va interaktiv kontent (2020-yillar - hozirgi davr) bu blog-kontentlarning rivojlangan davri bo'lib, bloglar SI yordamida avtomatlashtirilgan kontent yaratish, blog-kontentining individual auditoriyaga moslashuvi, virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalarining qo'llanilishi kabi xususiyatlar bilan har bir davr o'ziga xos tarzda rivojlangan.

Bloglar shaxsiy kundalik sifatida yuritilgan davr – bu raqamli erkinlik, o'zini ifodalash va global muloqotning boshlang'ich bosqichlaridan biri sifatida qaraladigan fenomen edi. Ushbu davr texnologiyaning inson ongiga ta'sirini, identifikatsiya va subyektiv tajribalarni ifodalash shakllarini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'ldi. Bloglarning shaxsiy kundalik sifatida yuritilishi inson ongining yangi shaklda namoyon bo'lishini ta'minladi. Avval shaxsiy tajribalar, hissiyotlar va tafakkur oqimi faqat o'z hayotining doirasida saqlangan bo'lsa, bloglar ularni jamoat mulkiga aylantirdi. Falsafiy jihatdan bu fenomen J.P.Sartrening "boshqalar nazarida mavjudlik" [3] tushunchasi bilan bog'lanadi. Inson endi shaxsiyati faqat o'z ichida emas, balki global sahnada shakllanayotganini anglab yetdi. Blog yuritishning shaxsiy kunlikdan farqi shundaki, u faqat ichki o'zini anglash vositasi bo'lib qolmay, balki o'z-o'zini namoyon qilish va boshqalar bilan o'zaro ta'sir qilish maydoniga aylandi. Bu esa kommunikatsiyaning yangi falsafiy mezonlarini belgilab berdi: biz o'zimizni qanday ifodalasak, boshqalar ham bizni shunday qabul qiladi.

Blog-kontentlar yaratishning zamonaviy rivojlanishiga turtki bo'lgan uchinchi davri Sun'iy intellekt (SI) yordamida blog-kontenti yaratish inson tafakkuri, ijodiy jarayon va muloqotning mohiyatiga yangi falsafiy o'lcham qo'shadi. Ilgari bloglar shaxsiy fikr va tajriba asosida

shakllangan bo'lsa, bugungi kunda SI yordamida avtomatlashtirilgan kontent yaratish inson ijodkorligining tabiati, bilish jarayoni va haqiqat tushunchasiga ta'sir qilmoqda. Bu haqiqat tushunchasiga ham ta'sir qiladi. Mishel Fuko "haqiqat rejimi" [4] tushunchasida haqiqat ijtimoiy konstruktsiya ekanligini ta'kidlaydi. Sun'iy intellekt tomonidan yozilgan bloglar aynan shu konstruktsiya orqali shakllanadi: ular mavjud ma'lumotlar va tendensiyalar asosida yangi matn yaratadi, biroq bunda insoniy tajriba va tafakkur jarayoni ishtirok etmaydi. Sun'iy intellekt yordamida blog-kontentini avtomatlashtirish inson tafakkuri va ijodkorligining tabiati haqida yangi falsafiy savollar tug'diradi. Bloglar endilikda faqat shaxsiy fikr bildirish maydoni bo'lib qolmay, balki algoritmlar tomonidan yaratilgan kontent bilan to'ldirilgan yangi muloqot shakliga aylandi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bloglar jamiyatning ma'naviy muhitiga tobora kuchli ta'sir o'tkazuvchi vositaga aylandi. Bloglar nafaqat axborot tarqatish, balki ijtimoiy tafakkur va qadriyatlar shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Ushbu jarayonni falsafiy jihatdan tahlil qilish, uning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ma'naviy muhit – bu jamiyat a'zolarining axloqiy qarashlari, qadriyatlari, intellektual va estetik me'yorlari majmuasidir. Falsafiy nuqtayi nazardan, ma'naviyat shaxsning axloqiy ongini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarini belgilovchi asosiy omildir. Bloglar esa bu muhitni o'zgartirish, yangilash yoki ba'zan buzish imkoniyatiga ega. "Bloglar inson ongiga ta'sir qilish kuchiga ega bo'lgan zamonaviy kommunikatsiya vositalari bo'lib, ular jamoatchilik fikrini shakllantirish, turli mafkuraviy yo'nalishlarni targ'ib qilish va yangicha tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi". Ularning ijobiy va salbiy jihatlar borligi ma'naviy muhitga ta'sirini yanada murakkablashtiradi.

Bloglarning jamiyat ma'naviy muhitiga ijobiy va salbiy ta'sirini qanday ko'rinishlarda kechayotganligini tahlil qilganimizda quyidagi to'xtamga kelindi. **Ijobiy ta'sir omillari:**

Ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy jihatdan, bloglar insonlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular orqali jamiyat a'zolari ilmiy, diniy, axloqiy va madaniy bilimlarga ega bo'lishadi. Bu esa jamiyatda intellektual rivojlanish va ma'rifatparvarlik ruhini oshiradi.

Innovatsion fikrlash va tafakkurni rivojlantirish orqali – falsafiy jihatdan qaraganda, bloglar tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Turli mavzular muhokamasi orqali insonlar yangicha fikr yuritish, o'z nuqtayi nazarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ijtimoiy birdamlik va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qilish orqali bloglar odamlarga o'zaro fikr almashish, muammolarga yechim topish va umumiy qadriyatlarni targ'ib qilish imkonini beradi. Bu jarayon jamiyatning ma'naviy uyg'unligini ta'minlaydi.

Salbiy ta'sir omillari:

Ma'naviy buzqlik va axloqiy inqiroz ba'zi bloglar noto'g'ri axborot tarqatish, yolg'on yangiliklar (feyk news) va axloqsiz g'oyalarni targ'ib qilish orqali jamiyatda ma'naviy tushkunlikni yuzaga keltiradi.

Individualizmning kuchayishi va ommaviy madaniyat ta'siri, bloglar ko'pincha ommaviy madaniyatni targ'ib qilib, shaxsiy tafakkur va an'anaviy qadriyatlarga putur yetkazishi mumkin. Shu orqali ularning mustaqil fikrlash qobiliyati susayishi ehtimolini keltirib chiqaradi.

Manipulyatsiya va mafkuraviy tahdidlar, bloglar falsafiy nuqtayi nazardan ijtimoiy muhitga ta'sir qilish quroliga aylanib, turli mafkuraviy guruhlar bloglardan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishi natijasida jamiyatda ajralish, ijtimoiy beqarorlik paydo bo'lishiga ham olib keladi. Bloglarning jamiyat ma'naviy muhitiga ta'siri murakkab va ziddiyatli hodisadir.

Zamonaviy raqamli davrda bloglar yosh avlodning tafakkuri va dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan vositaga aylandi. Falsafiy nuqtayi nazardan, bloglar yoshlarning bilim olish, axloqiy qadriyatlarini shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish jarayonida muhim o'rin tutadi. Bu ta'sirni ijobiy yo'nalishda rivojlantirish orqali ma'naviy yetuk, tanqidiy fikrlovchi va ijodkor yoshlarni tarbiyalash imkonini beradi. Falsafa ta'limi doirasida bilim – inson tafakkurining asosiy negizidir. Bloglar yosh avlodga yangi bilim manbai sifatida xizmat qilib, ularning intellektual

o'sishiga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, bloglar orqali: a) ilmiy-ma'rifiy kontent tarqatish – yoshlarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantiradi; b) tanqidiy tafakkurni shakllantirish – mustaqil fikrlash va muhokama qilish madaniyatini rivojlantiradi; c) insonparvarlik g'oyalarini targ'ib qilish – adolat, haqiqat, tinchlik va hamkorlik tamoyillarini o'rgatadi. Bloglar yoshlarning faqatgina axborotni iste'mol qiluvchi emas, balki uni tahlil qila oluvchi shaxslarga aylanishiga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan bloglar jamiyatning axloqiy muhitiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan vositaga aylandi. Blog-kontentlarning tez tarqalishi va ommaviy auditoriyaga yetib borishi axloqiy qadriyatlarning o'zgarishiga sabab bo'ldi. Ushbu holatni falsafiy jihatdan baholashda faylasuflarning axloqiy normalar haqidagi qarashlari bilan qiyosiy taqqoslaganda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Xulosa qilib aytganda, **birinchidan**, dastlab bloglar shaxsiy kundalik sifatida yuritilib, mualliflar o'z fikrlarini ifodalash uchun foydalanishgan. Bu bosqichda bloglar cheklangan auditoriyaga ega bo'lib, jamiyat ma'naviy muhitiga ta'siri minimal darajada edi. **Ikkinchidan**, bloglarning ijtimoiy tarmoqlar bilan uyg'unlashuvi ularning ommaviylashishiga olib keldi. Endi bloglar ma'rifiy va madaniy axborotlarni kengroq auditoriyaga yetkazish vositasiga aylandi, bu esa jamiyatning axborot savodxonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. **Uchinchidan**, bloglar faqatgina shaxsiy fikr almashinuvi vositasi bo'lib qolmay, balki turli sohalardagi ekspertlarning tajribasi va bilimlarini yetkazish platformasiga aylandi. Bu esa jamiyatda ilmiy va madaniy yuksalishga xizmat qiluvchi ishonchli manbalar sonining ortishiga sabab bo'ldi. **To'rtinchidan**, bloglarning keng tarqalishi bilan birga, noto'g'ri yoki buzib ko'rsatilgan axborotlarning tarqalish xavfi ham oshdi. Ba'zi bloglar jamiyatda noto'g'ri tushunchalar shakllanishiga va axborot makonining buzilishiga olib keldi. **Beshinchidan**, blog-kontentlarining evolyutsiyasi jamiyat a'zolarini tanqidiy fikrlash va axborot tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga undadi. Natijada, jamiyatning ma'naviy muhitida axborotga asoslangan qaror qabul qilish va raqamli madaniyat rivojlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иванько А.Ф., Иванько М.А., Маркова Н.В. Образование и социальные сети. Новая наука: Проблемы и перспективы. Международное научно-периодическое издание по итогам международной научно-практической конференции. // В 3 ч. Стерлитамак: АМИ, 2016. – С.171.
2. Степанова Г. Новые технологии в образовании и развитии человека: плюсы и минусы // Человек вчера и сегодня: междисциплинарные исследования. Вып. 4 / отв. ред. М.С. Киселева. – М.: ИФРАН, 2010. – С.159–171.
3. Djurayev G'.A. Jan Pol Sartr ekzistensial falsafasi - gumanizm sifatida International scientific journal of biruni ISSN (e) 2181-2993. vol. 3, issue 2. 2024. – B.89.
4. Власова О. А. «Антропологический сон» Мишеля Фуко: утопические грезы о настоящей психологии // Ценностные миры в современной философии: компаративный горизонт / Под ред. А. С. Колесникова. – Санкт-Петербург.: “Санкт-Петербургского философского общества”, 2012. – С.86–94.

O'ZBEKISTON VA QOZOG'ISTON RESPUBLIKALARINING MADANIY-GUMANITAR SOHALARDAGI HAMKORLIGINING RIVOJLANISH TARIXI

Abror G'aybullayev
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi madaniy-gumanitar hamkorlikning 1990-yillardan hozirgacha bo'lgan davrda bosqichma-bosqich rivojlanishini tahlil qilinadi. Tadqiqot tarixiy-qiyosiy, huquqiy va institutsional yondashuvlarga, shuningdek, rasmiy dasturlar hamda amaliy ko'rsatkichlarga tayangan. Tahlil markazida ikki davlat o'rtasidagi madaniy-gumanitar sohani rivojlantiruvchi shartnoma va bitim kabi bir qator muhim xujjatlar turadi.

Kalit so'zlar: Bitim, ittifoqchilik, hamkorlik, urf-odat, madaniy-gumanitar, shartnoma, qon-qarindoshlik, ikki davlat, strategik sheriklik, abadiy do'stlik, hududlararo.

Аннотация. В статье анализируется поэтапное развитие культурно-гуманитарного сотрудничества между Узбекистаном и Казахстаном с 1990-х годов по настоящее время. Исследование основано на историко-сравнительном, правовом и институциональном подходах, а также на официальных программах и практических показателях. Анализ сосредоточен на ряде важных документов, таких как договоры и соглашения, способствующих развитию культурно-гуманитарной сферы между двумя странами.

Ключевые слова: Соглашение, союз, сотрудничество, традиция, культурно-гуманитарный, договор, кровное родство, два государства, стратегическое партнерство, вечная дружба, межрегиональный.

Abstract. This article analyzes the gradual development of cultural and humanitarian cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan from the 1990s to the present. The study is based on historical-comparative, legal and institutional approaches, as well as official programs and practical indicators. The analysis focuses on a number of important documents, such as treaties and agreements, that develop the cultural and humanitarian sphere between the two countries.

Keywords: Agreement, alliance, cooperation, tradition, cultural-humanitarian, contract, blood relationship, two states, strategic partnership, eternal friendship, interregional.

Kirish. O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi madaniy-gumanitar hamkorlik tarixiy yaqinlik, umumiy sivilizatsion ildizlar va zamonaviy integratsion ehtiyojlar zaminida shakllangan. Ikki xalqni mushtarak tarix, o'xshash urf-odat va an'analar, qon-qarindoshlik rishtalari yaqinlashtirib keladi. Shu bilan birga, har ikkala xalqning o'ziga xos madaniy qadriyatlari, adabiy va badiiy ijodi bir-birini qiziqtirib, o'zaro boyitib borgan. O'zbek xalqi uchun Abay Qunanboyevni eng suyakli adiblardan biri bo'lib kelgan bo'lsa, qozoq xalqi uchun esa Alisher Navoiyni va uning asarlari tildan tilga ko'chib kelgan.

Mustaqillik davrida ikki davlat o'rtasida bu tarixiy yaqinlik davlatlararo siyosiy muloqot va mustahkam huquqiy baza bilan qo'llab-quvvatlandi. 1992-yil noyabrida diplomatik munosabatlar o'rnatilgach, ikki tomonlama hamda ko'p tomonlama hamkorlikning dinamik modeli shakllandi. Ayniqsa madaniyat, ta'lim, fan, sport, turizm va media yo'nalishlarida yangi formatlar paydo bo'ldi[3]. Mazkur maqolada 1990-yillardan 2020-yillargacha bo'lgan davrda huquqiy-institutsional poydevor, yuqori darajadagi tashriflar, tarmoqlar kesimidagi tashabbuslar va amaliy natijalarni tizimli tahlil qilinadi.

Tadqiq metodologiyasi. Maqolada tarixiy-qiyosiy yondashuv (davrlar kesimida), huquqiy tahlil (shartnomalar, dasturlar), institutsional tahlil (komissiyalar, vazirliklar, elchixonalar), kontent-analiz (press-revizlar, madaniyat kunlari dasturlari), shuningdek, mavjud statistik ko'rsatkichlar (universitetlararo bitimlar, qo'shma dasturlar, ishtirokchilar oqimi) qo'llandi.

Asosiy qism. 1994-yil 10-yanvarda Toshkentda imzolangan Madaniyat, sogʻliqni saqlash, fan, taʼlim, sport va turizm sohasida hamkorlikni rivojlantirish toʻgʻrisidagi Bitim ikki davlat oʻrtasida madaniy-gumanitar yoʻnalishdagi hamkorlikni tizimli yoʻlga qoʻygan ilk kompleks hujjatlardan boʻldi[2]. Bu bitim idoralararo aloqalarni meʼyorlashtirdi, hamkorlik yoʻnalishlarini (madaniyat, taʼlim, sport, turizm) aniq belgilab berdi va keyingi “mavsumlar” hamda dasturiy hujjatlar uchun huquqiy tayanch yaratdi.

Keyingi yillarda hamkorlikni uzoq muddatli tamoyillar asosida mustahkamlovchi “katta shartnomalar” ketma-ket imzolandi. Bunga “Abadiy doʻstlik toʻgʻrisida” Shartnoma (1998-yil 31-oktabr), “Strategik sheriklik toʻgʻrisida” Shartnoma (2013-yil 14-iyun), “Ittifoqchilik munosabatlari toʻgʻrisida” Shartnoma (2022-yil 22-dekabr) larni keltirib oʻtish mumkin. Ushbu hujjatlar faqat siyosiy va iqtisodiy aloqalarni emas, balki madaniy-gumanitar yoʻnalishdagi ustuvor vazifalarni ham belgilab, ikki xalq oʻrtasidagi aloqalarni kuchaytirishni alohida vazifa sifatida ilgari surdi. Davlat chegarasini demarkatsiya qilish toʻgʻrisidagi Shartnoma (2022-yil 22-dekabr) transchegaraviy hamkorlikning institutsional barqarorligini oshirdi[1]. Chegara masalasining shaffof va yakuniy hal etilishi hududlararo madaniy almashinuvni yengillashtiradi, ijodiy guruhlar va talabalarning harakatchanligiga infratuzilmaviy kafolat yaratadi.

2006-yil martda imzolangan Fan va texnologiyalar sohasida hamkorlik toʻgʻrisidagi Bitim qoʻshma tadqiqotlar, laboratoriyalararo hamkorlik va ilmiy ekspeditsiyalarni yoʻlga qoʻydi[4:113-116]. 2013-2015-yillarga moʻljallangan Madaniyat Dasturi vazirliklar darajasida madaniy almashinuvning aniq yoʻl xaritasini taqdim etdi. Shuningdek, teatr va musiqa gastrollari, koʻrgazmalar, kino haftaliklari, muzeylararo kooperatsiyalar, adabiyot kechalar oʻtkazish tashkil qilindi[5:105-109]. 2022-yil 22-dekabrda Oliy va oliy taʼlimdan keyingi taʼlim boʻyicha bitim esa akademik almashinuv, qoʻshma taʼlim dasturlari va ilmiy kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga olib chiqdi[3].

Davlat rahbarlarining muntazam siyosiy muloqoti strategik yoʻnalishlarning tez roʻyobga chiqishini taʼminladi. 2017-yil mart oyida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Qozogʻistonga ilk davlat tashrifi chogʻida iqtisodiy hamda madaniy-gumanitar sohaga oid 13 ta hujjat imzolandi[1]. 2018-yil Qozogʻistonda “Oʻzbekiston yili”, 2019-yil Oʻzbekistonda “Qozogʻiston yili” oʻtkazildi. Mazkur kelishuvlar teatr-musiqa gastrollari, kino haftaliklari, adabiy uchrashuvlar, qoʻshma koʻrgazmalar, madaniy meros aks ettirilgan ekspozitsiyalar, dizayn va ijodiy industriyalar taqdimotlari bilan keng jamoatchilik diplomatiyasini kuchaytirdi. 2021-yil 5-6-dekabr kunlari Sh. Mirziyoyevning Qozogʻistonga davlat tashrifi - qayta saylangandan keyingi ilk xorijiy safari siyosiy muloqotning izchilligini tasdiqladi. 2022-yil 21-22-dekabrda Q.J.Toqayevning Oʻzbekistonga tashrifi chogʻida hamkorlik strategik sheriklikdan ittifoqchilik darajasiga koʻtarildi. Oʻsha kunlarda rahbarlar buyuk qozoq shoiri Abay merosiga bagʻishlangan koʻrgazmani birgalikda tomosha qildi[1].

Oliy taʼlim sohasida hamkorlik keng qamrovli tus olib, ikki mamlakat universitetlari oʻrtasida 280 dan ortiq shartnoma va memorandum imzolangan. Har yili Oʻzbekistonda Qozogʻiston taʼlimi kunlari oʻtkazilib, unda Qozogʻistonning qariyb 40 universiteti vakillari ishtirok etadi. Hozirda 4 ta qoʻshma taʼlim dasturi doirasida 188 nafar talaba tahsil olmoqda. Bu koʻrsatkichlar qoʻshma oʻquv rejalari, kredit modullari va akademik tanlovlarni moslashtirish orqali sifatli integratsiyaga xizmat qilmoqda. Fanlar akademiyalari va ixtisoslashgan institutlar darajasida anʼanaviy hamkorlikda qoʻshma laboratoriyalar, ilmiy ekspeditsiyalar va konferensiya-simpoziumlar yoʻlga qoʻyilgan. Arxeologiya, tarix, tilshunoslik, folklorshunoslik, muzeyshunoslik, iqtisodiyot va IT yoʻnalishlarida qoʻshma seminarlar hamda doktorantura–stajirovka almashinuvlari uchrab turadi[3].

2006-yilgi bitim doirasida grant-konkurs mexanizmlarini yoʻlga qoʻyish, qoʻshma maʼlumotlar bazasini yaratish va tadqiqot natijalarini ochiq nashr etish amaliyoti kengaymoqda. Oʻqituvchi va tadqiqotchilarning oʻzaro qisqa muddatli vizitlari, mahorat darslari, “qoʻshma dars” formatlari hamda birgalikda ilmiy rahbarlik asosidagi dissertatsiya loyihalari oshib bormoqda. Bu

esa ilmiy muhitning raqobatbardoshligini, talabalarning akademik ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Mavsumiy dasturlar doirasida davlat teatrlari, filarmoniya jamoalari va kino sohasi vakillarining gastrollari yo'lga qo'yildi. Kino haftaliklari, hujjatli va badiiy filmlar namoyishi, koproduksiya tashabbuslari ijodiy bozordagi aloqalarni mustahkamlamoqda. Muzeylararo ko'rgazmalar, fond almashinuvi, restavratsiya va konservatsiya bo'yicha tajriba almashish jarayonlari kengaymoqda. Raqamlashtirish va kataloglashtirish bo'yicha qo'shma loyihalar (3D skan, elektron kataloglar) merosning ochiqqligini oshiradi.

Demarkatsiya jarayonining yakunlanishi hududlararo meros yo'nalishlari, tematik ko'rgazmalar va "sayyor ekspozitsiyalar"ni tashkil etishni osonlashtiradi. Alisher Navoiy - Abay Qo'nanbayev merosini o'zaro targ'ib qilish, antologiyalar tayyorlash, tanlangan asarlarni ikki yo'nalishda tarjima qilish (qozoqcha-o'zbekcha va o'zbekcha-qozoqcha) adabiy ko'priklarni mustahkamlaydi. Adabiy kechalar, yozuvchilar uchrashuvlari va yosh ijodkorlar uchun rezidentlik dasturlari muhitni jonlantiradi. Madaniyat va kino kunlari, sport musobaqalari, xalq amaliy san'ati yarmarkalari, ijodiy festivallar muntazam o'tkazilmoqda. 2022-yilda O'zbekiston bo'ylab Abay Qunanboyev hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazildi[3]. Bu ikki xalqni birlashtiruvchi ma'naviy qadriyatlarni keng jamoatchilikka yetkazishga xizmat qildi.

Xulosa. O'zbekiston va Qozog'iston Respublikalarining madaniy-gumanitar sohalaridagi hamkorligi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, bu ikki xalqning madaniy, diniy, til va urf-odat jihatdan yaqinligi ushbu aloqalarning uzluksiz rivojlanishiga zamin yaratgan. Mustaqillik yillaridan boshlab ikki davlat o'rtasidagi madaniy-gumanitar aloqalar yangi bosqichga ko'tarildi va rasmiy darajada mustahkamlandi. Hamkorlik madaniyat, ta'lim, fan, sport, yoshlar siyosati, san'at, ommaviy axborot vositalari va turizm kabi ko'plab yo'nalishlarni qamrab oladi. Har ikki davlat o'rtasida o'tkazilayotgan madaniy kunlar, ko'rgazmalar, konsert dasturlari, ilmiy konferensiyalar va talabalar almashinuvi dasturlari o'zaro do'stlik va ishonchni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, umumiy tarixiy merosni o'rganish va uni asrab-avaylash yo'lidagi sa'y-harakatlar ikki tomonlama hamkorlikning muhim jihatlaridan biridir. O'zbek va qozoq xalqining buyuk allomalari, mutafakkirlari, ijodkorlari xotirasini birgalikda e'zozlash, ularning ilmiy va madaniy merosini chuqur tadqiq etish sohadagi aloqalarni yanada mustahkamlamoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi madaniy-gumanitar hamkorlik ikki qardosh xalq o'rtasidagi do'stlik va totuvlikni mustahkamlovchi, barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusida bu sohadagi aloqalar yanada kengayishi va yangi loyihalar orqali yanada samarali tus olishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. О.Ҳакимов. Ўзбекистон ва Қозоғистон: иқтисодий ҳамкорлик кўлами ҳам, имкониятлари ҳам катта.// Янги Ўзбекистон. 2024-йил 9-апрель.
2. Ўз МА 7- Ф-М, 1-рўйхат, 724-иш, 95-варақ.
3. Ўзбекистон ва Қозоғистон: муштарак тарих ва умумий фаровонликка содиқлик намунаси. // Янги Ўзбекистон. 2024-йил 5-апрель.
4. Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўплами. – Тошкент, 2007, № 1 сони, 113-116-бетлар.
5. Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўплами. – Тошкент, 2013, № 1-2 сони, 105-109-бетлар.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHI YOSHLARDA MILLIY G'URUR TUYG'USINI TARBIYALASHDA TARIX FANINING AHAMIYATI

Joldasbay Yaxiyayev
Qoraqalpoq davlat universiteti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda milliy g'urur tuyg'usini shakllantirishda tarix fanining roli va ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, jamiyat rivoji va taraqqiyotida tarix fanini o'rganishning ahamiyati ham keng talqin etilgan.

Tayanch so'zlar: Milliy istiqlol g'oyasi, tarix, vatanparvarlik, komil inson, moddiy va ma'naviy madaniyat, faqihlik, ijtimoiy fanlar, milliy g'urur.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение исторической науки в формировании у учащихся чувства национальной гордости. Также широко трактовалось значение изучения истории в развитии и прогрессе общества.

Ключевые слова: Идея национальной независимости, история, патриотизм, совершенный человек, материальная и духовная культура, юриспруденция, общественные науки, национальная гордость.

Annotation. This article discusses the role and importance of historical science in forming a sense of national pride in students. The importance of studying historical science in the development and progress of society is also widely interpreted.

Key words: National independence idea, history, patriotism, perfect human being, material and spiritual culture, jurisprudence, social sciences, national pride.

Kirish. Barcha sohalarda ulkan islohotlar va yangilanishlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda mamlakatimizda Umumta'lim maktablarida tarix fanini o'qitishda yangi metod va usullardan foydalanish o'quvchilarga fanni o'rgatishda samarali natijalarga olib kelishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa, maktablarda tarix fanini o'qitishda ko'rgazmali vositalar va manbalardan foydalanish orqali milliy g'urur g'oyalarini chuqurroq tushuntirish mumkin. So'nggi yillarda tarixni o'rganish va uni amaliyotga tatbiq etish dolzarb tus olmoqda, jumladan, ijtimoiy fanlar doirasida tarix fanini o'rganish va turli tarixiy dasturlar, milliy qadriyatlarni tarixiy talqin qilish va boshqalar. Bu esa mazkur yo'nalishdagi ishlarni jadallashtirish nuqtayi nazaridan ajdodlarimizning tarixiy an'analari va tajribalariga tayangan holda ish olib borish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu omillar jamiyatimizda ro'y berayotgan shiddatli islohotlar sharoitida o'zbek xalqining an'anaviy, moddiy va ma'naviy madaniyati durdonalarini ta'lim muassasalarida o'rganishni taqozo etmoqda. Madaniy jihatdan boy tariximiz fuqarolar, ayniqsa, yoshlar ongida ko'plab ma'naviy, axloqiy fazilatlarni shakllantirishi shubhasiz. Olib borilayotgan islohotlarning vazifasi Respublikamizda o'sib kelayotgan yosh avlodning orzu-intilishlariga mos ta'lim-tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy muammolarini milliy qadriyatlar asosida to'g'ri hal etishga qaratilgan. Barkamol avlodni tarbiyalash o'ta nozik san'at bo'lib, unga juda jiddiy yondashish kerak. Farzandlarimizni tarbiyalash va ularning shaxsini har tomonlama kamol toptirish barcha umumta'lim maktablari zimmasiga yuklatilgan. Bu vazifalar o'quvchilarda barcha qobiliyatning o'sishiga, ijodiy intilishni vujudga keltirishga asosiy omil hisoblanadi. Ilg'or g'oyalarni, davrimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni, shuningdek, tarixiy mavzularni zamonaviy ruhda tushuntirish o'g'il va qizlarda g'oyaviy e'tiqodni, ma'naviy dunyoqarashni tarbiyalash uchun boy manba hisoblanadi. Shundagina yosh avlod ruhiga ta'sir o'tkazadigan, ularda mardlik, jasorat, tashabbuskorlikni tarbiyalaydigan mustahkam milliy tarbiya tizimi shakllanadi. Vatanimiz tarixi shundan dalolat beradiki, barcha davrlarda ham xalqni birlashtirishga qaratilgan qiyinchilik va mashaqqatlarni yengib o'tishga ko'maklashuvchi, bog'lovchi omillardan biri vatanparvarlik bo'lgan. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muammosi bugungi kunda mamlakatimiz davlati, jamiyati va

ta'lim muassasalarining dolzarb vazifalaridan biridir. Tarix darslari o'quvchilarda fuqarolik, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashga hissa qo'shishga qaratilgan. O'quvchi "vatan" g'oyasini o'zlashtirib, unda mehr-muhabbat, ishtiyoq tuyg'ulari shakllanadi, vatanning buguni va kelajagi haqida qayg'uradi, o'z qadr-qimmatini ko'taradi, vatan qahramonlari kabi bo'lishga intiladi. Tarix darslarida vatan qahramonlarining jasoratlari, xalqning chet el bosqinchilariga qarshi qahramonona kurashi, olimlar, iste'dod egalari - vatandoshlarning erishgan yutuqlari tarix darslarida bolalar uchun vatanni sevishning ajoyib namunasidir. Deyarli hech bir tarix darsi munosib shaxslarni o'rganmasdan o'tmaydi. Qahramonlarning jasoratini ochib berish, o'quvchilarni uzoq ajdodlarimiz va yaqin o'tmishdoshlarimiz nima uchun vatan manfaati yo'lida o'z boyligini, muhabbatini, hayotini fido qilganini anglab yetishlari zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillik yillarida tarixchi olimlar tomonidan muhim ahamiyatga molik ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi, dolzarb mavzularni o'z ichiga olgan ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi, bir qator ilmiy adabiyot, monografiyalar chop etildi, fan bo'yicha tegishli muammolarni qamrab olgan respublika va xalqaro miqyosdagi ilmiy anjumanlar tashkil etildi, dunyoning nufuzli va yetakchi ilmiy markazlari bilan hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi, zamonaviy talablarga asoslangan bir qator yangi avlod o'quv adabiyotlari nashr etildi. Ilmiy tadqiqotlar natijasida maktab darsliklarida quyidagi ilmiy yangiliklar o'z aksini topdi. Birinchidan, 6-sinf qadimgi dunyo tarixi darsligida o'zbek davlatchiligining tub asoslari, Xorazm davlati, Baqtriya va Sug'd davlatchiligi, O'rta Osiyoda ilk shaharsozlikning boshlanishi, zardushtiylik va buddaviylikning shakllanishi, 7-sinf O'zbekiston tarixi darsligida esa o'zbek davlatchiligida yangi davlatlar - Eftaliylar, Turk xoqonligi kabi davlatlar yanada chuqurroq o'rganildi, shuningdek, G'aznaviylar, Xorazmshohlar, Temuriylar davlati, Amir Temur shaxsi haqqoniy ochib berildi. 8-sinf O'zbekiston tarixi darsligida esa Zahiriddin Muhammad Bobur, Shayboniylar, Ashtarxoniylar, Uch xonlik davri, shuningdek, chor Rossiyasining O'rta Osiyoga bosqinchilik yurishining boshlanishi batafsil o'rganib chiqildi. Bu voqealar bo'yicha o'quvchilarga haqqoniy fikrlar va aniq ma'lumotlar berildi. 9-sinf O'zbekiston tarixi darsligida esa chor Rossiyasining bosqini va chorizmning mustamlakachilik siyosati aniq ochib berildi. Bundan oldingi davr darsliklarida esa O'rta Osiyo xonliklari podsho Rossiyasiga o'z ixtiyorlari bilan qo'shilganliklari aytib kelingan edi. 10-sinf O'zbekiston tarixi darsligida Sovet davlatining tashkil topishida amalga oshirilgan qirg'inlar, Turkiston muxtoriyatining qonga botirilishi, istiqlolchilik harakati, jadidlar va ziyolilarning qatag'on qilinishi, shuningdek, quloqlashtirish siyosati, paxta siyosati kabi voqealar ochib berilgan. Shu paytgacha 1920-1930-yillardagi ozodlik harakati bosmachilik, quloq qilinganlar esa boy ekspluatator quldorlar deb e'tirof etib kelingan edi.

Natijalar. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimi bo'g'inidagi ta'lim muassasalari, jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilari oldida yangi muammolar, ya'ni o'qitilayotgan fanni o'zlashtirish sifatini oshirish vazifasi turibdi. Ma'lumki, umumiy va o'rta ta'lim maktablarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda ko'rgazmali vositalar zarur. Ayniqsa, tarix fanida xaritalar, jang sxemalarini ko'rsatish dars samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari boshqa mavzularga oid matnlarni ham berish mumkin. Matnda keltirilgan tushunchalar, tarixiy atamalar obrazli tarzda ko'rsatiladi. O'quvchi o'z uyida televideniye orqali yoki kinoteatrda tarixiy mavzudagi asarni tomosha qilib, uning mazmuni bilan chuqur tanishishga erishgan holda, o'qituvchi dars jarayonida faqat darslik material bilan cheklanib qolsa, unda o'quvchida mazkur darsga hech qanday qiziqish paydo bo'lmaydi. Mana shunday inqirozli sharoitdan chiqib ketish uchun o'qituvchi tarix fani darsida emotsional mahoratini ishga solib, o'quvchilarning mavzu mazmuniga bo'lgan qiziqishini oshirishga, uni har tomonlama mustahkamlashga erishishi kerak. O'qituvchi o'z darsi davomida zamon talablariga mos keladigan maxsus jihozlangan tarix xonalarini tashkil etib, o'qitishning turli metodik vositalaridan, jumladan, ekran qo'llanmalari, magnitofon yozuvlari, teledarslardan foydalanishi kerak. Tarix fanini o'qitishda bugungi kundagi yangiliklar, o'zgarishlar va qonunlar, zamonaviy manbalar, erishilayotgan natijalar, ro'y berayotgan eng so'nggi voqealar bilan bir

qatorda tarixiy manbalardan foydalanish texnologiyalarini yaratish muhim pedagogik muammolar sirasiga kiradi. Tarixiy hujjatlar va badiiy adabiyotlardan foydalanish o'qituvchi bayonini obrazli qilib konkretlashtirsa, ko'rgazmali vositalar yordamida o'quvchilarda o'tmish haqida aniq va ravshan tasavvur hosil bo'ladi, o'quvchilarning eshitish faoliyatiga ko'rish va sezish organlari faoliyati ham qo'shiladi. Shu bilan ularning bilimi yanada chuqurlashadi va mustahkamlanadi. Ko'rgazmali vositalar o'quvchilarning bilim olishida muhim manba bo'lib xizmat qiladi hamda o'quvchilarning tarixiy tushunchalariga aniqlik kiritadi va bu tushunchalarni konkretlashtirishga yordam beradi. Tarixni o'qitishda qo'llaniladigan ko'rgazmali vositalar o'zining mazmuni, tarixiy obrazlarining xarakteri, ularni tayyorlash va foydalanish usullariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Tarixiy obidalar, yodgorliklar; me'moriy yodgorliklar, xo'jalikka oid va boshqa inshootlar; mehnat qurollari; qurol-yarog'lar, uy-ro'zg'or buyumlari, shu jumladan, arxeologik topilmalar.

2. Tasviriy ko'rgazmalar; ta'limda foydalanish uchun ishlangan tarixiy kartinalar va albomlar, san'at asarlari, portretlar, rasmlar, fotohujjatlar va fotosuratlar, darsliklardagi illyustratsiyalar, o'quv diapozitivlari, diafilmlar va kinofilmlar, maketlar, mulyajlar, turli modellar, multimedialar, internet materiallari va boshqalar.

3. Shartli ko'rgazma vositalari. Tarixiy va kontur xaritalar, tarixiy atlaslar, sxemalar, grafika, diagramma va kartogrammlar, applikatsiyalar va pedagogik rasmlar. O'quvchi tarix fanidan bilimlar asosini o'zlashtirganda millatimiz va boshqa xalqlarning o'tmishi, kechagi va bugungi taraqqiyoti haqida tasavvurga ega bo'ladi. Tarix sabog'i, har bir kishiga etnomilliy, umummilliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirishga yordam berishi kerak. Bu o'quvchini shaxs, fuqaro, inson sifatida shakllanishiga asos bo'ladi. O'quvchilar O'zbekiston tarixi fanini o'rganish davomida umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirib boradilar. Tarix darslari o'quvchilarga tarixiy bilimlarni yetkazib beruvchi vositagina emas, balki ularning ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllanib borishini ta'minlovchi kuchli ta'sirga ega bo'lgan omildir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida tarix fanlarini o'qitish metodikasida ta'limning turli usul va vositalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. O'qituvchi tanlagan didaktik materialning mazmuni va xarakteridan kelib chiqib, unga mos usul va vositalarni qo'llab, dars faoliyatiga to'g'ri joriy etishni yo'lga qo'ysa, o'quvchining faolligini oshirish masalasi hal bo'lgan bo'ladi. Tarix o'qituvchisi o'quvchilarga tarixiy davrlar, voqea-hodisalar va jarayonlarni aniq ko'rsatib bera olmaydi, faqat so'zlab beradi. O'quvchilar tarixdan ma'lumot beruvchi haqiqiy ashyolarni juda qiziqish va hayajon bilan o'rganadilar. Shuning uchun ham maktabda tarixiy obidalar, muzeylar va yodgorliklarga sayohatlar, ziyoratlar va ekskursiyalar tashkil etish katta samara beradi. Maktabda tarix fanini o'qitishda mavzuni tarixiy yodgorliklar bilan bog'lash va ular bilan bog'liq ma'lumotlarni berish o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga, milliy ong va tafakkurni o'stirishga, eng asosiysi ma'naviy barkamol shaxsni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, bu boradagi bilimlar o'quvchilarni vatanparvarlik, milliy g'urur, ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalaydi, ularda yurt taqdiriga daxldorlik fazilatlarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A. Karimov "O'zbekiston xavfsizligiga tahdid va barqarorlik shartlari" T. 1999.
2. O'zbekiston tarixi: umumiy va o'rta ta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilari uchun darslik D.Kenjayeov va boshqalar-Yangi nashr-Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023.-192-b.
3. J.G'.Yo'ldoshev. Ta'lim yangilanish yo'lida.-T.: O'qituvchi. 2000-y.